

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 590
Kaynak Eserler / 32

Sertifika No: 12930

2017-06-Y-0003-590
ISBN 978-975-19-3376-8 (Tk. No)
ISBN 978-975-19-3379-9 (3. c.)
6. baskı, 2017

Hat
Kayışzâde Hâfız Osman Nûri (ö. 1894)

Kitap tasarımı
Ersu Pekin

Grafik uygulama
Recep Kaya
Hüseyin Dil
Havva Taylan

Grafik-Tasarım güncelleme
Emre Yıldız

Dizin
Prof. Dr. Metin Yurdağur

İmlâ
Dr. İsa Kayaalp

Tashih
Hilmi Kurtulmuş
Osman Sevim
Mustafa Kaya
Ali Osman Parlak
Hacı Duran Namli

Dizgi
Ender Boztürk

Baskı kontrol
Mustafa Kaya

Baskı - cilt
Özgün Mat. San Tic. A.Ş.
Tel: (0312) 419 01 75

İletişim
© Diyanet İşleri Başkanlığı
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0312) 295 72 93 - 94
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel. (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Kur'an Yolu TÜRKÇE MEÂL ve TEFSİR

III

Prof. Dr. Hayreddin Karaman
Prof. Dr. Mustafa Çağrı
Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez
Prof. Dr. Sadrettin Gümüş

Ankara 2017

İÇİNDEKİLER

7-78	9 / TEVBE SÛRESİ	38-129
79-141	10 / YÛNUS SÛRESİ	1-109
142-208	11 / HÛD SÛRESİ	1-123
209-267	12 / YÛSUF SÛRESİ	1-111
268-299	13 / RA'D SÛRESİ	1-43
300-327	14 / İBRÂHİM SÛRESİ	1-52
328-374	15 / HİCR SÛRESİ	1-99
375-455	16 / NAHL SÛRESİ	1-128
456-531	17 / İSRÂ SÛRESİ	1-111
532-585	18 / KEHF SÛRESİ	1-110
586-621	19 / MERYEM SÛRESİ	1-98
622-662	20 / TÂHÂ SÛRESİ	1-135
663-706	21 / ENBİYÂ SÛRESİ	1-112
707-760	22 / HAC SÛRESİ	1-78

17 (50)

İsrâ Sûresi

Mekke, 111

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada on yedinci, iniş sırasına göre ellinci sûredir. Kasas sûresinden sonra, Yûnus sûresinden önce Mekke döneminde inmiştir. 26, 32-33, 60, 73-74, 80, 107-111. âyetlerle diğer bazılarının Medine’de indiği yolunda değişik rivayetler varsa da, büyük ihtimalle tamamı Mekke’de nâzil olmuştur. İbn Âşûr, bu rivayetlerin, söz konusu âyetlerin içerdiği hükümlerin Medine dönemindekilerin muhtevasını hatırlatmasından ileri gelmiş olabileceğini, fakat bunun sağlam bir gerekçe olmadığını ifade eder (XV, 6).

Adı

Sûre ismini 1. âyetten almıştır. 2-8. âyetlerinde İsrâiloğulları’ndan bahsedildiği için ashap döneminde “Benî İsrâil sûresi” diye de anılırdı. Nitekim Buhârî ve Tirmizî’de, hadis mecmualarının tefsir bölümlerinde bu sûre ile ilgili bab “Benî İsrâil” başlığını taşır. Ayrıca ilk kelimesinden dolayı “Sübhân sûresi” diye de anılmıştır.

Konusu

İsrâ olayı, İsrâiloğulları’nın kötülükleri sebebiyle uğradıkları iki büyük işgal ve yıkım, önemli bir kısmı Kur’an-ı Kerim’den önceki ilâhî kitaplarda da bulunan temel dinî ve ahlâkî buyruklar, yeniden dirilmenin mümkün olduğu ve âhiret sorumluluğu, Allah’ın kuşatıcı ilmi, ilk insanın yaratılışı, İblîs’in isyanı, insanın seçkin bir varlık oluşu, ibadet ve namaz,

Kur'an'ın önemi, müşriklerin inatçılığı, müminlerin itaatkârlığı sûrenin başlıca konularıdır.

Fazileti

İbn Hanbel, Tirmizî ve Nesâî gibi muhaddislerin aktardığı bir rivayete göre Hz. Âişe Peygamber efendimizin, genellikle geceleri Benî İsrâîl (İsrâ) ve Zümer sûrelerini okuduğunu bildirmiştir (Şevkânî, III, 233).

1

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 سُجَّانَ الَّذِي أَسْرَى عَبْدَهُ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ
 الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ
 الْبَصِيرُ

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... 1. Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten işitendir, görendir.

Tefsiri

1. Hz. Peygamber'in Mekke'deki Mescid-i Harâm'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya götürülmesi şeklinde gerçekleşen olağan üstü olay İslâmî kaynaklarda, metindeki ilgili fiilin masdarı olan ve "geceleyin yürüme, gece yolculuğu" anlamına gelen *isrâ* kelimesiyle anılır. Bu yolculuğun, hadislerde anlatılan "göklere yükseltme" safhasının da dahil olduğu

tamamı ise “yükselme, yukarı tırmanma” anlamındaki urûc kökünden türetilmiş olan ve “yükselme vasıtası, aleti” mânasına gelen *mi’râc* kelimesiyle ifade edilir.

Hız. Muhammed’in peygamber olmasıyla birlikte putperestlerin müslümanlar üzerinde kurduğu baskılar, muhtemelen risâletin 6. yılından itibaren Peygamber ailesiyle az sayıdaki müslümanlara karşı ekonomik ve sosyal bir boykota dönüştü. Üç yıl süren ve büyük acılara sebep olan bu boykotun ardından Resûlullah, kısa aralıklarla eşi Hız. Hatice ile amcası ve hâmisî Ebû Tâlib’i kaybetti. Dolayısıyla bu yıla *hüzün yılı* denildi. Bu acılı olayların ardından Allah Teâlâ, bir bakıma resulünü, sabır ve tahammülü dolayısıyla hem teselli etmek hem de ödüllendirmek istedi ve bunun için genellikle *mi’râc* diye anılan büyük mûcizevî olayı gerçekleştirdi.

İsrâ sûresinin 1. âyeti ile Necm sûresinin ilk âyetleri *mi’râc* olayına işaret etmektedir. Aynı konuda hadis mecmualarında da kırk beş kadar sahâbî vasıtasıyla bizzat Hız. Peygamber’den bilgiler nakledilmiştir. Ancak özellikle bu hadislerdeki ayrıntılı mâlûmat değişik yorumlara yol açacak nitelikte olduğu için, *mi’râc*’ın tarihi ve nasıl cereyan ettiği hakkında farklı bilgiler verilmiştir. Yaygın kabule göre *mi’râc*, peygamberliğin 12 veya 13. yılında (Muhammed Hamîdullah’a göre bi’setin 9. yılında; bk. *İslâm Peygamberi*, I, 92) vuku bulmuştur. Konuyla ilgili çok sayıda hadis bulunmakta olup özellikle Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahîh*’inde (“Salât”, 1; “Bed’ü’l-halk”, 6; “Tevhîd”, 37) yer alan hadislerle göre bir gece Hız. Peygamber Kâbe’nin avlusunda (diğer bazı rivayetlerde amcasının kızı Ümmühânî’nin evinde) “uyku ile uyanıklık arasında bir durumdayken” Cebrâil yanına geldi, göğsünü açarak kalbini zemzemle yıkadı, sonra Burak denilen bir binek üzerinde onu Kudüs’e götürdü. Resûlullah’ı burada önceki bazı peygamberler karşıladılar ve onu kendilerine imam yaparak arkasında topluca namaz kıldılar (Başka bazı rivayetlere göre Hız. Peygamber önce Mekke’den göklere yükseltildi, dönüşte de Kudüs’teki Mescid-i Aksâ’ya götürüldü. Bu bilgiye göre âyette Resûlullah’ın bu mânevî yolculuğa Mekke’den başlayıp semalara yükseldikten sonra Mescid-i Aksâ’ya geldiği, oradan da Mekke’ye döndüğü özetlenmiştir). Daha sonra semaya yükseltilen Resûlullah, semanın birinci katında Hız. Âdem, ikinci katında Hız. İsrâ ve Hız. Yahyâ, üçüncü katında Hız. Yûsuf, dör-

düncü katında Hz. İdrîs, beşinci katında Hz. Hârûn, altıncı katında Hz. Mûsâ, yedinci katında ise Hz. İbrâhim ile görüştü. Kur'an'da "sidretü'l-müntehâ" (hudut ağacı) denilen ve bir görüşe göre (bk. Şevkânî, V, 124) yaratılmışlarca bilinebilen alanın son sınırını işaretlediği kabul edilen hudut noktasının ötesine, Cebrâil'in geçme imkânı olmadığı için Hz. Peygamber refref denilen bir araçla tek başına yükselmesini sürdürdü. Bu sırada kendisine evrenin sırları, varlığın kaderiyle hükümlerin tesbiti için görevlendirilmiş olan meleklerin çalışmaları gösterildi. Nihayet bir yoruma göre (bk. Şevkânî, V, 123) bir beşerin insan olma özelliğini koruyarak Allah'a yaklaşabileceği son noktaya kadar yaklaştı (Necm sûresinde "yay" örneği ile anlatılan yaklaşma, ağırlıklı yoruma göre Cebrâil ile Hz. Peygamber arasında olmuştur; bk. en-Necm 53/8-9).

Peygamber'in rabbine selâm ve ihtiramını arzettiği, Allah'ın da ona selâmla hitap ettiği ve inananlara esenliklerin dile getirildiği "Tahiyyat" duasındaki diyalogun mi'rac olayı sırasında gerçekleştiği kabul edilir. Mekândan münezzeh olan Allah Teâlâ ile Kur'an'ın "âlemlere rahmet" olarak gönderildiğini bildirdiği Hz. Muhammed arasında, insan idrakinin kavramaktan âciz olduğu bir şekilde gerçekleşen bu buluşma sırasında Resûlullah'a, içlerinden günahkâr olanlar –eğer affedilmezlerse– bir süre cehennemde cezalandırıldıktan sonra bütün ümmetinin cennete kabul buyurulacağı müjdelendi; ayrıca kendisine bir hediye olarak Bakara sûresinin "Âmene'r-resûlü..." diye başlayan son iki âyeti verildi; İslâm'ın temel ibadetlerinden beş vakit namaz emredildi. Bazı rivayetlere göre mi'racdan dönüş sırasında kendisine cennet ve cehennem ile buralarda bulunacak insanların durumları gösterildi. Nihayet Hz. Peygamber Mekke'den ayrıldığı noktaya getirildi.

Söz konusu hadislerin baş kısmında yer alan ve mi'racın Hz. Peygamber "uyku ile uyanıklık arasında" bir durumdayken başladığını, uyanığında kendisini Mescid-i Harâm'da bulduğunu belirten ifadeler dolayısıyla (Buhârî'deki rivayetlerin birinin sonunda ["Tevhîd", 37; Taberî, XV, 5] "Peygamber uyandı ki Mescid-i Harâm'dadır" denilmektedir) bu olayın bedenle gerçekleşen bir yolculuk mu olduğu, yoksa bunun bir tür rüyada vuku bulan ruhanî bir durum mu olduğu hususunda erken dönemden itibaren tartışmalar yapılmıştır (meselâ bk. Taberî,

XV, 5; İbn Kesîr, V, 40-41). Biri uykuda diğeri uyanıkken olmak üzere iki mi'racdan bahsedildiği de olmuştur. Müfessirlerin çoğunluğu mi'racı Hz. Peygamber'in hem bedeniyle hem de ruhuyla uyanıkken yaşadığı bir olay olarak kabul etmişlerdir. Miracın uykudayken veya uyanık iken ruhen vuku bulduğunu söyleyenler olmuştur. Doğru olsa bile bu iddia miraç mucizesinin değerini ve önemini azaltmaz. Çünkü genel bir ilke olarak vahiy yollarından birinin de rüya olduğu kabul edilir. Nitekim bu sûrenin 60. âyetinde mi'rac olayı kastedilerek "sana gösterdiğimiz rüya ..." şeklinde bir ifade yer almaktadır. Buradaki rüya kelimesinin uyanıkken görme anlamına gelebileceği gibi bundan uykuda görülen rüyanın kastedilmiş olabileceği de belirtilmektedir (meselâ bk. Taberî, XV, 110; İbn Âşûr, XV, 146). Ayrıca Hz. İbrâhim de oğlu İsmâil'i kurban etme emrini rüyasında almıştı (Sâffât 37/102).

Ancak, mi'rac Hz. Peygamber'in tamamen mucizevî bir tecrübesi olduğundan onu illâ da aklın kalıpları içinde açıklamanın gerekli olmadığı muhakkaktır. Taberî'ye göre Allah, kulunun ruhunu değil, mutlak bir ifadeyle kulunu geceleyin götürdüğünü ifade buyurduğuna göre, "Peygamber sadece ruhuyla mi'raca çıkmıştır" diyerek âyetin anlamını sınırlamaya hakkımız yoktur (XV, 26).

Buhârî'nin naklettiği rivayetlerde Hz. Peygamber'in önce göklere çıkarıldığı, sonra Kudüs'e getirildiği bildirilirken, önce Kudüs'e getirildiğini ifade eden rivayetler de vardır (bk. Taberî, XV, 3-5). Konumuz olan âyette isrâ anlatılırken açıkça "Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya" ifadesinin kullanılmış olması, Resûlullah'ın semaya yükselmesinden önce Mescid-i Aksâ'ya uğradığı görüşünü teyit etmektedir. Öte yandan Muhammed Hamîdullah, âyette geçen "en uzak mescid" anlamına gelen Mescid-i Aksâ'nın Kudüs'teki mescid olamayacağını, bunun "semavî bir mescid" olması gerektiğini savunan görüşü tercih eder. Çünkü Kur'an-ı Kerîm'de Filistin'den "en yakın yer" diye söz edilmektedir (Rûm 30/3). Şu halde "en uzak mescid" (el-Mescidü'l-aksâ) Kudüs'te olmamalıdır. Öte yandan Kudüs'te eski mâbed (Süleyman Mâbedi) İslâmiyet'ten çok önce ortadan kaldırılmış, şimdiki Mescid-i Aksâ ise henüz yapılmamıştı (a.g.e., I, 107-108). Bununla birlikte müfessirlerin tamamına yakını bunun Kudüs'teki Süleyman Mâbedi olduğunda müttefiktirler. Bu görü-

şe katılan İbn Âşûr, âyette Hz. Muhammed'in ümmeti tarafından eski mâbedin yeniden inşa edileceğine bir işaret bulunduğu kanaatindedir (XV, 8, 18). Nitekim müslümanlar hicrî 66-73 yılları arasında bugünkü Mescid-i Aksâ'yı inşa etmişlerdir.

Âyette Mescid-i Aksâ'nın çevresinin mübarek kılındığı bildirilmektedir. Çünkü burada Hz. Muhammed'den Hz. İsa'ya kadar pek çok peygamber gelmiş geçmiş; çoğu burada vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Nihayet Peygamber efendimizin mucizevî bir şekilde buraya getirilmesi ve daha sonra bir süre buranın müslümanlar tarafından kible kabul edilmesi de Mescid-i Aksâ'nın çevresinin mübarek bir mekân oluşunun başka bir ifadesidir. (Kaynaklarda Mescid-i Aksâ Kudüs'ün ismi olarak geçer. Hadisdeki kapılar şehrin kapılarıdır, 7 kapısı vardır. Ayrıca bk. Wensinck, Mescid-i Aksâ, İA, VIII, 118-119).

2 - 8

وَأَتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَآئِيلَ إِلَّا تَنَحَّضُوا
مِنْ دُونِي وَكَيْلًا ﴿٢﴾ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا
شَكُورًا ﴿٣﴾ وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَآئِيلَ فِي الْكِتَابِ لِنُفْسِدُنَّ فِي
الْأَرْضِ مَرَيْنً وَلِنُغَلِّزَ عَلَیْهِمُ الْكِبْرَ ﴿٤﴾ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَٰئِهِمَا
بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَّنَا أُولَٰئِ بَاسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ
الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا ﴿٥﴾ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكُرَّةَ
عَلَيْهِمْ وَأَمَدَدْنَا لَكُمُ الْبُيُوتَ لِنَبَيِّنَ الَّذِي كَفَرْتُمْ بِهَا

اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِنَفْسِكُمْ وَاِنْ اَسَاْتُمْ فَلَهَا فَاِذَا جَاءَ
 وَعْدُ الْاٰخِرَةِ لَيْسَ بِاُ وُجُوْهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوْا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوْهُ
 اَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُنَبِّرُوْا مَا عَلَوْنَ اَنْتَبِهًا ﴿٧﴾ عَسَى رَبُّكُمْ اَنْ يَّرْحَمَكُمْ
 وَاِنْ عُدْتُمْ عَدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِيْنَ حَصِيْرًا ﴿٨﴾

Meâli

2. Mûsâ'ya kitabı verdik ve "Benden başkasına güvenip dayanmayın" diyerek o kitabı İsrâiloğulları'na bir hidayet rehberi kıldık. **3.** Ey Nûh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler! Bilesiniz ki Nûh çok şükreden bir kul idi. **4.** Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik: "Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz." **5.** Bu ikisinden ilkinin zamanı gelince üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar, evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar. Bu, yerine getirilmiş bir vaad idi. **6.** Bir zaman sonra onlara karşı size tekrar üstünlük verdik, servet ve oğullarla gücünüzü arttırdık; adamlarınızın sayısını daha da çoğalttık. **7.** Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz. Nihayet ikinci cezalandırma vakti gelince, düşmanlarınız onurunuzu çiğnesinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi yakıp yıksınlar istedik. **8.** Umulur ki rabbiniz size acır; ama eğer yine fesatçılığa dönerseniz biz de cezayı tekrarlarız. Biz cehennemi kâfirler için ebedî bir ceza yeri yaptık.

Tefsiri

2-3. "Kitap"tan maksat Tevrat'tır. Tevrat'ın hidayet rehberi olması, onun sayesinde İsrâiloğulları'nın cehalet ve inkârcılıktan bilginin aydınlığına ve gerçek dine kavuşmalarıdır. 2. âyetin metnindeki *vekil* kelimesi, "ken-

disine dayanılıp güvenilen, işlerin kendisine bırakıldığı kimse” demektir. Bu şekilde Allah’a güvenip bağlanmaya da *tevekkül* denir.

Sûrenin ilk âyetinde İsrâ ile Hz. Muhammed’in onurlandırıldığı bildirildikten sonra burada kendisine Tevrat indirilmek suretiyle Hz. Mûsâ’nın da şereflendirildiği belirtilmektedir. Bu vesileyle insanlığın en eski atalarından ve ulu peygamberlerden olan Hz. Nûh da “çok şükreden bir kul” olarak takdirle yâdedilmektedir.

4. Bu âyetteki kitap genellikle Tevrat diye açıklanırken bunu levh-i mahfûz olarak anlayanlar da vardır. Bu anlayışa göre âyet şu anlama gelir: Sizin iki defa bozgunculuk çıkaracağınız levh-i mahfûzda yazılıdır, yani ilmimizde mevcuttur, bunu yapacağınız bizce mâlûmdur. Nitekim ikisini de yaptınız.

Yukarıda Hz. Mûsâ’ya kitabın gönderilmesi ve onun İsrâîloğulları’na rehber kılınması ilâhî bir lutuf olarak zikredilmişti. Hz. Mûsâ, Mısır’da yüzlerce yıl aşağılayıcı bir muameleye mâruz kalan İsrâîloğulları’nı Firavun’un hegemonyasından kurtarıp özgürlüklerine kavuşturmuş, ana yurtlarına götürmüş, onlara Tevrat’ı tebliğ etmişti. Fakat gerek Kur’an’da gerekse Kitâb-ı Mukaddes’te bildirildiği üzere onlar sık sık Allah’a olan ahidlerini bozup günaha sapmışlar, bu yüzden de ilâhî cezaya mâruz kalmışlardı (bu konuda ayrıntılı bilgi ve Kitâb-ı Mukaddes’teki açıklamalar için bk. Bakara 2/74, 100-101).

Âyetteki “fesad”dan maksat, İsrâîloğulları’nın genel olarak Allah’ın Tevrat’ta koyduğu hükümleri çiğnemeleridir. Tefsirlerde iki fesaddan biri peygamber Eş’iya’yı (İşaya) öldürmeleri veya Ermiya’yı (Yeremya) hapsedmeleri; ikincisi ise Hz. Yahyâ’yı öldürmeleri, Roma yöneticileriyle iş birliği yaparak Hz. İsa’yı öldürmeye kalkışmaları şeklinde açıklanmaktadır (Şevkânî, III, 327).

5-7. Hz. Mûsâ’nın ölümünden sonra İsrâîloğulları’nın Filistin’deki çeşitli putperest toplulukların tesirinde kalarak bir yandan tevhide dayalı inançlarını bozarken bir yandan da Tevrat’ın ilkelerinden sapıp kötülüklerle bulaşıyorlardı (bk. Hâkimler, 2/11-13). Azgınlıklarını peygamberlerini öldürmeye kadar götürmeleri neticesinde “ilk vaad” gerçekleşmiştir. Tefsirlerde bu ilk vaad hakkında, Bâbil esaretinin de dahil olduğu farklı

olaylardan söz edilmiştir (bk. Şevkânî, III, 237). Tarihî bilgilere göre ise bu ilk vaad, milâttan önce VI. yüzyılda Bâbilliler'in Kudüs'ü işgal etmeleri ve Süleyman Mâbedi'ni (Birinci Mâbed) yıkmalarıyla başlayan sürgün ve esaret sürecini ifade etmektedir. 6. âyette, zamanın Pers Kralı Kyros'un milâttan önce 539'da Bâbil'i ele geçirdikten sonra İsrâiloğulları'nın ülkelerine dönmelerine izin vermesiyle başlayan ve milattan önce 63 yılına kadar süren millî birliğin yeniden kurulması, İkinci Mâbed'in inşası, Kudüs'ün imarı, dinî ve kültürel hayatın yeniden canlanması gibi olumlu gelişmelerin yaşandığı döneme işaret edildiği anlaşılmaktadır. 7. âyet-te ise bu parlak dönemin ardından girilen yeni bir dinî, kültürel, siyasî kriz ve yıkım dönemine atıfta bulunulduğu görülmektedir. Bu dönemde önce yahudiler arasında çeşitli fikrî ve siyasî ihtilâflar ve iç karışıklıklar başlamış; ardından iktidar mücadelesi veren bir yahudi grubunun iş birliği yaptığı Romalılar Kudüs'ü ele geçirerek şehri tahrip etmiş, yahudilerin bağımsızlığına son vermişler (m.ö. 63); bu arada on binlerce yahudi öldürülmüş ve nihayet 70 yılında İkinci Mâbed de Romalılar tarafından yıkılmıştır (konuyla ilgili tarihî bilgiler için bk. Moshe Sevilla-Sharon, s. 29-76). Tefsirlerde yahudilerin ikinci bozgunculuklarıyla ilgili olarak zikrettikleri Hz. Yahyâ'yı öldürmeleri olayı da bu dönemde vuku bulmuştur. Bundan sonra 1948'e kadar Filistin'de yahudi hâkimiyeti kurulamamıştır.

8. Bundan önceki âyetlerde İslâm öncesi yahudilerinden söz edilmişti. Burada ise Hicaz'daki yahudilerin uyarıldığı anlaşılmakta; eğer tekrar bozgunculuk yaparlarsa Allah'ın da onları tekrar cezalandıracağı bildirilmekte, en son ceza yerinin ise cehennem olacağı hatırlatılmakta; kendilerinden, Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ'nın ilâhî hakikatlere davetlerini tekrar eden Hz. Muhammed'e kulak vermeleri, eski hatalarını tekrarlamayıp onu tasdik etmeleri istenmektedir. Fakat Medine'deki yahudiler bu çağrıya olumsuz cevap vermişler; hatta Hz. Peygamber'le yaptıkları anlaşma hükümlerine rağmen Mekkeli putperestlerle müslümanlara karşı iş birliği yapmışlardır. Allah da onları müslüman Araplar'ın eliyle cezalandırmıştır (Râzî, XX, 160; Şevkânî, III, 138).

9 – 11

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ
يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا ﴿٩﴾ وَأَنَّ الَّذِينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ آعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٠﴾ وَيَدْعُ
الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا ﴿١١﴾

Meâli

9. Kuşkusuz bu Kur'an en doğru olana iletir; güzel işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdelir.

10. Âhirete inanmayanlara gelince, onlar için de ağır bir azap hazırladık. **11.** İnsan, şerri de hayrı istediği gibi ister. İnsan pek acelecidir!

Tefsiri

9-10. Kur'an'ın asıl işlevi, insanlık için bir rehber olması, "en doğru olan"a götürmesidir. "En doğru olan"la ilgili açıklamalar genellikle şu noktada toplanmaktadır: En doğru olan, öncelikle İslâm dini, yani onun temel öğretisi olan doğru itikad, güzel ameldir. Bu ikisini gerçekleştiren de Allah tarafından ödüllendirileceği için Kur'an aynı zamanda bu büyük ecri kazanmaya vesiledir. Öte yandan Kur'an âhirete inanmayanlara Allah'ın ağır bir azap hazırladığını da haber vermektedir ki, insanların doğruyu bulması için Kur'an'ın dikkat çektiği hususlardan biri de budur. Çünkü peşin fikirli olmadan hakikate karşı zihnini ve gönlünü açık tutanlar Kur'an'ın bu uyarıları sayesinde âhiret azabından korunmak gerektiğinin şuurunda olarak günahlardan uzaklaşma ve arınma çabası gösterirler.

11. Hangi insanlar kendilerine kötülük yapmayı ve zarar vermeyi isterler? Tefsirlerde bu soruya çeşitli şekillerde cevap verilmiştir. Müşriklerden bazıları inkâr ve inatlarını, "Allahım! Eğer bu kitap, senin katından gel-

miş bir hakikatse gökten üzerimize taş yağdır!” (Enfâl 8/32) gibi sözlerle dışa vururlardı. Muhtemelen âyette bunlar kastedilmiştir. İnsanlar arasında ciddi bir sıkıntıyla karşılaştıklarında sabır ve metanetle bu sıkıntıyı atlatmaya, mâkul ve meşrû yollarla bu sıkıntıdan kurtulmaya çalışmak yerine, “Allah canımı alsa da bu dertten kurtulsam!” şeklindeki sözlerle kendilerine beddua edenler de bulunur. Ayrıca bazan insanlar bilgisizlikleri sebebiyle kendi iyiliklerine zannederek aslında yine kendileri için kötü olan şeyleri isterler. Çünkü insanın iyi olduğunu zannettiği şey gerçekte kötü, kötü olduğunu zannettiği de iyi olabilir; bu hususta en doğru sunu Allah bilir (bk. Bakara 2/216).

Âyetin, insanı çok aceleci olarak değerlendiren ifadesi, insanın tabiatındaki bir zaafa işaret etmektedir. Gerçekten insanın, özellikle ilk defa karşılaştığı durumlarda neyin iyi neyin kötü, neyin faydalı neyin zararlı olduğu konusunda isabetli hüküm vermesi her zaman mümkün olmayabilir. Bunun için insanın aklını, bilgisini, tecrübesini kullanarak veya inandığı, güvendiği kaynaklara başvurarak en doğru tercihi yapması gerekir. Fakat zihinsel ve ruhsal yönden yeterince gelişmemiş olanlar bir sabır ve olgunluk isteyen bu süreçten geçmeye tahammül edemedikleri için genellikle nefsânî isteklerinin tesiriyle aceleci davranır ve umumiyetle de yanlış hüküm verir, yanlış tercihte bulunurlar. İşte âyet-i kerîme bu zaaf konusunda uyarıda bulunmakta; dolaylı olarak muhatabını, 9. âyette “en doğru olan” a götürdüğü bildirilen Kur’an’ın davetine ve ölçülerine göre karar verip hareket etmeye çağırmaktadır.

12

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا
آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّبُنْعَوَا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ
السِّنِينَ وَالْحِسَابِ وَكُلُّ شَيْءٍ فَضْلُنَا تَفْصِيلًا ﴿١٢﴾

Meâli

12. Biz geceyi ve gündüzü birer nişan olarak yarattık. Nitekim rabbinizin nimetlerini arayasınız, ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye gecenin nişanını siler, aydınlatıcı olarak gündüzün nişanını getiririz. İşte biz her şeyi açık açık anlattık.

Tefsiri

12. Yukarıda söz konusu edilen vahiy kitabı Kur'an'ın insanlığı kurtarıcı rehberliğinden sonra, burada da muhatabın dikkati kâinat kitabından bir kesite, gece ile gündüzün akışına çevrilmekte; bunun insanlık için taşıdığı değere dikkat çekilmektedir. Gece ve gündüz için "nişan" diye çevirdiğimiz âyet deyiminin kullanılması ilgi çekicidir. Kur'an nasıl âyetlerden oluşuyorsa gece ve gündüz de "iki âyet"tir; Allah'ın varlığı ve birliğini, kudretini, ihsanını gösteren iki işarettir, delildir. "Gecenin nişanını sileriz" ifadesi değişik şekillerde açıklanmıştır. Bir yoruma göre gecenin delili (âyet) karanlık, gündüzün delili aydınlıktır. Buna göre maksat, sabaha doğru giderek gecenin karanlığının silinmesi yani dünyanın aydınlanmasıdır. İkinci bir yoruma göre gecenin delili ay ışığıdır. Ayın ışığının hilâlden başlayıp dolunay olduktan sonra gün geçtikçe azalması ve nihayet gece gökyüzünün karanlığa gömülmesi "gecenin delilinin silinmesi"dir.

"Gecenin nişanını sileriz" ifadesinden ayın ışığını güneşten aldığı veya ayın bir zamanlar ışıkl bir yıldız iken daha sonra ışığının silindiği, söndüğü şeklinde anlamlar da çıkarılmaktadır (bk. Ateş, V, 203-204). Ancak, bilimsel araştırmalar çerçevesinde yapılacak yorumların isabet derecesi bir yana, Kur'an için önemli olan, 9. âyette de buyrulduğu gibi insanlığa Allah'ın lutuflarını anlatarak onları en doğru yola, yani İslâm'ın itikadî ve amelî ilkelerini benimseyip yaşamaya yöneltmektir. Buna kısaca hidayet denir. Kur'an'ın bu hidayet verici misyonunu ikinci plana atıp onda bilimsel bilgi arayışına girerek meraklı zihinleri tatmine yönelmek Kur'an'ın istediği şey değildir. Ayrıca âyette öncelikle bundan on dört asır öncesinin insanına hitap edildiğini göz önüne alırsak burada onların anlayabileceği şeylerden söz edildiğini kabul etmemiz gerekir. Buna göre en gerçekçi ve mâkul olan yorum şudur: Gecenin âyeti (nişan) karanlık, gündüzün âyeti de aydınlıktır. Herkesin bilip gördü-

gü bu iki doğa olayından, insanlığın ve topyekün canlıların sayısız yarar sağladıkları bir düzen çıkaran ise evreni yaratan ve yöneten Allah'tır. Bu yararlardan insanla ilgili olan ikisine âyette işaret edilmiştir. Bunların ilki, gündüz vakti Allah'ın nimetlerini aramak, yani çalışıp rızık temin etmek, ikincisi de gece ve gündüz sayesinde günleri, ayları, yılları sayma yani takvim yapma imkânını elde etmektir.

13 - 17

وَكُلُّ إِنْسَانٍ لَّزِمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا ﴿١٣﴾ اِفْرَاكَابُكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾ مَن اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْدِي لِنَفْسِهِ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ وَإِذَا أَرَدْنَا أَن نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَا هَا نَدْمِيرًا ﴿١٦﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِن بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿١٧﴾

Meâli

13. Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyamet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız.

14. "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!" **15.** Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de

saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir resul göndermedikçe azap edecek değiliz.

16. Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şırmamış yöneticilerine emirler veririz; onlar ise orada günah işlerler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz. **17.** Nûh'tan sonraki nesillerden nicelerini helâk ettik. Kullarının günahlarını bilip görmede rabbin yeterlidir.

Tefsiri

13-14. "Sorumluluk" diye çevirdiğimiz 13. âyetteki *tâir* kelimesi sözlükte "kuş" demek olup burada mecaz olarak sorumluluk anlamında kullanılmıştır. İslâm'dan önce Araplar, bir işi yapmanın hayırlı olup olmayacağını anlamak için bir kuşu salıverirlerdi. Kuşun sağ tarafa doğru uçuşması hayra, sol tarafa doğru uçuşması şerre işaret sayılırdı. Bu sebeple *tâir* kelimesi "şans, uğur, talih" anlamında da kullanılmaya başlandı. Buradan hareketle tefsirlerde *tâir* kelimesine "kader" mânası verildiği gibi, "hayır ve şer, mutluluk ve mutsuzluk, amel, rızık, yükümlülük" gibi değişik açıklamalar da getirilmiştir (bk. Kurtubî, X, 233-234). Bize göre bunlar içinde tercihe en uygun olanı "amel ve yükümlülük" anlamıdır; bunu "sorumluluk" diye ifade etmek daha uygun düşmektedir. Âyetin devamında gelen "kitap" yani amel defteri kavramı da bunu desteklemektedir. Buna göre herkes kendinden sorumludur; her insan yaptığı ile kendini bağlamış, sorumluluk altına girmiştir, sonucunu da önüne amel defteri konularak görecektir.

Bundan önceki âyetlerde İsrâiloğulları'nın tutumlarına, ardından da Kur'an'ın işlevine atıfta bulunuldu; İslâmî literatürde tevhid, nübüvvet ve âhiret şeklinde özetlenen dinî hakikatler üzerinde durularak inanıp iyi işler yapanların büyük ecir alacakları, inanmayanları da "elem verici bir azap" beklediği; Allah'ın, bildirilmesi gerekli her konuyu ayrıntılarıyla açıkladığı ifade edildi. Bütün bunlardan sonra 13. âyette artık insanlar için mazeret kalmadığı belirtilmek üzere, mahşer meydanında toplanan herkesin sorumluluğunun kendi omuzunda olacağı; 14. âyette de her insana, "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!" denileceği bildirilmektedir.

15. Yüce Allah'ın hem adaletine hem de lutufkârlığına şehâdet eden en açık örneklerden biri olan ve bir bakıma 13. âyeti açıklayan bu âyette çok kısa ama aynı zamanda açık olarak Allah'ın birbiriyle bağlantılı üç temel yasası yer almaktadır. 1. Herkesin yaptığı kendisindir; doğruyu seçen kendi iyiliğine seçmiş, doğru yoldan sapan da kendi aleyhine sapmış olur. 2. Hiçbir mâsum kişi başkasının günahını, sorumluluğunu üzerine almaz, Allah buna izin vermez, ilâhî yasada ilke olarak sorumluluk şahsîdir. Buna göre toplu işlenen suçlarda herkesin sorumluluğu ve cezası kendisinin katkısı oranındadır. Şu halde hiç kimse kendi günahının, suçunun cezasını başkasının çekmesini ummamalıdır. Ayrıca haram olan bir şeyi başkası yapıyor diye kendisi de yapmamalıdır; çünkü herkesin günahı kendisinedir (Râzî, XX, 171). 3. Allah insanları iyiyi kötüden ayırmalarına yarayacak yeteneklerle donatmıştır; ancak yine de –merhametinin sonucu olarak– bir peygamber göndermedikçe azap etmeyecektir.

Bu hususta şu üç nokta önemlidir: a) Peygamberin gönderilmesinden maksat, onun getirdiği dinî davet hakkında insanların yeteri kadar bilgi sahibi olmalarına elverişli bir ortamın sağlanmasıdır. b) Âyetin bu kısmı, bilinmesi, anlaşılması ve inanılıp uygulanması ancak bir peygamberin açıklamasına bağlı olan, insanın beşerî aklı ve bilgisiyle aydınlanamayacağı salt dinî konularla ilgilidir. c) Kanunsuz suç ve ceza olmaz. Âyetin, on dört asır önce suçun ve cezanın kanunilik ilkesini bu kadar açık ve kesin bir şekilde ifade etmesi ilgi çekicidir (peygamberler gelmediği dönemlerde yaşayan veya bulundukları yer ve durum itibarıyla peygamberlerin tebliğlerini alamamış, bunlarla yeteri kadar ilgi kuramamış bulunan insanların sorumlulukları ve uhrevî kurtuluşları konusunda bilgi için bk. Bakara 2/62; Nisâ 4/48, 165).

16. “Şımarık yöneticiler”e emredilenin ne olduğu hususunda müfessirler farklı açıklamalar yapmışlardır. Zemahşerî'nin açıklaması sosyolojik bir yasaya işaret eder. Buradaki “emir”den maksat, Allah'ın söz konusu insanlara her türlü imkânları bol bol vermesidir; bu da onları şımarıklığa ve azgınlığa sevkeder (II, 354-355). Böylece o ülke yoldan çıkmış olur. Bununla birlikte müfessirlerin çoğu emredilenin iyilik ve itaat cinsinden davranışlar olduğu kanaatindedirler. Râzî şöyle der: Günah, emredile-

nin zıddını yapmaktır; bir hareketin günah olması, emredilmiş olmasıyla çatışır. Şu halde burada günah olmayan bir şey emredilmiş olmaktadır. Sonuç olarak Allah şımarık yöneticilere iyi işleri, yani iman ve itaati emreder; fakat onlar ısrarla emre aykırı hareket edip günah işlerler (XX, 174-175).

Âyetin bu bölümüne şöyle bir mâna da verilmiştir: Halkının günahlara boğulması yüzünden bir toplumu helâk etmek istediğimizde, günahlar ortaya çıkınca hemen aliecele cezalandırmayız, bilâkis şımarık yöneticilerine bu günahlardan vazgeçmelerini emrederiz... (Râzî, XX, 176).

“Emirler verilir” diye tercüme edilen *emernâ* kelimesini “emmernâ” şeklinde okuyanlara göre (bk. Şevkânî, III, 242) âyetin mânası şöyle olmaktadır: “Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarıklarını ve azgınlarını iş başına getiririz; onlar ise orada günah işlerler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz.” Bu meâle göre Allah’ın şımarıkları iş başına getirmesi, ilgili toplumun serbest iradesiyle kötülüğe sapmış olmasının tabii ve kaçınılmaz bir sonucunu ifade etmektedir.

17. Önceki âyette belirtilen ilâhî yasanın tarihî kanıtını dile getiren bu âyette, azgınlaşıp günahlara boğulan kişilerin ve toplulukların durumunu Allah’ın çok iyi bildiği haber verilmektedir. Nitekim Kur’an’da çeşitli vesilelerle, kendilerine gönderilen peygamberlerin uyarı ve irşadlarına aldırış etmeden inkâr ve isyanlarında ısrar eden eski liderler ve kavimler hakkında uyarı maksadıyla bilgi verilmiştir. Aslında Allah Teâlâ, bizlere de uyarıda bulunmakta, yaptıklarımızı bilip gören Allah’ı daima hatırd tutarak O’nun rızasına uygun bir kişisel ve toplumsal yaşayış sergilememizi istemektedir.

18 – 21

مَنْ كَانَ يَرْيِدُ الْعَاجِلَةَ نَجَّيْنَاهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نَزِدُ ثَمَّ جَعَلْنَاهُ
لَهُ جَهَنَّمَ يَصْنَعُهَا مَذْمُومًا مَذْهُورًا ۝ وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ

لَهَا سَعِيهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعِيهِمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾
 كَلَّا عِنْدَ هَؤُلَاءِ وَهَؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ
 رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ أَنْظِرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ
 وَلَآخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا ﴿٢١﴾

Meâli

18. Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer. **19.** Kim de âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa işte böylelerinin çabaları karşılık görecektir. **20.** Hepsine, bunlara da ötekilere de rabbinin ihsanından kesintisiz veririz. Rabbinin ihsanı sınırlı değildir. **21.** Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl farklı kılmışızdır. Elbette âhiretteki dereceler ve farklılıklar daha büyük olacaktır.

Tefsiri

18-20. Râzî'nin kaydettiği bir yoruma göre 18. âyet 13. âyetin, "Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik" meâlindeki kısmının açıklaması mahiyetindedir. 13. âyete göre her insanın sorumluluğu kendisine aittir. O halde kim seçimini yalnız dünya çıkarları için kullanır da mal-mülk, mevki-makam elde etmek için çalışırsa bilmelidir ki bir imtihan alanı olan bu dünyada Allah herkese her istediğini değil, fakat kendi istediği kimselere uygun gördüğü şeyleri verir. Ama böyleleri Allah'ın rızasını değil, kendi dünyevî tutkularını esas aldıkları için artık yergiyi de hak etmiş olacak ve Allah'ın rahmetinden mahrum kalarak cehenneme atılacaklardır (Râzî, XX, 178).

Âyet, bazı dünyevî değerleri elde etmenin gerçek anlamda bir ayrıcalık ve üstünlük olarak algılanmaması gerektiği hususunda anlamlı bir uya-

rı olarak değerlendirilmelidir. Çünkü Allah'ın bizden beklediği "âhireti istemek"tir. Âhireti istemenin ne anlama geldiği sorusu da önem taşımaktadır. Bu iki âyette "dünya işi yapan, âhiret işi yapan" denmeyip "dünyayı isteyen, âhireti isteyen" denmesi söz konusu sorunun cevabını bulmada büyük önem taşımaktadır. Çünkü burada yapılan iş değil, o işle neyin hedeflendiğinin altı çizilmekte, yani niyetlere dikkat çekilmektedir. Zira insan dünya işi yaparken âhiret iyiliğini hedefleyebileceği gibi âhiret işi yaparken (ibadet ederken) dünya çıkarlarını da hedefleyebilir. Böylece eylemlerin Allah katındaki değerini tayin eden birinci unsur niyetlerimizdir. Bu sebeple Hz. Peygamber, "Ameller niyetlere göredir" buyurmuştur (Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1). Bir insan, işlerini, hatta ibadetlerini âhireti esas alarak değil de dünya menfaatini kendisine hedef seçerek yaparsa bu kişi dünyayı istemiş olur; fakat ibadet ve itaatleri yanında dünya işi yaparken de bunu Allah'ın hükümlerine uyararak, âhirette Allah'a hesap vereceğini düşünerek, sevabını Allah'tan umarak o işi dürüstlükle yaparsa bu kişi âhireti istemiş olur. Herkes kendi niyetine göre karşılık bulur. 19. âyette hayırlı bir eylemin üç şartına dikkat çekilmektedir: **a)** Âhiret sevabı istenmeli, **b)** Sadece istemekle kalmayıp âhireti kazandıracak işler yapılmalı, **c)** Bütün bunlar inanarak yapılmalı (Zemahşerî, II, 356). Âyette inanmanın şart olarak yer alması, diğerlerinin anlamlı hale gelmesi ve sonuç vermesinin inanmaya bağlı olduğunu göstermektedir.

21. Genel anlamda çeşitlilik güzeldir; insan hayatı da böyledir. Allah Teâlâ, –başka hikmetler yanında– insanlar arasında değişik yönlerden farklılıklar, çeşitlilikler olmasını da dilemiştir. Kimi yaşlı kimi genç, kimi sağlıklı kimi hasta, kimi zengin kimi yoksul, kimi inançlı kimi inançsız, kimi erdemli kimi erdemsiz, kimi akıllı kimi ahmak... Âyet, âhirette farklılıkların daha da fazla olacağını bildirmekle beraber hangi bakımlardan olacağı hakkında ayrıntı vermemektedir. Âhiret akılla kavranamayacağı için bu hususta âyetlerin ve sahih hadislerin bildirdiklerinin ötesinde görüş belirtmek yerine buralarda bildirilenlere iman etmekle yetinmek en uygun yoldur.

لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَّخَذُومًا ۖ
 وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا آيَاهُ ۚ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ
 عِنْدَكَ الْكَبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ
 وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ۝ ٢٣ ۖ وَأَخْفِضْ لَهُمَا
 جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا
 ۝ ٢٤ ۖ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ ۚ إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ
 كَانَ لِلَّهِ وَابِينَ غَفُورًا ۝ ٢٥ ۖ وَاتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ
 وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تَبْذُرْ تَبْذِيرًا ۝ ٢٦ ۖ إِنْ الْمُبْذِرِينَ
 كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ
 كَفُورًا ۝ ٢٧ ۖ وَإِمَّا تَعْرِضْ عَنْهُمْ فَتَنْقُضْ عَنْهُمْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ
 نَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا ۝ ٢٨ ۖ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً
 إِلَىٰ عُقْبِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسِطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا ۝ ٢٩

إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ
 بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٢٠﴾ وَلَا تَقْنَلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةً
 إِمْلَاقٍ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِنَّا كَرُومٌ لَّهُمْ كَانِ خَطَاكُمُ كَبِيرًا ﴿٢١﴾
 وَلَا تَقْرَبُوا الرِّزْنَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا ﴿٢٢﴾
 وَلَا تَقْنَلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا
 فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ
 مَنْصُورًا ﴿٢٣﴾ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى
 يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا ﴿٢٤﴾
 وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْفُسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ
 خَيْرٌ وَأَحْسَنُ نَّأْوِيلًا ﴿٢٥﴾ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ
 وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ﴿٢٦﴾ وَلَا تَمْشِ
 فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَن تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا
 ﴿٢٧﴾ كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٢٨﴾ ذَلِكَ مِمَّا

أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتُنْفِلِي فِي
 جَهَنَّمَ مَلُومًا مَّدْحُورًا ﴿٣٩﴾ أَفَأَصْفِيكُمْ رَبُّكُمُ بِالْبَنِينَ
 وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

Meâli

22. Allah'tan başka tanrı tanıma; sonra kınanmış ve yalnızlığa terk edilmiş olarak kalırsın. **23.** Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve ana babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. **24.** Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. "Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster" diyerek dua et. **25.** Rabbiniz kalplerinizdekini en iyi bilendir. Eğer iyi olursanız bilirsiniz ki Allah kendisine yönelenleri bağışlayıcıdır. **26.** Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma! **27.** Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan da rabbine karşı çok nankördür. **28.** Eğer sen kendin dahi rabbinden umduğun bir lutfu beklemek durumunda olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan, hiç değilse kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle! **29.** Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin! **30.** Rabbin rızkı dilediğine bol bol verir de kısar da. Şüphesiz ki O, kullarından haberdardır, onları görmektedir. **31.** Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır. **32.** Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur. **33.** Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik; ancak o da öldürme hususunda haksızlığa sapmasın; çünkü o, yeterince yardıma mazhar olmuştur. **34.** Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına, güzel bir niyetle olmadıkça yaklaşmayın. Ahde vefa gösterin; çünkü ahid

sorumluluk doğurur. **35.** Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de sonucu daha güzeldir. **36.** Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur. **37.** Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsin. **38.** Bütün bunların kötülüğü, rabbinin katında sevimsiz olmasıdır. **39.** İşte bunlar, rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdir. Allah'tan başka tanrı tanıma; sonra kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın. **40.** Rabbiniz erkek çocukları size verdi de kendisi meleklerden kız çocuklar mı edindi? Gerçekten çok ağır bir söz söylüyorsunuz!

Tefsiri

22. Buradan itibaren 40. âyete kadar süren kısımda yer yer Hz. Peygamber muhatap alınsa da onun şahsında bütün insanlığa hitap edilerek ilâhî dinlerde ortak olan başlıca dinî ve ahlâkî ödevler sıralanmaktadır. Birinci ödev Allah'ın birliğini tanımak, bir olan Allah'a inanmaktır. Bu inançtan sapmak insan için en büyük kayıp, en büyük yergi ve ceza sebebidir. Çünkü münkir ve müşrik (inkârcı ve putperest), Allah tarafından kınanmış, O'nun rızâsından ve buna bağlı olarak âhiretteki lutuflarından mahrum kaldığı gibi gazabına ve azabına da müstahak olmuştur.

23-24. İkinci ödev ana babaya iyi davranmaktır. Âyette birinci ödevle ilgili olarak Allah'ın yalnız kendisine ibadet edilmesini buyurduğu belirtildikten hemen sonra, ana babaya iyilik etmeyi de buyurduğu belirtilmek suretiyle Allah'a kullukla ana babaya iyilik yan yana anılmış, böylece bu ödevin önemi vurgulanmıştır. Nitekim diğer bazı âyet ve hadislerde de Allah'a kulluk ile ana babaya iyilik etme yan yana zikredilmektedir. Bu hadislerin birinde Hz. Peygamber, en önemli amelleri "vaktinde kılınan namaz, anne babaya iyilik ve Allah yolunda cihad" şeklinde sıralamış (Buhârî, "Edeb", 1; Müslim, "Îmân", 137); diğer bir hadiste ise büyük günahların en büyüklerini "Allah'a ortak koşmak, ana babaya âsi olmak ve yalan şahitliği yapmak" diye ifade etmiştir (Buhârî, "Edeb", 6; Müslim, "Îmân", 143, 144). Râzî (III, 165-166), âyet ve hadislerde Allah'a itaatle ana babaya iyilik vecibelerinin yan yana zikredilmesinin sebeplerini özetle şöyle sıralar: a) İnsanın maddî ve mânevî gelişmesi için en değer-

li katkı, Allah'ın nimetlerinden sonra ana babanın fedakârlıklarıdır; b) Çocuğun varlık alanına çıkmasının asıl ve gerçek sebebi Allah, zâhirî ve hukukî sebebi ise ana babadır; c) Allah nimetlerini karşılıksız verdiği gibi ana baba da çocuklarının ihtiyaçlarını tamamen karşılık beklemeden yerine getirirler; d) Allah, kuluna günahkâr olsa bile nimet verdiği gibi ana baba da âsi bile olsa evlâtlarına desteklerini sürdürürler; e) Allah, kullarının iyiliklerinden memnun olup karşılığını fazlasıyla verdiği gibi ana baba da çocuklarının imkânlarını daha çok geliştirmelerine yardım eder, bundan mutlu olurlar (bu konuda daha fazla bilgi için bk. Mustafa Çağrıcı, "Ana Baba", *DİA*, III, 103-105).

25. Kuşkusuz ibadet ve ana babaya saygı her şeyden önce bir kalp ve gönül işidir. İbadet ve itaat, insanın içindeki inanç, istek, sevgi ve bağlılıktan kaynaklanırsa bir değer taşır. Âyette "Rabbiniz kalplerinizdeki ni en iyi bilendir" ifadesiyle bu hususa işaret edilmiştir. Öyleyse insan öncelikle ruhen "sâlih" olmalı, yani ruhunda güzel duygular, niyetler geliştirmeli, iç dünyasını düzeltmelidir. O zaman Allah bu şekilde iç dünyasındaki yanlışları silip atanlara af ve mağfiretiyle muamele edecektir (Şevkânî, III, 249).

26-27. Üçüncü ödev akrabaya ve muhtaçlara iyilik etmek, hayır yapmaktır. Bu hususta önceliği olanlar akrabalar olduğu için 26. âyette onlar başa alınmıştır. Bu âyetteki "... hakkını ver" ifadesi, hem nafaka borcunu ve zekât ibadetini hem de bunun ötesinde nâfile cinsinden hayırları kapsamaktadır. Burada yoksulların da zikredilmesi, yardımın özellikle malî olanının söz konusu edildiğini gösterir.

"Savurganlar şeytanların dostlarıdır" ifadesi, "Kötü iş yapmak bakımından onlarla şeytanlar arasında bir benzerlik gerçekleşir" şeklinde açıklanmıştır (Râzî, XX, 193). Râzî'ye göre âyet metninde şeytanın niteliği olarak geçen "kefûr"dan maksat, şeytanın varlığını isyana adaması, yer yüzünde bozgunculuk yapıp insanları yoldan saptırmasıdır. Bunun gibi Allah'ın kendisine mal ve mevki nasip ettiği kimse bunu Allah rızasına aykırı yollarda kullanırsa o da şeytanın niteliği olan kefûr sıfatıyla nitelendirilir (XX, 194).

28. Hz. Peygamber, yoksul müslümanların geçimiyle bizzat ilgilenir, imkânları nisbetinde onların bakımını sağlar, kendisinde yoksa diğer müslümanları buna teşvik ederdi. Âyette Hz. Peygamber'in, bizzat kendisi de maddî sıkıntı içinde bulunduğu ve bu hususta Allah'ın rahmetini, lutuf ve ihsanını beklediği için ihtiyaç içinde olduğunu açıklayanlara yardım edemeyecekse nasıl davranması gerektiği bildirilmektedir. Buna göre insan, yardım isteyen birine olumlu cevap verme imkânına sahip değilse ümit verici, yatıştırıcı, güzel sözler söylemeli; onu kırmamaya, gönlünü incitmemeye çalışmalı, tatlı dille mazeretini ifade etmelidir (Şevkânî, III, 250-251).

29. Dördüncü ödev hem cimrilikten hem israftan sakınmaktır. Cimrilik de savurganlık da aşırılıktır, bu sebeple haramdır. İkisinin ortası cömertliktir. Ahlâk kitaplarında savurganlık ifrat, cimrilik tefrit olarak nite edilir. İfrat, aklın ve dinin uygun gördüğü ölçünün ilerisinde veya uygun bulmadığı yollarda harcamayı; tefrit de gerekli yerlere gerektiği ölçüde harcamaktan kaçınmayı ifade eder. İsrâf da cimrilik de erdemsizlikler arasında sayılır. İkisinin ortası (itidal, vasat) ise cömertliktir.

30. Allah rabdir, dolayısıyla elimizdeki şeylerin asıl sahibidir ve bunları O vermiştir. "Mülk O'nun elindedir" (Yâsîn 36/83; Mülk 67/1); kiminin rızkını bollaştırır, kimininkini de kısar. Âyetin son cümlesi, bunun hikmetsiz ve anlamsız olmadığına işaret etmektedir. Allah her kulunun durumunu görür, bilir. Genellikle herkes zengin olmak ister, fakirlikten korkar. Fakat Allah, hikmeti uyarınca kimine az kimine çok verir. Ama ne çok vermesi mutlak anlamda hayır, ne de az vermesi mutlak anlamda şerdir. Zenginlik yüzünden maddî veya mânevî birçok şeyini, hatta insanını, sevdiklerini veya hayatını kaybedenler olduğu gibi fakirlik sebebiyle birçok kayıptan kurtulanlar, mânevî kazançlara kavuşanlar da vardır. Zenginlik kimini kurtarır, kimini de mahveder. Bununla birlikte varlık yokluğa yeğlenir. Onun için âyetlerde "Allah'tan fakirlik isteyin" anlamına gelebilecek hiçbir ifadeye yer verilmemiş; "Mal, rızık, servet isteyin" denilmiş; fakat bunun da hakkının verilmesi gerektiği bildirilmiştir (meselâ bk. Nisâ 4/32; Ankebût 29/17; Rûm 30/46; Cum'a 62/10). Hz.

Peygamber'in de fakirlik konusunda insanları uyardığını ve fakirlikten Allah'a sığındığını bildiren hadisler vardır (bk. *Müsned*, II, 305, 325, 354, 540; VI, 57, 207; Nesâî, "İstiâze", 14, 16).

31. Beşinci ödev çocukların hayatını korumaktır. İslâm öncesinde çok nâdir olsa da bazı Araplar'ın geçim korkusuyla çocuklarını öldürdükleri anlaşılmaktadır. Bunun nâdir olması, suçun vahametini değiştirmeyeceği için burada önemle zikredilmiştir. Ayrıca, zamanla sebebi ve şekli değişse de insanlar, isteyerek veya istemeyerek, doğrudan ya da dolaylı olarak çocuklarını öldürmeye devam ettiler ve etmektedirler. Âyetin hükmü mutlakdır: "Çocukların öldürülmesi büyük bir günahdır." Râzî şöyle der: "Çocuklara karşı sevgisizlik, ruhun şiddetle karardığına ve kalbin katılaşmışlığına delâlet eder; bu cürüm kötü ahlâkın en belirgin örneklerindendir. Allah, öyle kötü huyların önlenmesi maksadıyla evlâtlara güzellikle davranmayı teşvik etmiştir" (XX, 196).

32. Altıncı ödev zinadan, fuhuştan kaçınmaktır. Âyette "Zina etmeyin" denilmeyip "Zinaya yaklaşmayın" denilmesi, zinaya götürme tehlikesi bulunan tutum ve davranışlardan da uzak durmayı ifade eder. Burada zina yasağının ardından "Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur" denilmesi, zinanın insanın temiz fitratına ve akl-ı selime aykırı olduğuna işaret etmektedir.

33. Yedinci ödev adam öldürmemektir (bk. En'âm 6/151). "Yetki" diye çevirdiğimiz *sultân* kelimesi, bu bağlamda haksız yere öldürülen kişinin velisine, katile yasal cezanın uygulanmasını talep etme veya affetme şıklarından birini tercih yetkisi olarak açıklanmıştır (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, III, 1208-1209). Âyette, katile ölüm cezası uygulanması halinde velinin öldürmede aşırılığa gitmemesi istenmektedir. Bu "aşırılık" iki şekilde açıklanmaktadır: **a)** Sadece ölüm cezası uygulanmalı; işkence etme, organlarını kesme gibi zararlar verilmemelidir. **b)** Katilden başkasına zarar verilmemelidir. Kaynakların bildirdiğine göre Câhiliye Arapları'nda maktulün yakınları sadece katilin öldürülmesiyle yetinmez, ya ondan daha şerefli birini veya bir kişiye karşı iki ya da daha fazla kişiyi

öldürmedikçe adaletin yerine gelmeyeceğine inanırlardı. Âyet bu haksızlığı yasaklamaktadır (Râzî, XX, 203; Şevkânî, III, 255).

Râzî “Ancak o da öldürme hususunda haksızlığa sapmasın” ifadesini, hemen ölüm cezası verme yolunu seçmeyip “öncelikle diyet alma veya affetme şıklarının düşünülmesi daha uygundur” şeklinde açıklamıştır (XX, 202). Yine Râzî, “Bir kimse haksızlıkla öldürülürse ...” ifadesini dikkate alarak, “Öldürülen kişi mazlum olma sıfatını tam olarak taşımazsa konu bu âyetin hükmüne girmez, yani böyle bir olayda ölüm cezası uygulanmaz” görüşündedir (XX, 202).

Âyetin sonundaki yardımdan maksat, Allah’ın katile verilecek ceza-yı takdir etmek suretiyle maktulün yakınına yardım etmiş olmasıdır. Şu halde o kişi katil için tayin edilmiş olan cezanın uygulanmasıyla yetinmeli, aşırılığa sapmamalıdır (Zemahşerî, II, 360).

34. Sekizinci ödev yetim malı yememek, dokuzuncu ödev verilen sözü tutmaktır. Zeccâc “Allah’ın her emri, her nehyi ahiddir. Allah ile kul arasındaki konulara dair emir ve nehiyler, insanların birbirleri arasındaki ilişkilerle ilgili emir ve nehiyler de bu cümledendir” der (Şevkânî, III, 256).

35. Onuncu ödev ölçüyü ve tartıyı tam yapmaktır. Âyette bu ödevi yerine getirmenin hem ödev olarak iyi hem de sonucunun güzel olduğu belirtilmektedir. Râzî’ye göre ölçü ve tartıyı tam yapmanın iyi olması, bunu yapanın gerek Allah gerekse insanlar katında sevilmesidir; âkıbetinin güzel olması ise dünyada kendisine yarar sağlaması, âhirette de sevap kazandırmasıdır (XX, 206-207).

36. On birinci ödev kişinin bilmediği bir şeyin peşine düşmemesi, bilgisiz hüküm vermemesidir. Âyette insanın bilmediği bir konuda söz söylemesi, hüküm vermesi, bilgisizce davranması, bilmediği tanımadığı kişiler hakkında ileri-geri konuşması, daha özel olarak yalancı şahitlik yapması, iftira atması, kısaca bilgi sahibi olmadan tahmine göre herhangi biri için maddî veya mânevî zarara yol açacak şekilde konuşması ve hareket etmesi yasaklanmaktadır. İnsan ya duyduğu ya gördüğü ile veya akıl ve

vicdaniyla hareket eder; yani bilgilerimiz ya habere ya gözleme ya da akla dayanır. Âyette bu bilgi kaynaklarının doğru kullanılması gerektiği, bunlardan sorumlu olduğu ifade edilmektedir. Kuşkusuz bu yasak, insan ilişkileriyle ilgili olup bilimsel ve fikri konularda kurallara uygun olarak tahminler yürütmek, görüş belirtip ictihadlarda bulunmak meşrû, hatta gereklidir. Nitekim Hz. Peygamber, Kitap ve Sünnet'te delil bulunmaması halinde şahsî görüş (re'y) istikametinde uygulamalarda bulunmayı tasvip etmiştir (Şevkânî, III, 257). İslâm hukukunda kıyasın delil sayılmayacağını kabul edenlerin dayanaklarından biri de bu âyettir. Çünkü âyet uygulamada kesin bilgiyi emretmektedir; oysa kıyas zanna dayanır. Ancak bu görüş azınlıkta kalmıştır.

37. On ikinci ödev büyüklük taslamaktan sakınmaktır. Âyet bunu "Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma!" diye ifade eder. Çünkü bu boş kuruntudan başka bir şey değildir. Resûlullah, kibrin ne kadar kötü bir huy olduğunu vurgulamak üzere, kalbinde zerre kadar kibir bulunanın cennete giremeyeceğini bildirmiştir (Müslim, "Îmân", 147-149; *Müsned*, I, 399, 412, 416, 451). Gerçekten değerli, akıllı, bilgili ve erdemli insanlar daima alçak gönüllü, ağır başlı olurlar. Bunun en güzel örneği de Peygamber efendimizdir. Kibirden nefret eden Resûlullah, bütün müslümanlar karşısında mütevazî olmayı değişmez bir davranış kuralı olarak özenle korumuş; müslümanların kendisini "Anam babam sana feda olsun yâ Resûlellah!" diyecek kadar çok sevmelerinde de alçak gönüllülüğünün büyük bir rolü olmuştur. Bu sebeple İslâm ahlâk geleneğinde tevazu bir peygamber sıfatı olarak değerlendirilir. Furkan sûresinde (25/63) Allah'ın iyi kullarının başlıca hasletlerinden söz edilirken ilk olarak tevazu erdemine yer verilmiştir.

Yukarıdaki âyetlerde geçen dinî ve ahlâkî buyrukları şöylece sıralamak mümkündür:

1. Allah'ın birliğini tanımak, bir olan Allah'a inanmak,
2. Ana babaya iyi davranmak,
3. Akrabaya ve muhtaçlara iyilik etmek, hayır yapmak,
4. Hem cimrilikten hem israftan sakınmak,
5. Çocukların hayatını korumak,

6. Zinadan, fuhuştan kaçınmak,
7. Adam öldürmemek,
8. Yetim malı yememek,
9. Verilen sözü tutmak,
10. Ölçüyü ve tartıyı tam yapmak,
11. Bilmediği şeyin peşine düşmemek, bilgisiz hüküm vermemek,
12. Büyüklük taslamaktan sakınmak.

38-40. On iki madde halinde sıralanan ilkelerle ilgili davranış tarzlarının kötü olanlarını seçmenin Allah'ın nezdinde sevimsiz, dolayısıyla haram olduğu ifade edilmekte; 39. âyette bu ödevlerin "hikmetten vahyedilmiş ilkeler" olduğu bildirilmektedir. Şevkânî'nin de işaret ettiği bir mânaya göre hikmetin bir anlamı geçmiş dinî kültürler, o kültürlerde bulunan evrensel yasalar, ortak doğrulardır. Mûsâ şeriatında on emir denilen ödevler de bu kültürün bir parçası olup Tevrat'ta bunlar şöyle sıralanmıştır:

1. Allah'tan başka ilâh tanımamak,
2. Puta tapmamak,
3. Allah'ın ismini boş yere ağzına almamak (Allah'ın adını kullanarak yalan yere yemin etmek gibi; bk. *Catéchisme de l'Église catholique*, s. 441-443),
4. Cumartesi yaşağına saygı göstermek (İslâm'da kaldırılmıştır),
5. Ana babaya saygılı olmak,
6. Adam öldürmemek,
7. Zina etmemek,
8. Hırsızlık yapmamak,
9. Yalan şahitliği etmemek,
10. Başkasına ait olan hiçbir şeye göz dikmemek.

Görüldüğü gibi Kur'an'daki buyruklarla Kitâb-ı Mukaddes'tekiler arasında —cumartesi yaşağı dışındakiler— öz olarak aynıdır. Sûrede bu buyrukların ardından konumuz olan âyette Kur'an'ın ilk muhatapları olan putperest Araplar'a, ilk ödevi belirleyen "Allah'tan başka tanrı tanıma!" şeklindeki buyruk, diğer buyrukların temeli olduğu için bir defa daha tekrar edildikten sonra müşriklerin en saçma inançlarından biri olan, "Allah'ın erkek çocukları kendilerine bıraktığı, meleklerin ise Allah'ın kızları olduğu" şeklindeki bâtil inançları reddedilmektedir.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذَكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا
 نُفُورًا ﴿٤١﴾ قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَابْتَغَوْا
 إِلَى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا
 يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤٣﴾ تَسْبِيحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ
 وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ
 لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ خَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾

Meâli

41. İyice düşünmeleri için bu Kur'an'da ayrıntılı açıklamalar yaptık. Ama bu, sadece onların kaçırlarını artırdı. **42.** De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah'tan başka ilâhlar olsaydı onlar da arşın sahibine yakınlaşmak için yollar ararlardı. **43.** Allah onların söylediği şeylerden münezzehtir, çok çok yücedir. **44.** Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır.

Tefsiri

41. Kur'an, başta ilk muhatabı olan Mekke'nin putperest topluluğu olmak üzere insanları Allah'a ve diğer itikad esaslarına inanmaya, Allah'a kulluk etmeye ve insana yaraşır bir hayat sürdürmeye çağırdığı gibi genellikle bunun delillerini, gerekçelerini de sağduyulu ve iyi niyetli her insanın kavrayabileceği şekilde açıklar. Buna rağmen Kur'an'ın

çağrısına uymak şöyle dursun, gerçekler karşısında nefret duyguları kabaranlar da olmuştur ve olmaktadır. Aslında âyet, insanoğlunun söz konusu açıklamalar üzerinde iyice düşünerek bu güçlüğü aşabileceklerine işaret etmektedir. Fakat bâtil inançlar, ön yargılar ve bayağı arzular gibi olumsuz motiflerin etkisinden kurtulamayanlar düşünce kabiliyetlerini de sağlıklı kullanamazlar.

42-43. Tefsirlerde 42. âyete genellikle iki anlam verilmektedir. Buna göre eğer –farzımuhal– Allah’tan başka ilâhlar olsaydı: **a)** Tıpkı bir ülkede krallık tahtına göz diken birden fazla heveslinin birbiriyle taht kavgasına girişmesi gibi o sözde ilâhlar da “arşın sahibi”ne (Allah) ulaşmak ve O’nun egemenliğine son vermek için yol arar, kavgaya tutuşurlardı; **b)** Allah nezdinde daha çok yakınlık kazanıp itibar sahibi olmak için birbiriyle yarışırlardı (Taberî, XV, 91). Müşrikler sözde tanrıların kendilerini Allah’a yaklaştıracığına inanıyorlardı. İkinci şıktaki yoruma göre, eğer öyle tanrılar olsaydı önce onlar Allah’a yaklaşma yarışına girerlerdi. Böyle varlıklara da tanrı denemez (çok tanrıcılığın reddine ilişkin olarak ayrıca bk. Enbiyâ 21/22). Şu halde Allah, bu şekilde kendisine ortak koşulmasından münezzehtir; O, hiçbir şey ile hiçbir yönden denk tutulamayacak kadar yücedir, büyüktür.

44. “Yedi gök” ile onlarda bulunan varlıkların hepsi hal lisanıyla Allah’ı tesbih eder, O’na ibadet eder, fakat insanlar onların tesbihlerini anlayamazlar (“yedi gök” hakkında açıklama için bk. Bakara 2/29).

Tefsirlerde âyetteki *tesbih* kavramı açıklanırken tesbihin iki şeklinin bulunduğu belirtilir: Dil ile tesbih, hal ile tesbih. Birincisi, kulun Allah’ı her türlü eksiklikten tenzih ederek zâtı, sıfatları ve fiilleriyle insan zihninin düşünebileceği bütün mükemmellik özelliklerine sahip olduğunu dile getirmesi, Allah’ı hep böyle bilip böyle anmasıdır. Hal ile tesbih ise insanın imanı, ibadeti, ahlâkı, genel olarak her türlü tutum ve davranışlarıyla Allah’ın birliğine, eksiksiz ve kusursuz olduğuna inandığını göstermesi, yasalarına boyun eğmesi, amelinin imanına şahitlik etmesidir. Bu belirtilenler, Râgıb el-İsfahânî’nin iradî dediği tesbih olup şuurlu ve iradeli varlıklara mahsustur (*el-Müfredât*, “sbh”, “scd” md.leri).

Bir de konumuz olan âyetin üzerinde durduğu, bütün varlıkların Cenâb-ı Hakk'ı tesbih etmesi vardır. Müfessirlere göre bu da iki çeşittir: 1. Dil ile tesbih. Her şey kendi diliyle Hakk'ı tesbih eder ama âyette belirtildiği gibi insanlar bunu anlayamazlar; 2. Hal ile tesbih. Evrendeki varlık ve olayların var oluş ve işleyişini gerçekleştiren ilâhî yasalara bütün kâinat mutlak bir zorunlulukla boyun eğmekte, bu suretle yaratıcı tesbih etmektedir. Bu anlamda müminiyle münkiriyle bütün insanlar da Allah'ı tesbih ederler, varlığına tanıklık ederler. Özetle zerreden küreye, galaksilerden hidrojen çekirdeğinin etrafında saniyede 2000 km. hızla dönen elektrona kadar evrendeki her şey Allah'ın mutlak düzeni içinde işlemekte, O'nu tesbih etmekte, O'nun varlığına, birliğine kudret ve hikmetine tanıklık etmektedir.

Putperestlerin inancındaki saçmalığı dile getiren 42. âyetin ardından evrenin düzenine işaret eden âyetin gelmesi son derece anlamlıdır, engin hikmetler taşımaktadır.

Âyette evrendeki her varlığın Allah'ı övgü ile tesbih ettiği belirtildikten sonra "Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız" buyurulmaktadır. Fahreddin er-Râzî bu ifadeyi şöyle açıklıyor: Bir elma düşünelim; bu elma çeşitli atomlardan oluşmaktadır ve bu parçalardan her biri Allah Teâlâ'nın varlığına tam ve başlı başına bir delildir. Bu atomlardan her birinin kendine özgü doğal yapısı (tab'), tadı, rengi, kokusu, hacmi gibi nitelikleri vardır. Atomun bu özel sıfatlarla belirlilik kazanması imkân dahilindedir ve bu belirliliği ona ancak kudretli ve hakîm olan bir belirleyici kazandırabilir. Şu halde elmanın her bir parçası yüce Tanrı'nın varlığına eksiksiz bir delildir (XX, 210-211). Eşyanın kendilerine mahsus dil ile yaptığı tesbihi insanlar anlayamazlar; öte yandan atomların sayılarını, niteliklerini, mahiyetlerini de bütünüyle bilmek mümkün değildir. Bu sebeple âyette, "...bilmezsiniz, anlayamazsınız" buyurulmuştur. Kuşkusuz bilimsel keşifler ilerledikçe insanoğlunun evren hakkındaki bilgileri de artacaktır. Nitekim genetikçilerin çözmeye çalıştıkları genlerin şifresi de bir çeşit dildir. Ayrıca bu çalışmalar ilerledikçe evrenin sırlarla dolu olduğu, bilinmeyenlerin ne kadar çok olduğu ortaya çıkacaktır.

Âyette Allah'ın sıfatı olarak geçen *halîm* kelimesi, "sabırlı, akıllı, ağır başlı ve temkinli" demektir. Özellikle Allah için kullanıldığında "kulla-

rının günah ve isyanları karşısında sabırlı, onları cezalandırmakta acele etmeyen” anlamına gelir. Allah’ın halim ismiyle “günahları bağışlayan, tövbeleri kabul eden” anlamındaki afûv, gafûr, tevvâb; “her şeyin iç yüzünden haberdar olup bütün ayrıntıları bilen” anlamındaki habîr, muhsî, vâsî; “her şeye gücü yeten, kudretli” anlamındaki kadîr, kavî, metîn, muktedir” ve “çok sabırlı” anlamındaki sabûr isimleri arasında anlam yakınlığı bulunduğu kabul edilir.

45 - 52

وَإِذَا فَرَأْنَا الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ
حِجَابًا مَسْتُورًا ﴿٤٥﴾ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ كِنَةً أَنْ يَفْقَهُوْهُ
وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَوَّاعًا
أَدْبَارَهُمْ نُفُورًا ﴿٤٦﴾ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْمَعُونَ بِهِ إِذْ يَسْمَعُونَ
إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَىٰ ذِي الْقُرْآنِ يَنْتَوُونَ عَنْهُ إِلَّا رَجُلًا
مَّسْحُورًا ﴿٤٧﴾ أَنْظِرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا
يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٤٨﴾ وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَافًا إِنَّا
لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾ قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾
أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ

الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ
 مَتَى هُوَ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا ﴿٥١﴾ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْجُدُونَ
 بِحَمْدِهِ وَتَظُنُّونَ أَنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٥٢﴾

Meâli

45. Kur'an okuduğun zaman seninle âhirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz. **46.** Ayrıca onu anlamamaları için kalplerinin üzerine örtüler, kulaklarına da bir tıkaç koyarız. Sen rabbinin Kur'an'daki ismini tek başına andığında canları sıkılmış olarak arkalarını dönüp giderler. **47.** Biz onların seni dinlerken neye kulak verdiklerini, kendi aralarında fısıldaşırken de o zalimlerin, "Siz, sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz!" dediklerini çok iyi biliyoruz. **48.** Bak işte, senin için ne türlü benzetmeler yapıyorlar! Bu yüzden yoldan saptilar, bir daha da doğru yolu bulamazlar. **49.** Dediler ki: "Biz bir kemik yığını haline gelmiş, ufalanmışken yepyeni bir hilkatte dirilecek miymişiz?" **50.** De ki: "İster taş olun ister demir; **51.** İsterse canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık!" Bu defa da "Bizi tekrar hayata kim döndürecek?" diyecekler. "Sizi birinci defa yaratan" de. Sonunda onlar, sana alaylı bir tarzda başlarını sallayacak ve "Ne zamanmış o?" diye soracaklar. De ki: "Yakın olduğunu sanıyorum. **52.** O gün Allah sizi çağırarak ve siz, önceki yerde çok az kaldığınız zannı içinde O'na hamdederek çağrısına uyacaksınız."

Tefsiri

45-46. Müşriklerin "âhirete inanmayanlar" şeklinde tanıtılması, bu inkâra dayalı olarak sorumsuzluğu ilke edindiklerine, bundan dolayı her türlü haksızlığı fütursuzca yapmaktan çekinmediklerine işaret eder. Bu psikolojide olan insanlar, kaçınılmaz olarak akıl ve vicdanlarına göre hüküm vermekten de uzaklaşırlar. Müşrikler, Hz. Peygamber kendilerine Kur'an âyetlerini okuduğunda bunların üzerinde dürüst, samimi ve objektif olarak düşünecekleri yerde ona sorumsuzca karşı çıkıyorlardı. Âyetlerde bu husus Allah tarafından onların gözlerinin perdelenmiş,

kalplerinin mühürlenmiş, kulaklarının tıkanmış olmasıyla izah edilmiştir. Bu üslûp, olup biten her şeyin Allah'ın izni ve iradesiyle olduğunu vurgulayan Kur'an'ın hâkim üslûbudur. 47 ve devamındaki âyetler yanında konuya ilişkin başka birçok âyet dikkate alındığında bu âyetin, kesinlikle Allah'ın insanları hak etmedikleri halde böyle durumlara mahkûm ettiği anlamına gelmediği görülür. Onlar bunu istemiş, Allah da bu hususta imkân ve hürriyet vermiştir. Allah âdildir, insanların hakikati görmelerine, bunun üzerinde düşünmelerine asla engel olmaz. Burada anlatılmak istenen, inkârcıların Kur'an karşısındaki olumsuz ön yargılarıdır. Nitekim 46. âyetin sonunda bu tavrın arkasında inanç bozukluğu bulunduğu işaret edilmektedir; ayrıca 41. âyette de bu husus ifade edilmiştir.

47. Hz. Peygamber, kendisine âyetler geldikçe onları insanlara okur açıklardı. Fakat özellikle putperestlerin ileri gelenleri, kendilerinin Peygamber'e itibar ettiği, değer verdiği gibi bir anlam çıkarılmasın diye genellikle onun okuduğu âyetleri açıktan dinlemekten kaçınırlardı. Ancak burada belirtildiği gibi zaman zaman onların bir yerlere gizlenerek âyetleri dinledikleri de olurdu ve bu sırada onda bir noksanlık yakalamaya çalışırlar, alaylı ve yalanlayıcı ifadelerle aralarında fısıltılı konuşmalar yaparlardı. Âyette bu tür konuşmalardan söz edilmekte; genellikle Peygamber'e yönelttikleri "büyülenmiş" şeklindeki iftiralarına değinilmektedir.

Âyetin iniş sebebiyle ilgili bir rivayete göre Resûlullah, Hz. Ali'nin bir yemek hazırlamasını isteyerek, Kureyş eşrafını yemeğe davet etmiş, davet sırasında onlara âyetler okuyarak kendilerini tevhid inancını kabul etmeye çağırmış; o takdirde –sandıklarının aksine– itibar kaybetmek şöyle dursun, hem kendi çevrelerinde öncekine göre daha çok saygı görececeklerini hem de Arap olmayanlar nezdinde itibar kazanacaklarını ifade etmişti. Fakat onlar bu çağrıyı kabul etmemekle kalmamış, bir de Hz. Peygamber konuşurken nezaket kurallarını hiçe sayarak fısıltılı konuşmalarla onun büyülenmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir (Râzî, XX, 223). İbn İshak'ın anlattığına göre Ebû Cehil, Ebû Süfyan, Ahnes b. Şerîk gibi putperest büyükleri bazı gecelerde biri diğerinden habersiz olarak Resûlullah'ın bulunduğu yere giderek gizlice onun Kur'an oku-

masını dinler, yolda tesadüfen karşılaştıklarında da birbirlerini suçlardı (*Siretü İbn İshâk*, s. 169-170).

48. Bir önceki âyette de belirtildiği gibi müşrikler Peygamber efendimiz için “şair, kâhin, mecnun, büyülenmiş” gibi haksız benzetmeler yapıyor, isnatlarda bulunuyorlardı. Âyet, gerçekler karşısında bu şekilde tavır takınan bir insanın hidayete, doğru yola ulaşmasının mümkün olmadığına işaret etmektedir.

49. Geneli içinde Kur'an, inkârcıları Allah'ın birliğini tanımaya; adalet, dürüstlük, insaf ve merhamet gibi ahlâk ilkelerine uygun davranmaya; bencillikten kurtularak başkalarının haklarını da kendi menfaatleri kadar önemli görmeye davet ediyor; aksi halde en büyük yargılama günü olan âhirette günah ve haksızlıklarının hesabını mutlaka vereceklerini bildiriyordu. Oysa putperestlerin ileri gelenlerinin bilhassa öldükten sonra yeniden dirilmeyi ve âhiret hayatını inkâr etmelerinin temelinde kötülük ve haksızlıklarında ısrar etme ihtirasları vardı. Onlar, bu ihtiraslarının önüne geçerek kötülüklerden kendilerini uzak tutacakları yerde yaptıklarının hesabını verecekleri âhireti inkâr etme yolunu seçiyor; akıllarınca öldükten sonra artık yeni bir var oluşun imkânsızlığını kanıtlamaya çalışıyorlardı.

50-51. Kur'an, insan bedeninin ölüm sonrasındaki fiziksel bozulmasına dayanarak âhireti inkâra kalkışanlara şu cevabı veriyor: Değil bedeninizin çürümesi veya toz toprak olması, taş veya demire dönüşseniz, hatta canlı varlık haline gelmesini büsbütün imkânsız gördüğünüz başka bir nesne haline gelseniz, yine de Allah size tekrar hayat verip daha önceki kimliğinize kavuşturur. İlk başta maddî nesneleri yaratan ve onlara can veren Allah, onları öldükten sonra da tekrar hayata döndürecektir.

52. Yeniden dirilme ile başlayan hayatta artık insanların Allah'a âsi olma, günah işleme özgürlükleri bulunmayacaktır. Nitekim Allah kabirdekileri mahşere çağırduğunda inanan inanmayan bütün insanlar O'nu övgüyle anarak buyruğuna boyun eğeceklerdir.

53 - 55

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ
 إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿٥٣﴾ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ
 إِنْ يَشَأْ يُرْسِلْكُمْ أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ
 وَكِيلًا ﴿٥٤﴾ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَقَدْ
 فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ وَاتَّخَذْنَا دَاوُدَ ذَبُورًا ﴿٥٥﴾

Meâli

53. Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler; sonra şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan insanların apaçık düşmanıdır.

54. Rabbiniz sizi en iyi bilendir. Dilerse size merhamet eder, dilerse sizi cezalandırır. Biz seni onların üstüne bir vekil olarak göndermedik. **55.** Rabbin göklerde ve yerde olanları en iyi bilendir. Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık; Dâvûd'a da Zebûr'u verdik.

Tefsiri

53. Âyette dolaylı bir mukayese anlamı vardır. Şöyle ki: 46-51. âyetlerde müşriklerin kendileri gibi düşünmeyenlere karşı kibirli, kaba, alaycı ve suçlayıcı bir tavır takındıklarına işaret edilmişti. Burada ise müminlerin konuşmalarında bir güzellik ve incelik bulunması gerektiği belirtilmekte, müşriklerle ilişkilerinde ve konuşmalarında bile terbiye ve nezaket kurallarına riayet etmeleri öğütlenmektedir. Çünkü bu davranış biçimi insan olmanın bir gereğidir; ayrıca kötü söz ve davranış insanın aslî fitratına aykırı olduğu için genellikle bu tür olumsuz söz ve davranışlar insanları tepki psikolojisine iter; böylece âyetteki ifadesiy-

le “Şeytan onların arasını bozar.” İslâm ahlâkında Câhiliye Arapları’nın kaba, küstah ve alaycı tavırlarına *sefeh*, müslümanların barışçı, nâzik ve ağır başlı tavırlarına da *hilim* denmektedir. İslâm öncesi dönemin adı olan *Câhiliye* ilk kategorideki karakter ve zihniyeti, *İslâm* kelimesi de ikincisini ifade etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber ve onun şahsında müminlere affedici olmayı, iyilik için çalışmayı ve “câhiller”e aldırma-mayı öğütleyen A’râf sûresinin 199. âyeti, kezâ müminlerin ağır başlı olduklarını, kendilerine sözle sataşan “câhiller”e “selâm” diyerek karşılık verdiklerini bildiren Furkan sûresinin 63. âyeti gibi örnekler bu iki karakterin ahlâkî özelliklerini ortaya koymaktadır. Kuşkusuz bunlar sadece belirli bir dönemin tipleri değildir. Tarihin çeşitli dönemlerinde olduğu gibi günümüzde de akıl, irfan ve hikmetten yoksun olduğu için “sefih” diye anılan Câhiliye örneğindeki küstah, alaycı ve saldırgan tipler mevcuttur. Öte yandan çeşitli dönemlerde, özellikle de günümüzde “şeytanın aralarını bozduğu” ve bu yüzden birbiriyle çekişen, bölünüp parçalanan müslümanların bu duruma düşmelerinin bir sebebi de Kur’an’ın istediği güzel söz ve davranışlardan uzaklaşmalarıdır.

54. Hiç kimse kendisini Allah’ın bildiği kadar bilemez. Âyetle müminlere mi müşriklere mi hitap edildiği açık değildir. Müminlere hitap edildiğini söyleyen müfessirlere göre Allah’ın onlara merhamet etmesinden maksat, kendilerini düşmanlarından koruması, azap etmesinden maksat da düşmanlarını onlara musallat etmesidir. Her iki durumda da Allah’ın rahmet veya azap etmesinin sebepsiz olmadığı âyetin başındaki “Rabbiniz sizi en iyi bilendir” ifadesinden anlaşılıyor. Şu halde Allah her insanı, onun kendisini bildiğinden daha iyi bildiği ve tanıdığı için neyi hak ettiyse öyle muamele eder. Allah’ın bizi bildiği kadar biz kendimizi bilemediğimiz için bazan karşılaştığımız iyi veya kötü durumun bizden kaynaklanan sebebini de bilemeyiz. Böyle durumlarda Allah’tan gelene razı olmak gerekmektedir. Eğer Allah’tan hayır gelmişse onun devamı için daha çok gayret gösterip Cenâb-ı Hakk’ın bize yönelik sevgi ve hoşnutluğunun daha da güçlenmesine; eğer şer gelmişse bunun sebebi olan kusurlarımızı araştırarak halimizi düzeltmeye ve böylece şerre değil hayra lâyık olmaya çalışmamız gerekir. Bu suretle, uğradığımız bir şerden,

zarardan kurtulmak için elimizden gelen maddî ve mânevî çarelere başvurmakla birlikte, asla Allah’a âsi olmamak lâzımdır.

Âyet, başkaları hakkında yargıya varırken dikkatli olmak gerektiğine de işaret etmektedir. Herkesin hesabı sonunda Allah’a aittir; çünkü herkesi en iyi bilen O’dur. Âyetin sonundaki ifade, Peygamber’in dahi insanlar üzerinde bir “vekil”, yani insanların âkıbetleri hakkında nihai karar veren bir otorite olmadığını; görevinin tebliğden, uygulama, aydınlatma ve uyarıdan ibaret bulunduğunu bildirmektedir.

55. Allah, kullarını en iyi bilen olduğu gibi göklerde ve yerde bulunanları, yani evreni ve evrendekileri de en iyi bilendir; dolayısıyla evrende olup biten bütün olaylar O’nun bilgisiyle oluşmakta ve gerçekleşmektedir. Şu halde Allah’ın hükümlerinde, yapıp yarattıklarında bir eksiklik, yanlışlık, haksızlık aramak abestir. Allah, Hz. Muhammed’i son peygamber olarak seçtiğine göre, bu da O’nun yüce bilgisi ve hikmetiyle olmuştur ve bunda bir yanlışlık, haksızlık yoktur. Peygamberlerden her birinin kendilerine özgü üstünlükleri vardır. Nitekim Allah Teâlâ çeşitli âyetlerde Hz. İbrâhim’i kendisine dost (halîl) edindiğini, Hz. Mûsâ ile konuştuğunu, Hz. İsâ’yı babasız yarattığını ve küçük yaşta kendisine mucizeler lutfettiğini, Hz. Süleyman’a ihtişamlı bir hükümdarlık verdiğini, Hz. Muhammed’i âlemlere rahmet olarak gönderdiğini bildirmiştir. Hz. Dâvûd’a büyük bir saltanat verildiği halde âyetin sonunda bu saltanatın değil de, ona verilen kutsal kitabın bir üstünlük sebebi olarak zikredilmesi, ilimde ve dinde üstünlüğün mal-mülk üstünlüğünden daha değerli olduğuna işaret eder. Bir rivayete göre Kureyş Arapları aklî ve mantikî tartışma usul ve âdâbını bilmedikleri (veya eski dinler hakkında bilgileri olmadığı) için Hz. Peygamber’le tartışmaya girmeden önce yahudilerden taktik alırlardı; yahudiler de onlara son peygamberin Hz. Mûsâ, son ilâhî kitabın da Tevrat olduğunu söylerlerdi. Âyette Dâvûd’a verilen Zebûr hatırlatılarak bizzat yahudi tarihinin bu iddiayı çürüttüğü ortaya konmaktadır (Râzî, XX, 230). Ancak Mekke’de böyle bir yahudi topluluğu bulunmadığına göre Araplar bu görüşmeleri ticarî amaçlı gezileri sırasında veya panayırlarda karşılaştıkları yahudilerle yapmış olabilirler.

قُلْ أَدْعُوا الَّذِينَ ذَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ
 الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى
 رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ
 عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾ وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا
 نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَمَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا
 شَدِيدًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾ وَمَا مَنَعَنَا
 أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَإِنَّا نَمُودُ
 النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا
 تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾ وَذُفُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا
 جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ
 الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا
 كَبِيرًا ﴿٦٠﴾

Meâli

56. De ki: “Allah’ı bırakıp da tanrı olduğunu ileri sürdüklerinize yalvarın! Ama onlar sizin sıkıntınızı ne kaldırabilir ne de ferahlığa çevirebilirler.” **57.** Bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah’a en yakın olanları bile rablerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar; O’nun rahmetini umar, azabından korkarlar. Rabbinin azabı gerçekten sakınılması gereken bir azaptır. **58.** Ne kadar ülke varsa hepsini kıyamet gününden önce ya helâk edecek veya onlara çetin bir şekilde azap vereceğiz. Bu, kitapta yazılıdır. **59.** Bizi işaretler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, bazı gerçekleri göstermek üzere deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) kötülük yaptılar. Oysa biz mucizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz. **60.** Hani sana, “Rabbin insanları çepeçevre kuşatmıştır” demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur’an’da lânetlenen ağacı, sadece insanları sınamak için meydana getirdik. Biz onları korkutan uyarılarda bulunuruz, fakat bu onlara büyük bir taşkınlıktan başka bir şey sağlamaz.

Tefsiri

56-57. Zemahşerî, Râzî, Şevkânî gibi müfessirler burada Allah’tan başka tanrı edinilen varlıkların melekler olduğunu belirtirler. Müşrikler taptıkları putları ve heykelleri meleklerin sembolleri olarak kabul eder, onların şahsında meleklerle taptıklarını söylerlerdi. İşte âyet bu bâtıl inancın ne kadar çürük olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü melekler de dahil olmak üzere Allah’tan başka hiçbir varlık, Allah’ın yardımı ve yaratması olmadan kendisini zarardan koruma imkânına dahi sahip değildir.

57. âyetin baş kısmına değişik şekillerde mâna verilmekle birlikte, biz âyeti Zemahşerî’nin tercih ettiği açıklamayı dikkate alarak çevirmeye çalıştık. Zemahşerî’nin açıklaması şöyledir: “Onların tanrı diye taptığı (melekler gibi) varlıkların bizzat kendileri Allah’a vesile ararlar... Yani onların Allah’a en yakın olanları bile O’na daha da yakınlaşmak için yol aradığına göre en yakın olmayanları elbette arayacaktır” (II, 364). Sonuç olarak, melekler –tanrı olmak şöyle dursun– bütün yaratılmışlar

gibi onlar da rahmete, yardım ve desteğe muhtaç olup Allah’a yakınlaşmak için çareler aramak durumundadırlar. Âyetteki “azap” kelimesini mutlaka bilinen mânasında anlamak gerekmez; kulun, başına gelmesini istemediği her şey onun için bir azaptır. Şu halde konu melekler olunca onların korktuğu azap da onların varlık yapılarıyla ilgili olumsuz bir durumdur.

Bu iki âyetin, Hz. İsrâ’yı tanrılaştıran hristiyanlar ve benzeri kitâbî din mensuplarıyla ilgili olduğu da ifade edilmektedir. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu sûrenin indiği Mekke’de kayda değer bir hristiyan topluluğu bulunmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte âyetlerin içeriği o tür bâtil inançları da reddetmektedir.

58. Halkı zalim olmadığı takdirde hiçbir ülkenin helâk edilmeyeceğini bildiren âyet (Kasas 28/59) dikkate alındığında burada helâk edileceği veya şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı bildirilen ülkeler halkı yoldan çıkmış olanlardır. Önceki âyetlerle ilişki kurup değerlendirildiğinde bu âyet öncelikle Allah’ın birliğini ve Hz. Muhammed’in peygamberliğini tanınamakta direnen, müslümanlara karşı haksız, zalim ve baskıcı tutumlarını sürdüren putperest Araplar’a karşı bir uyarıdır; onlara, “Ya bu yanlış tutumda ısrar etmekten vazgeçersiniz ya da eskilerin başına gelmiş olanlar sizin de başınıza gelir” denilmektedir. Çünkü “Bu, kitapta yazılıdır” yani Allah’ın şaşmaz yasasıdır. İnkârcılık, ahlâk bozukluğu ve zulümle birlikte varlığını sürdürebilmiş hiçbir uygarlık yoktur. Kur’an bu gerçeğe geçmiş kavimlerden sık sık örnekler vermektedir.

59. “İşaret” diye çevirdiğimiz âyetten maksat mûcizedir. Tefsirlerde bildirildiğine göre Mekke putperestleri akıllarınca Hz. Peygamber’i zor durumda bırakmak için kendisinden Safâ tepesini altına çevirmesi, Mekke’nin dağlık çevresini bereketli bir ova haline getirmesi gibi mûcizeler göstermesini isterlerdi (bk. İsrâ 17/90-93). Âyette Allah, bu mûcizeleri gerçekleştirmeyişinin sebebini açıklamaktadır. Çünkü Allah’ın yasası uyarınca, bu mûcizeler gösterildiği halde yine de inkârda direnirlerse –ki zaten bu isteklerinde samimi değillerdi– o takdirde hak ettikleri ceza hemen verilecekti. Nitekim eski bir Arap toplumu olan Semûd kavminin istedikleri mûcize gerçekleştiği halde, bir mûcize olarak yara-

tilan ve kesinlikle zarar vermemeleri istenen deveyi boğazlamışlar, böylece Allah'ın buyruğunu tanımadıkları için cezalandırılmışlardır (bk. A'râf 7/73-79; Hûd 11/61-68). Mûcizenin ikna etmeyi değil korkutmayı, heyecan ve ürperti vermeyi amaçladığı belirtilmektedir. Kur'an'ın amacı ise ikna etmektir. Nitekim burada belirtilen anlamıyla diğer mûcizelere benzemeyen, kendine özgü bir mûcize olan Kur'an akla, sağduyuya hitap etmektedir. Mûcize ise genellikle olağan üstü bir olay olup akıl ötesidir; bu sebeple de insanlarda korku ve heyecan uyandırır.

60. Allah'ın insanları "çepeçevre kuşatması", hiçbir insanın Allah'ın kudreti dışına çıkamayacağı, O neye izin verirse insanların ancak onu başarabilecekleri anlamına gelir (Taberî, XV, 109) ve putperestlerin inkâr, inat ve baskılarına rağmen Hz. Peygamber ve müslümanlar karşısında son tahlilde başarısız olacaklarına işaret eder. Nitekim âyet-te Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e, –putperestlerin zannettiklerinin aksine– kendisinin onlara karşı başarılı olacağını rüya yoluyla bildirdiği ifade edilmektedir. Onun bu rüyayı ne zaman gördüğü, rüyanın içeriği hakkında kayda değer üç farklı açıklama yapılmıştır: Bir açıklamaya göre Resûlullah Mekke'yi fethedeceğini rüyasında görmüş, nitekim hicretin 8. yılında (630) bu rüya gerçekleşmiştir. İkinci açıklamaya göre putperestlerin İslâm orduları karşısında yenilecekleri ve önderlerinin ölecekleri yerler Hz. Peygamber'e rüyasında gösterilmiş, bu rüya hicretin 2. yılında (624) Bedir zaferinde gerçekleşmiştir. Bu iki görüşü kabul edilebilir görmeyen âlimler buna gerekçe olarak sûrenin Mekke'de indiğini, oysa gerek Bedir Savaşı gerekse Mekke'nin fethinin Medine döneminde gerçekleştiğini hatırlatırlar. Çoğunluğun tercihi olan üçüncü yorumda ise âyetteki rüya, İsrâ gecesinde Hz. Peygamber'e gösterilenler şeklinde açıklanmıştır. İsrâ'nın uyku halinde gerçekleştiğini kabul edenler buradaki "rüya"yı uykuda görme olarak açıklamışlarken İslâm âlimlerinin çoğunluğu, rüya kelimesinin kök anlamının "gözle görmek" olduğunu da dikkate alarak İsrâ'nın Resûlullah uyanırken cereyan ettiğini savunmuşlardır.

Fitne, "sınav, deneme" demektir; Kur'an'da daha çok müminin inancını tehlikeye sokan, bu sebeple bir yönüyle onun imanındaki kararlılığını kanıtlamasına imkân veren, bu yönden bir imtihan vermesine yol

açan sıkıntılı durumlar ve olaylar için kullanılır. Bu rüya olayının fitne olması, Resûlullah'ın İsrâ sırasında gördüklerini, yaşadıklarını anlatınca inancında henüz yeterince sebat ve kararlılık kazanmamış kişilerin olayı imkânsız görerek İslâm'dan dönmeleridir. Böylece Resûlullah'ın anlattıkları onlar için bir fitne (sınav) olmuş ve bu sınavı kaybetmişlerdir (bk. İbn Kesîr, V, 89-90; Kurtubî, X, 282). "Kur'an'da lânetlenmiş ağac"a gelince, bununla ilgili farklı rivayetler bulunmakla birlikte (bk. Taberî, XV, 113-115; Râzî, XX, 236-237), çoğunluğun yorumu bunun cehennemdeki "zakkum ağacı" olduğu yönündedir (bk. Duhân 44/43-44). Şevkânî'nin Zeccâc'dan aktardığına göre Araplar hoşlanmadıkları yemeklere genellikle "mekruh ve lânetli yemek!" derlerdi (III, 270). Aynı müfessir, âyette bu ağacın bir fitne olarak gösterilmesini de şöyle açıklar: Cehennemde böyle bir ağaç bulunacağı bildirilince Ebû Cehil gibi fırsatçı müşrikler, "Muhammed hem cehennemin taşı bile kavuracağını söylüyor hem de orada ağaç biteceğinden söz ediyor" diyerek Resûlullah'ı alaya almışlar, bunun üzerine söz konusu olan âyet inmiştir. Buna göre ağaçla ilgili olarak Kur'an'da verilen bilgi bir imtihandır; mümin bu bilgiye inanmakla imtihanı kazanmış, kâfir de inkâr etmekle imtihanı kaybetmiş olur.

61 – 65

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ قَالَ أَأَسْجُدُ
 لِمَنْ خَلَقْتُ طِينًا ﴿٦١﴾ قَالَ أَرَأَيْتَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ
 لَئِنْ آَخَرْتَنِي إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَأُحْنِكَ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا فَلِيلًا ﴿٦٢﴾
 قَالَ أَذْهَبَ فَرَنْبَعُكُ مِنْهُمْ فَأَنَّ جَهَنَّمَ جَزَاءُكُمْ جَزَاءً مَوْفُورًا
 ﴿٦٣﴾ وَأَسْتَفِرُّ مِنْ آسَاطِعِ مِنْهُمْ بِصَوْنِكَ وَأَجْلِبْ

عَلَيْهِمْ بِجَنَّتِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكِهِمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ
وَعَدُهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ الْأَغْوَى ﴿٦٤﴾ إِنَّ عِبَادِي
لَكَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَى بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾

Meâli

61. Meleklerle, “Âdem’e secde edin” demiştik. İblîs’in dışında hepsi secde ettiler. İblîs, “Ben, çamurdan yarattığın kimseye secde eder miyim!” dedi. **62.** Yine dedi ki: “Şu benden üstün kıldığını bak! Yemin ederim ki eğer beni kıyamete kadar yaşatırsan, az bir kısmı dışında, onun neslini peşime takacağım!” **63.** Allah şöyle buyurdu: “Git! Onlardan kim sana uyarsa cezanız cehennem olacaktır. Eksiksiz bir ceza! **64.** Haydi, onlardan gücünün yettiklerini çağırınla ayart! Süvarileriyle yayalarınca onlara karşı ordu topla; mallarına, evlâtlarına ortak ol, kendilerine vaadde bulun. –Zaten şeytan insanlara aldatmadan başka bir şey vaad etmez.– **65.** Şurası muhakkak ki benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır. Koruyucu olarak rabbın yeter.”

Tefsiri

61-63. Meleklerin Âdem’e secde etmesi olayı Kur’an’da yedi defa tekrar edilerek, yaratılmışlar içinde insanın seçkinliğine dikkat çekilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Şeytanın insanla üstünlük yarışına girmeye kalkışması, gururu uğruna Allah’a âsi olması, melekler gibi itaatkâr olmak yerine, Âdem’e saygı göstermemekte direnmesi, Allah’a saygısızlığın ve isyankârlığın şeytan kaynaklı olduğuna işaret etmektedir. Diğer yandan şeytanın kıskançlığı sebebiyle kıyamete kadar insanları kendi günahkârlık yoluna çekeceğine ant içmesi ve ona bu iznin verilmesi, dünya hayatının bir sınav ortamı olduğunu, insanın bilerek günah işlemesinin şeytanla ortak davranışta bulunması anlamı taşıdığını gösterir.

64. Şeytan, insanlara vesvese vererek, gizli maksadını ve hedefini anlamayacakları bir dille onları günah işlemeye çağırarak yoldan saptırmak ister (bk. Zemahşerî, II, 367; Şevkânî, III, 273). Bir yoruma göre "süvariler ve yayalar"dan maksat, şeytanın her türlü hileleridir; diğer bir yoruma göre de Allah'a isyan yoluna koyulanlardır. Şeytanın, kendine uyanların mallarına ortak olması, insanlara gasp, hırsızlık, tefecilik gibi haksız işler yaptırmak suretiyle onlara haram servet kazandırmasıdır. Buna göre haram kazanan şeytanın öğüdüne uymuş, onunla ortaklık etmiş olduğu için bu ortaklık kazandığı mal için de söz konusudur. Diğer bir yoruma göre burada Câhiliye Arapları'nın hayvanlarının ve ziraat ürünlerinin bir kısmını cinlerin ve meleklerin sembolleri saydıkları putlarına ayırmaları, onların hizmetine harcamaları şeklindeki uygulamaları kastedilmiştir. Aslında putperestlik şeytanın teşvik ettiği bir inanç şekli olduğu için putperestler putlara adadıklarını da şeytanlara adanmış ve böylece onu mallarına ortak yapmış sayılırlar (İbn Âşûr, XV, 154). Daha uygun görünen diğer bir yoruma göre burada insanların mânevî hayatlarına saldırıp tahrip etmeye çalışan şeytan, atlıları ve yayalarıyla bir yeri yağmalamaya gelen eşkiyaya benzetilmiştir (Mevdûdî, III, 123). Bu eşkiya, işgal ettiği yerin halkının zayıf karakterlilerini kendi tarafına çekip hükmü altına alır, onların mallarına ve evlâtlarına ortak olur.

Müşrikler, mallarından ve ürünlerinden putlara pay ayırdıkları gibi çocuklarına da Abdüllât, Abdüluzzâ gibi putlara bağlı isimler verir, onları putperest olarak yetiştirirlerdi. Âyetin ifadesine göre bu, şeytanın mallarında ve çocuklarında onlara ortak olmasıydı. Daha genel olarak insanlar, mallarını haram yollarda harcamak, evlâtlarını da bâtil inanç ve kötü ahlâk üzerinde yetiştirmekle bu konularda şeytanı kendilerine ortak yapmış olmaktadır.

65. Allah'a bağılılıklarından dolayı âyette "benim kullarım" şeklinde anılan kişiler, Allah'ın kendilerine verdiği akıl, irade gibi yüksek melekelerini gerektiği şekilde kullanarak hak yolunda sebat eden ve bu yolda Allah'ın da desteğini kazanan insanlar olup bunlar üzerinde şeytanın nüfuz kuramayacağı, dolayısıyla bu insanların şeytana karşı koyarken ondan daha güçlü olacakları belirtilmektedir. Böylece âyette hem insa-

nın üstünlüğüne vurgu yapılmakta hem de ona ümit ve cesaret aşılanmaktadır.

Âyetin son cümlesi Hz. Peygamber'e müşriklerin baskıcı tutumları karşısında tebliğ görevini yılgınlık göstermeden, Allah'a güvenerek sürdürmesini telkin etmekte, ona cesaret vermektedir. Kuşkusuz bu ifade, aynı zamanda Peygamber'in yolunu izleyen diğer müminlerin hak davalarını yaşatıp geliştirmelerinde de bir güven ve moral kaynağı taşır.

66 - 72

رَبِّكُمْ الَّذِي يُزْجِي لَكُمْ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِنَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ
كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٦٦﴾ وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ
مَنْ نَدَعُونَ إِلَّا آيَاهُ فَلَمَّا نَجَّيْكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَكَانَ
الْإِنْسَانُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾ أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يُخَسِّفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ
أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا ﴿٦٨﴾
أَمْ آمَنْتُمْ أَنْ يَعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَىٰ فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا
مِّنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْكُمْ بِتَبِيعًا
﴿٦٩﴾ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَا هُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ
وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا
تَفْضِيلًا ﴿٧٠﴾ يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمْهٍ مِّمَّ هُمْ فَمَنْ أُوْتِيَ

كِتَابَهُ يَمِينُهُ فَأُولَٰئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ
 فَيَلَا ﴿٧١﴾ وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ
 وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾

Meâli

66. Lutfuna nâil olasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdüren rabbinizdir. Doğrusu O, size çok merhametlidir. **67.** Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde O'ndan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında ise yüz çevirirsiniz. İnsan oğlu çok nankördür! **68.** Peki O'nun sizi karada yerin dibine geçirmeyeceğinden yahut başınıza taş yağdırmayacağından emin misiniz? Sonra kendinize bir koruyucu da bulamazsınız. **69.** Yahut sizi bir defa daha denize döndürüp üzerinize bir kasırga göndererek –inkâr etmeniz sebebiyle– sizi boğmayacağından emin misiniz? O zaman bize karşı size arka çıkacak birini de bulamazsınız. **70.** Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık. **71.** Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defterleri sağından verilirse işte onlar, amel defterlerini okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğramayacaklardır. **72.** Bu dünyada kör olan âhirette de ködür, yolunu daha da şaşırmıştır.

Tefsiri

66. Allah'tan başka tanrı veya tanrılar edinen insanlara gerçek lutuf sahibinin Allah olduğu hatırlatılarak buna bazı örnekler verilmektedir: Gemilerin sulara gömülmeden yüzüp gitmesi Allah'ın yasalarıyla olmaktadır ve bu sayede insanoğlu deniz ticareti yaparak, uzak ülkelerden mal taşıyarak Allah'ın nimetlerini ve rızkını elde etmektedir. Bu durum, âyetin sonunda Allah'ın kullarına bir rahmeti olarak açıklanmıştır.

67. İnsanlar denizde gemiyle seyahat ederken bir felâketle yüz yüze gelseler, kimilerinin tanrı bilip güvendikleri bütün uydurma güçler kaybolur gider ve orada Allah ile baş başa kalırlar, O'na yakarılırlar; fakat esenliğe kavuşunca yine eski hallerine dönerler. Allah onların bu hallerini nankörlük olarak nitelemektedir. Bu ifade, bir kısım insanların günlük hayatlarında Allah'ı tamamen unuttuklarını, O'nu âdeta hayatlarından sildiklerini, Allah yokmuş gibi davrandıklarını; fakat çaresiz kaldıkları zaman da O'na sığındıklarını, normal şartlara dönünce, yine unuttuklarını bildirerek bunun Allah'a karşı bir nankörlük ve dolayısıyla dinden uzaklaşma olduğuna işaret etmektedir. Günümüz din felsefesi incelemelerinde, "Tanrı konusunda ilgisizlik" şeklinde tanımlanan bu tutum ateizmin bir türü olarak gösterilmekte ve buna "ilgisizlerin ateizmi" denilmektedir (bilgi için bk. Etienne Gilson, *Ateizmin Çıkması*, s. 23-30).

68-69. İnsanoğlu tabiatın türlü felâketleriyle karşı karşıya kalabilir ve kalmaktadır. Bu sebeple esenlik zamanlarında da sıkıntılı zamanlarda da Allah ile olmak gerekir. Güvenliğimiz ve bütünüyle hayatımız geçicidir; Allah'tan başka "vekilimiz", güvenip dayanacağımız biri yoktur; sonunda varacağımız yer O'nun huzurudur. Bu sebeple samimi, dürüst ve gerçekten akıllı kula yaraşan odur ki hayattayken de, güven içindeyken de Allah ile olsun; şeytana aldanıp Allah'ın yolunu terketmesin. Çünkü "Şeytan insanlara sadece boş şeyleri vaad eder."

70. "Şan, şeref ve nimetler" diye çevirdiğimiz kerem kavramı, İslâmî literatürde hem Allah'ın insanlara şeref, soyluluk, üstünlük gibi mânevî meziyetler bahşetmesini hem de mal mülk vermesini ifade eder. Böylece âyet insanı dünyada Allah'ın lutfuna en çok mazhar olmuş, en seçkin, en değerli varlık olarak göstermektedir. Tefsirlerde insana seçkinlik kazandıran özellikler akıl, zekâ, temyiz, düşünme, yazma gibi melekelerden başlayarak çeşitli psikolojik ve fizyolojik özelliklere, estetik zevklere, ahlâkî yatkınlıklara, canlı ve cansız varlıklar üzerinde tasarruf yetkisine, ekonomik faaliyetlerde bulunma özelliğine, şehirler ve uygarlıklar kurma kabiliyetine kadar birçok meziyete sahip olmasıyla açıklanmaktadır.

Eski tefsirlerde insan mı melek mi daha üstün diye bir tartışmaya girilmişse de (bk. Râzî, XXI, 16) İbn Âşûr'un belirttiği gibi (XV, 166) bura-

da böyle bir mukayese söz konusu olmayıp insanın bazı varlıkları çeşitli şekillerde kendi hizmetinde kullanması, onlardan yararlanması kastedilmiştir.

Fahreddin er-Râzî, dönemindeki felsefe ve psikoloji birikiminden de yararlanarak insanın asıl şerefini ve diğer yaratılmışlar karşısındaki üstünlüğünü, “eşyanın gerçeklerini aslına uygun olarak kavrama yeteneği olan akıl gücü”yle açıklar. Çünkü “Mârifetullahın aydınlığı akla doğar; akıl yeteneği, madde ve mâna (halk ve emir) âleminin sırlarına ulaşan, sahip olduğu bilgi sayesinde Allah’ın ruhlar ve cisimler âleminde yarattığı varlık türlerini kuşatan güçtür... Böyle olunca insan varlığı, bu âlemdeki bütün varlıkların en değerlisidir...” (XXI, 12).

Burada özellikle insanın taşıma araçları kullanmasına dikkat çekilmiştir. İnsanın hayvanları bu maksatla değerlendirmesi yanında, ayrıca bunun için gemi vb. araçlar yapması anlamlıdır. Çünkü başka hiçbir varlıkta böyle özellikler yoktur. “Bütün bunlar, dünyamızda insanoğlunun, kendisine uyulup itaat edilen mutlak başkan ve yönetici, diğer varlıkların da onun buyruğu altındaki tâbileri olduğunu gösterir” (Râzî, XXI, 15).

Kur’an genellikle insanların hemen her gün yaşadıkları ya da çevrelerinde sürüp gittiği için farkına varamadıkları, fakat aslında son derece anlamlı olayların ibret verici yönlerine dikkat çekerek burada tecelli eden ilâhî güç ve hikmetin açık seçik kanıtlarını görmelerini ister. İnsanların taşıma araçları kullanarak ticaret vb. konulardaki amaçlarını daha kolay ve verimli bir şekilde gerçekleştirmeleri Allah’ın bir lutfudur. Allah’ın “değerli kıldığı” insanoğlunun, bugün taşımacılıkta, uzayın derinliklerine kadar uzanan ulaşım ve iletişim araçları icat edip kullanmada geldiği nokta, Kur’an-ı Kerîm’in neden özellikle bu konuyu anılmaya ve ibret alınmaya değer gördüğünü de açıklamaktadır. Âyette bunun hemen ardından “kendilerine güzel güzel rızıklar verdik” buyurulmaktadır. Rızık, insanın yararlandığı her türlü imkânı kuşatan geniş kapsamlı bir kavramdır. “Güzel güzel rızıklar”dan maksat, hem helâl hem de hoş giden rızıklardır. Burada insanın, ihtiyaç duyduğu şeylerin helâlini araması yanında sağlık yönünden daha kaliteli, daha temiz, estetik yönden daha güzel olmasına özen göstermesi gerektiğine de işaret vardır.

71-72. İlâhî hikmet, bu imtihan dünyasında insanoğluna nimetler vermesine paralel olarak sorumluluklar da yüklemiştir. İnsan değerli bir varlık olarak yaratılmış, karalara ve denizlere hâkim kılınmış, güzel nimetlerle rızıklandırılmış, kendisine birçok varlığı hizmetinde kullanma imkânı verilmiştir. Şu halde onun bu konumunun gerektirdiği sorumlulukları da olmalıdır; ilk sorumluluğu da kendisini seçkin kılan, ihsanlarda bulunan Allah'ı tanımak, O'na iman etmek, inancına uygun amelî davranışlarda bulunmak ve ahlâkî bir hayat sürdürmektir. 71-72. âyetlerde bu sorumluluğu yerine getirenlerin ve getirmeyenlerin âhiretteki durumlarına ilişkin kısa ve özlü bir açıklama yapılmakta, dolayısıyla bir uyarıda bulunmaktadır.

“Önder” diye çevirdiğimiz *imam* kelimesi “amel defteri, her ümmete indirilmiş olan kutsal kitap, her ümmetin kendi peygamberi, mezhep imamı, her asrın önderi, her topluluğun öncelikle ağırlık verdikleri ve meşhur oldukları iyi veya kötü işleri” gibi çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Taberî, Araplar'daki anlamını dikkate alarak *imam* kelimesini, “Her topluluğun, görüş ve inanç sahiplerinin dünyada kendilerine önder ve rehber kabul ettikleri kişiler” olduğu görüşünü tercih eder (XV, 127).

“Amel defteri” diye çevirdiğimiz kelimenin âyetteki karşılığı “kitâb”dır. 71. âyetle amel defteri sağ taraftan verilecek olanların onları okuyacakları bildirilirken, solundan verilenlerden söz edilmemiştir. Bu konuda Râzî şöyle der: “Amel defteri solundan verilenler, onun içerdiği büyük kötülükleri, çirkinlikleri, utanç verici günahları görünce kalplerini korku ve dehşet sarar; o kadar ki dillerinde amel defterlerini okuyacak mecal kalmaz” (XXI, 18). Onların durumunu 72. âyet haber veriyor: “Bu dünyada kör olanlar âhirette de ködür.”

70. âyetle belirtilen üstün lutufların asıl sahibini göremeyen, varlık ve olayların arkasındaki yaratıcı güçten habersiz olarak yaşayan basiret yoksunu inkârcıların âhiretteki durumunun daha kötü olacağı bildiriliyor. Hasan-ı Basrî'den bu âyetle ilgili şöyle bir açıklama nakledilmektedir: Bu dünyada yoldan çıkıp inkâra sapmış olanlar âhirette de ködür, yolunu daha da şaşırmıştır. Çünkü böyleleri dünyada iken tövbe etselerdi tövbe-leri kabul edilecekti, fakat âhirette artık kabul edilmeyecektir; dünyada kendilerine çeşitli felâketlerden korunma imkânları verilmişti, âhirette asla böyle imkânlarla sahip olamayacaklardır (Râzî, XXI, 19).

72. âyete “Dünyada kör olanlar, yani Allah’ı tanımayanlar âhirette hiç tanımayacaklar” şeklinde bir mâna verilmişse de müfessirlerin çoğu bu görüşü reddeder. Çünkü âhirette herkes zorunlu olarak Allah’ı tanıyıp, O’na iman edecektir. Şu halde oradaki körlük, cennetin yolunu görememek, yani ondan mahrum kalmaktan kinayedir (Râzî, XXI, 19). Dünya âhiretin tarlasıdır. Bu dünyada hakikati görüp tanıyan ve bu sayede doğru imana ulaşan, iyi ve güzel işlerle ruhlarını zenginleştirenler âhirette bunun karşılığını eksiksiz bulacaklardır; onların amel defterleri sağ yarılarından verilecek ve asla haksızlığa uğramayacaklardır.

73 - 77

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْسُقُونَكَ عَنِ الذِّى أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِنُفَرِّقَ عَلَيْنَا
غَيْرُهُ وَإِذَا لَا تَخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ
كِدْتَ تَرُكُنَا إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذَا لَا ذُنُوكَ ضِعْفَ
الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾ وَإِنْ
كَادُوا لَيَسْتَفْرِقُواكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبَثُونَ
خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ
رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾

Meâli

73. O putperestler, sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye neredeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar, işte o zaman seni kendilerine dost sayacaklardı. **74.** Hatta seni yerin-

de sağlam tutmasaydık neredeyse biraz da olsa onlara kayacaktın!

75. Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın!

76. Yine onlar, seni yurdundan çıkartmak için neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi. Ama senden sonra kendileri de fazla kalamayacaklar!

77. Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanun da budur. Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın.

Tefsiri

73. Önceki âyetler grubunun sonunda bu dünyada kör olanların âhirette de kör olacakları belirtilmişti. Burada ise bu dünyada kör olanların körlüklerine Mekke putperestlerinin Hz. Peygamber'e karşı sergiledikleri tutumlarından bir örnek veriliyor. Onlar genellikle benzeri her zaman görülen diğer bâtil inanç ve ideoloji sahipleri gibi doğru olan düşünce ve hayat tarzının güçlenip yaşamasından rahatsız oluyor, kendileri yoldan saptıkları gibi Resûlullah'ı da kendi çizgilerine çekmeye çalışıyorlardı. İşte âyet metnindeki fitne kavramının buradaki anlamı, bizzat Peygamber'in, düşmanları tarafından böyle bir tehlikenin içine çekilmeye çalışılmasıdır. Eski tefsirlerde müşriklerin Hz. Peygamber'i kendi yollarına çekmeleriyle ilgili çeşitli rivayetler sıralanmışsa da (bk. Taberî, XV, 129-130; Kurtubî, X, 304-305) İbn Âşûr haklı olarak bu rivayetleri temelsiz bulmakta ve şöyle demektedir (XV, 172): Peygamber'in putperestleri İslâm'a çekmek ve müslümanlara güvenlik ortamı sağlamak istemesi, onun içinde putperestlerin bazı önerilerini olumlu karşılama eğilimi doğurdu. Bu öneriler, onlara karşı daha yumuşak bir üslûp kullanma, kendilerini dinleme, liderlerine meclislerde yer açma gibi Peygamber'in onları memnun etmesini sağlayacak, gönüllerini kazanmaya ve sonuçta dini yaymaya yarayacak davranışlardı; en azından bunlar müslümanlara bir zarar doğurmayacaktı. İşte âyet Resûlullah'ı bu tür tutumlar hususunda dikkatli olmaya çağırmaktadır.

74-75. Tefsirlerde bu iki âyet genellikle şöyle açıklanmaktadır: Eğer aklını ve düşünceni sağlamlaştırıp kararlı yapmasaydık, düşünce ve ictihadında hata yapmaktan seni korumasaydık, onların aslında bir "fitne"

olan (doğru imandan saptırma riski taşıyan) tekliflerine meyledebilir, bazı haksız isteklerine olumlu cevap vermeyi düşünebilirdin; o zaman da hem hayatta hem de ölümden acılar çekerdin; hayattayken inkârcılar karşısında yenik düşmekten doğan sıkıntılarla ve daha başka belâlarla karşılaştığın gibi önünde yenilgiye uğrayıp gidecekken senin tâvizkâr tutumun sayesinde başarı kazanan inkârcılar karşısında aşağılık bir ölümle ölürdün (İbn Âşûr, XV, 176-177); âhirette de bunun cezasını görürdün.

Kuşkusuz Hz. Peygamber'in putperestlere kanarak lüzumundan fazla tâviz verdiği, fiilen böyle bir olayın gerçekleştiği düşünülemezse de âyet-i kerîme, onun şahsında genel olarak müslümanları, putperestlik gibi asla üzerinde uzlaşılması mümkün olmayan sapkın inanç sahibi gruplar karşısında kendi inançlarını, vazgeçilmez değerlerini ve kişiliklerini korumaya; haksızlık ve adaletsizliğe sapmadan akıllı ve onurlu bir duruş sergilemeye çağırmaktadır. Gerçekten farklı inanç grupları arasında yaşarken adalet ve dürüstlük ilkeleri çerçevesinde mâkul bir hoşgörü ortamı oluşturmaya çalışmak gerektiğinde kuşku yoktur; bununla birlikte bu sınırın ötesine geçerek tâvizkâr ve ilkesiz bir tutum sergileyenlerin, –âyetle işaret buyurulduğu üzere– “Bizim gibi olursanız sizi dost kabul ederiz” diyen çeşitli zümreler nezdinde inançlarını, düşüncelerini ve kendilerini kabul ettirmek şöyle dursun, saygınlıklarını dahi koruyamayacakları açıktır.

75. âyetin son kısmında müminlerin akıllarından çıkarmamaları gereken anlamlı bir uyarı daha vardır: İlkelerine, buyruklarına uyduğunuz, öğüdünü dinleyip yolundan gittiğiniz sürece daima yardımıyla sizi destekleyecek olan Allah, eğer inkârcıların uydusu olursanız arkanızdan yardımını çektiği gibi artık O'nun size vereceği cezayı önleyecek başka bir yardımcı da bulamazsınız. Bunlar Kur'an'ın, değeri ve önemi hiçbir zaman göz ardı edilmemesi gereken evrensel uyarılarıdır. İnsanlar, iyinin ve doğrunun ne olduğu konusunda dürüstlikle, inanarak bir noktada buluşabilirler; bu sakıncalı olmadığı gibi istenen bir sonuçtur. Bu sonucu elde etmek için duruma göre bazı feragat ve fedakârlıklardan da çekinmemek gerekir. Buna rağmen hoşgörü ve tâviz adına iyi, doğru ve gerekli olduğuna inanmadığı şeylere inanıyormuş gibi görünmek, ona göre hareket etmek İslâm ahlâkıyla bağdaşmadığı gibi insan haysiyetiyle de çelişen küçültücü bir durumdur. Kur'an-ı Kerîm'de münafıkların (inançta

iki yüzölçüm sergileyenler) cehennemın en dibinde gösterilmesinin (Nisâ 4/145) sebebi de budur. İlginçtir ki konumuz olan 75. âyet gibi Nisâ sûresindeki âyetin sonunda da "Artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın" buyurulmuştur.

76-77. Putperestlerin Mekke'de Hz. Peygamber ve diğer müslümanlara uyguladıkları baskıların artmasına rağmen Peygamber'in Mekke'de kalmakta ısrar ettiğine işaret vardır. Zira o, daha sonra da sırf bu baskı yüzünden değil, öncelikle Allah istediği için hicret etmiştir. Resûlullah'ı Mekke'den çıkarmak isteyenlere karşı böyle bir şey olursa oranın kendilerine de kalmayacağı uyarısında bulunmaktadır. Nitekim Hz. Muhammed'i Mekke'den çıkmaya mecbur bırakan müşrikler, daha sonra müslümanlarla yaptıkları savaşlar sonucu bir hayli yıpranmışlar; nihayet Mekke'nin müslümanlar tarafından fethedilmesi üzerine putperestlerin Mekke'ye hâkimiyetleri de ebediyen son bulmuş ve böylece âyetin daha önce bildirdiği sonuç ortaya çıkmıştır. Allah'ın önceki peygamberler hakkında uyguladığı yasası gerçekleşmiş, yani bir peygamberin çıkarıldığı yer onu çıkaranlara da yurt olmamıştır.

78 - 85

اَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ اِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْ اَنَ الْفَجْرِ اِنَّ
قُرْ اَنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَجُدْ لَهُ نَافِلَةً لَّكَ
عَسَى اَنْ يَّبْعَثَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴿٧٩﴾ وَقُلْ رَبِّ
اَدْخِلْنِيْ مَدْخَلَ صِدْقٍ وَّاَخْرِجْنِيْ مَخْرَجَ صِدْقٍ وَّاَجْعَلْ لِّىْ مِنْ
لَّدُنْكَ سُلْطٰنًا نَّصِيرًا ﴿٨٠﴾ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ

اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٧٨﴾ وَنُنَزِّلُ مِنَ الْفُرَّانِ
 مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا نَزِيدُ الظَّالِمِينَ اِلَّا خَسَارًا
 ﴿٧٩﴾ وَاِذَا اَنْعَمْنَا عَلٰى الْاِنْسَانِ اَعْرَضَ وَنَاجَانِيْهُ وَاِذَا مَسَّهُ
 الشَّرُّ كَانَ يَّوْسًا ﴿٨٠﴾ قُلْ كُلُّ يَعْمَلْ عَلٰى شَاكِلَتِهٖ فَرَبُّكُمْ
 اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدٰى سَبِيْلًا ﴿٨١﴾ وَيَسْأَلُوْنَكَ عَنِ الرُّوْحِ قُلِ
 الرُّوْحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّيْ وَمَا اُوْتِيْتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيْلًا ﴿٨٢﴾

Meâli

78. Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını; çünkü sabah namazı şahittir. **79.** Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin. **80.** Ve şöyle niyaz et: "Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver!" **81.** De ki: "Hak geldi bâtlı yıkılıp gitti! Zaten bâtlı yıkılmaya mahkûmdur." **82.** Biz Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir; zalimlerin ise sadece ziyanını arttırır. **83.** İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer; başına bir kötülük gelince de hemen karamsarlığa düşer. **84.** De ki: "Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar." Rabbiniz kimin doğru bir yol tuttuğunu en iyi bilendir. **85.** Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: "Ruh rabbimin emrindendir ve size pek az bilgi verilmiştir."

Tefsiri

78. Sûrenin buraya kadarki kısmında umumiyetle ulûhiyyet, âhiret ve peygamberlikle ilgili inanç konuları üzerinde durulmuştu. Burada ise ibadetlerin en önemlisi kabul edilen namaz ve *namaz vakitleri* konusuna geçilmektedir. Tefsirlerde genellikle namazın farz kılındığı İsrâ olayının ardından inen sûrenin bu âyetinde beş vakit namaza işaret edildiği belirtilmektedir.

Dülûk kavramı “güneşin bir günde izlediği farazî çemberi dönerken gündüz vakti en yüksek noktayı geçerek batmaya yönelmesi” anlamına gelir. Gün ortasından başlayarak çemberin dörtte üçlük kısmını tamamlaması diye de açıklanmıştır ki bu da ikindi vaktidir. Ayrıca günbatımı için de kullanılmıştır (İbn Âşûr, XV, 182). Sonuç olarak İbn Âşûr’a göre “dülûkü’ş-şems” deymi, öğle, ikindi ve akşam vakitlerini içermektedir. Nitekim “ilâ” edatının da bu deyimden birden fazla vakti içerdiğine işaret etmektedir.

Şevkânî bu deyimden anlamıyla ilgili görüşleri şöyle sıralar: a) Zeval vakti (Fahreddin er-Râzî’ye göre bu çoğunluk görüşüdür; XXI, 25); b) Gün batımı, c) Güneşin zevalinden batımına kadar geçen süre (III, 282).

Gasak kavramı “karanlık” demektir, şafağın tamamının kaybolduğu yatsı vaktini ifade eder; “kur’ânü’l-fecr” ise sabah namazına işaret eder. Ayrıca bu deyimden, namaz içinde Kur’an okunması gerektiğini de ima ettiği, bu bütün namazlar için gerekli olmakla birlikte burada sabah namazının örnek olarak anıldığı, nitekim Hz. Peygamber’in uygulaması uyarınca sabah namazında daha fazla Kur’an okunduğu belirtilmektedir.

Fahreddin er-Râzî (XXI, 27) “gasak” kelimesinin iki farklı yorumundan birinin esas alınması halinde âyette başlıca üç vakit zikredilmiş olduğu sonucunun çıktığını belirtip şu bilgiyi verir: Âyette geçen “dülûkü’ş-şems” öğle ve ikindi, “gasaku’l-leyl” akşam ve yatsıyı, “kur’ânü’l-fecr” de sabah namazını ifade etmektedir. Öğle ile ikindinin ve akşam ile yatsının bir arada anılması, mutlak olarak bu namazların cem edilebileceğini (öğle ile ikindi, akşam ile de yatsı birleştirilerek dört namazın iki vakitte kılınabileceğini) göstermektedir. Şu var ki, başka deliller, namazların cemi konusunda sınırlamalar getirdiği için, bunun ancak sefer vb. gerekçelerle câiz olduğuna hükmedilmiştir (namazların cemi konusunda bilgi

için bk. Halit Ünal, "Cem", *DİA*, VII, 277-278; Beşir Gözübenli, "Cem", *İFAV Ans.*, I, 276-284).

79. "Kalkıp namaz kıl" diye çevirdiğimiz *tehecced* fiilinin masdarı olan *teheccüd* kelimesi, yerine göre hem "uyumak" hem de "uyanmak" anlamına gelmektedir. Kelime, sözlüklerde bu âyetteki kullanımından hareketle "geceleyin uykudan kalkıp namaz kılmak" şeklinde açıklanmaktadır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hed" md.). Fıkıh kitaplarında yatsı, vitir ve teravîh namazları dışında geceyi ihya etmek, ibadet etmek için kılınan nâfile namazlara *teheccüd* namazı denmektedir. Âyetin ilgili kısmındaki üslûptan hareketle bu namazın Hz. Peygamber'e farz olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun gerek Hz. Peygamber'e gerekse diğer müslümanlara nâfile olduğu kanaatini taşıyanlar da vardır. Bu son görüşü savunanlara göre âyette, "sana mahsus bir nâfile..." denilerek Hz. Peygamber'in bu namazdan daha çok sevap kazanacağına işaret edilmişse de, aynı ibadete farklı sevap verilmesi ancak o ibadeti yapan kişinin ihlâs, huşû gibi mânevî durumuyla ilgili olabilir. *Teheccüd* namazının sekiz, dört veya iki rek'at kılınabileceği yönünde görüşler vardır (bilgi için bk. Beşir Gözübenli, "Nâfile Namazlar", *İFAV Ans.*, III, 408-409). Bize göre *teheccüd* namazının ya farz olması veya derecesini yükseltmesi gibi Hz. Peygamber'e mahsus yönü bulunmakla birlikte, bunun bereketinden yararlansınlar diye ümmetine de tavsiye edilmiştir. Ayrıca *teheccüd* namazı nâfileler grubuna girdiği için kesin bir rek'at sayısı ileri sürerek bundan daha az veya daha fazla kılınamayacağını iddia etmek doğru değildir.

Müfessirler "övlümüş bir makam" diye çevrilen *makamen mahmûden* ifadesini, Hz. Peygamber'in kıyametteki şefaât makamı, yine kıyamette kendisine "hamd bayrağı" verilmesi gibi değişik şekillerde yorumlamışlardır. Bunun belirli bir makam olmayıp çeşitli mazhariyetleri içerdiği de belirtilir. Her ne kadar Şevkânî (III, 284) gibi bazı müfessirler âyette özel bir makamın kastedildiğini ileri sürmüşlerse de bize göre Zemahşerî'nin de benimsediği (II, 372) son görüş daha mâkuldür. Ancak bu "övlülen makam"ın dünyevî bir makam olduğunu düşünmek de mümkündür. Gerçekten Allah, resulünü daha dünyada üstün bir makama yüceltmiş; her şeyden önce onu "hâtemü'l-enbiyâ" (peygamberlerin sonuncusu) ve

âlemlere rahmet yapmış; kendisine, zorlukları aşarak hiçbir peygambere nasip olmayan başarılar elde etme, Câhiliye denilen bir devirden kısa sürede dünyaya yayılan bir uygarlık dönemine geçişin yolunu açma onunun ve mutluluğunu yaşatmıştır.

Şevkânî, “makamen mahmûden” deyimini açıklarken Hz. Peygamber’i tanıyan herkesin onu övgüyle andıklarını belirtir. Gerçekten en yaman düşmanları olan Mekke putperestleri bile onu peygamber olmadan önceki döneminde “el-emîn” (güvenilir, dürüst kişi) diye anarlardı. Peygamber olduğu dönemlerde de ona bazı asılsız isnatlarda bulunsalar da dürüstlük ve saygınlığına gölge düşürecek iddialar ileri sürmeye cesaret edememişlerdir. Tarih boyunca bütün müslümanlar onu övgü ve saygıyla andıkları gibi, hayatını ve kişiliğini yeterince inceleme imkânı bulan pek çok yabancı ilim ve fikir adamı da ondan takdir ve hayranlıkla söz etmiştir. Meselâ müsteşrik W. Montgomery Watt şöyle der: “O, faaliyetinin dinî temelleri ve cesaret, gözü peklik, tarafsızlık, sertliğe kadar varan fakat gönül yüceliğinin yumuşattığı kararlılık gibi özellikleri sayesinde ki insanların saygı ve güvenini kazanmıştı... Muhammed’in çağdaşları onda hiçbir ahlâkî kusur görememişlerdir... Mekke’de de Medine’de de Muhammed’in çağdaşları onu erdemli ve doğru bir insan olarak tanımışlardı. Tarih de onun şahsında ahlâkî ve sosyal değerlerin bir reformcusunu görmektedir... Muhammed’in dikkate değer bir uyumluluk taşıyan üstün vasıfları olmasaydı bir Arap istilâsı söz konusu bile olamazdı... Eğer onun peygamberlik, devlet adamlığı ve yöneticilik yeteneği, bütün bu yeteneklerin üstünde de Allah’a güveni ve kendisini Allah’ın göndermiş olduğuna sarsılmaz imanı olmasaydı insanlık tarihinin önemli bir bölümü hiçbir zaman yazılmamış olacaktı” (*Muhammad Prophet and Statesman*, s. 231-237).

80. Tefsirlerde genellikle âyetteki “giriş” ile Resûlullah’ın hicret sırasında Medine’ye girişinin, “çıkış” ile de Mekke’den çıkışının kastedildiği belirtilmektedir (Taberî, XV, 149-150; Zemahşerî, II, 372; Şevkânî, III, 285). Hz. Peygamber’in Mekke fethi için Medine’den çıkmasına ve Mekke’ye girmesine işaret edildiği de öne sürülmüştür. Ancak İbn Âşûr’un da belirttiği gibi (XV, 187) sûrenin Mekke’de inmiş olması bu ihtimali zayıflatmakta; âyetin, Hz. Peygamber’in Medineli müslü-

manlarla yaptığı, hicret planının başlangıcını oluşturan Birinci Akabe Biatı'ndan kısa bir süre önce inmiş olduğunu, dolayısıyla burada hicret yolculuğuna işaret edildiğini düşünmek daha isabetli görünmektedir. Râzî ise bu âyetin namazla ilgili önceki âyetlerle münasebetini kurarak "giriş"i namaza başlama, "çıkış"ı da namazı bitirme şeklinde yorumlamış ve âyetin şöyle yorumlanmasını tercih etmiştir: "Rabbim! Namaza başlarken de bitirirken de daima samimi ve ihlâslı olmam, gönlümde seni taşımam, sana şükür için gerekli olan görevlerimi yerine getirmem için bana yardım et!" (XXI, 29).

Bununla birlikte âyette daha genel olarak insanın bir yere girerken veya çıkarken, bir işe başlarken veya bitirirken daima her şeyin iyi ve düzgün gitmesi, dürüstçe yapılması, sonucunun hayır doğurması için çabalaması; niyetinin ve gönlünün bu yönde olması; ayrıca bunun için dua edip Allah'tan iyilik yönündeki çabalarında yardım dilemesi gerektiğine işaret edildiği de düşünülebilir.

81. Sözlükte *hak*, "gerçek, sabit ve doğru olan, varlığı kesin olan şey" demek olup daha çok gerçeğe uyan inanç, düşünce, bilgi ve hükümleri ifade etmek üzere kullanılır. Hiçbir bozulmaya uğramadan aslî hüviyetini koruyan ilâhî dine hak din, çeşitli mezhepler arasında bu dini en doğru temsil ettiği kabul edilen mezhep veya mezheplere de hak mezhep denilmektedir. Hakkın karşıtı bâtıldır. Buna göre *bâtıl* da terim olarak asılsız, gerçeğe uymayan inanç, hüküm ve düşünceleri; ayrıca ilâhî kaynaklı olmadığı için hak olma özelliği de taşımayan veya ilâhî kaynaklı olmakla birlikte belirtilen özelliğini kısmen ya da tamamen kaybetmiş dinleri ve mezhepleri ifade eden bir terimdir. Söz konusu âyetteki hak kelimesinin öncelikli anlamı İslâm dini, bâtılın anlamı da putperestliktir. Hak kelimesinin burada özetlenen anlamı yanında bir de hukuk ve ahlâkî ilgilendiren anlamı vardır ki bu da "korunması, gözetilmesi ya da sahibine ödenmesi gerekli olan maddî veya mânevî imkân, pay, eşya ve menfaatler" şeklinde özetlenebilir (bilgi için bk. Fahrettin Olguner, "Bâtıl" *DİA*, V, 147-148; Mustafa Çağrıcı, "Hak", *a.e.*, XV, 137-139, V, 147-148).

Taberî, âyetteki hak ve bâtıl kelimeleriyle ne kastedildiği hakkında farklı görüşler olduğunu belirterek bunlara dair rivayetleri aktardıktan sonra –bizim de katıldığımız– kendi görüşünü özetle şöyle ifade etmek-

tedir: Buradaki hak, Allah'ın hoşnut olduğu, O'na itaat anlamı taşıyan her şeyi kapsar... İnsanı şeytana uymaktan koruyan her şey hak, şeytana boyun eğme sayılabilecek her şey de bâtıldır. Kur'an hakkı getirmiştir, Allah'ın elçisi putperestlere karşı bütün anlamlarıyla hakkı gerçekleştirmenin ve bütün anlamlarıyla bâtılın kökünü kurutmanın mücadelesini vermiştir.

82. Bir önceki âyette geçen *hak* kavramı Kur'an'ı da kapsar. Çünkü Kur'an'ın getirdiği din hak din, verdiği bilgiler doğru bilgiler, çağırdığı yol doğru yoldur; ahlâk ve yaşayışta da doğruluğa ve dürüstlüğe çağırmakta ve böylece bütün yönleriyle bâtılı ortadan kaldırmaya yöneltmektedir. Bu sebeple de Allah âyette Kur'an'ın getirdiklerini müminler için "şifa ve rahmet" olarak nitelemiştir. Müfessirler genellikle Kur'an'ın şifa ve rahmet oluşunu mânevî anlamda açıklamışlardır. Buna göre Kur'an'da şifa vardır; yani o, iman, amel ve ahlâka ilişkin mânevî hastalıkları iyileştirir, müminleri bunlardan korur; kalplerden cahillik örtüsünü kaldırır, Allah'ın varlığı ve birliği konusunda kuşkuları ve tereddütleri giderir. Kur'an'da rahmet vardır; yani Kur'an kısaca din ve dünya hayatının doğru, sağlıklı ve güzel olması için gerekli bilgiler içerir; hakkını vererek okuyanlara büyük ecirler kazandırır, Allah'ın mağfiretine ve hoşnutluğuna lâyık kılar; Kur'an müminler için güçlükleri kolaylığa çevirir, kusurları giderir, günahları siler (bk. Kurtubî, X, 322; Şevkânî, III, 286). Kur'an'ın şifa oluşu, öncelikle bu mânevî anlamdadır; ancak tıbbî tedavi ile birlikte veya tıbben tedavi imkânının kalmadığı durumlarda Kur'an'ın bedenî ve psikolojik hastalıklar konusunda şifa verici tesirinin olabileceği yolunda yorumlar da yapılmaktadır (meselâ bk. Kurtubî, X, 322-327; Elmalılı, V, 3195).

Âyette Kur'an'ın "zalimlerin de sadece ziyanını arttıracacağı" ifade edilmektedir. Buradaki zalimlerden maksat, kör bir inat ve şuursuzlukla İslâm ve onun içerdiği hakikatleri reddederek bunun yerine başta şirk olmak üzere yalan ve düzmecelerden ibaret olan bâtıl inançları koyanlar, bunlara inanan putperestler ve benzerleridir. Bunlar için Kur'an'ın şifa ve rahmet kaynağı olması şöyle dursun, onlar Kur'an'ın beyanlarına rağmen sapkın inanç ve davranışlarında direnmeleri sebebiyle mânevî yönden kendi zararlarını daha da çoğaltırlar.

83. “İnsan” dan maksat, bütün insanlar olmayıp önceki âyette “zalimler” diye tanımlanan inkârcılardır. Bunlar nimetlere mazhar olduklarında “yüz çevirip yan çizerler” yani nimetin asıl sahibi olarak Allah’ı bilip O’na şükretmezler, nankörlüklerine devam ederler; belâ ve musibete uğradıklarında da elem ve kedere boğulurlar. Halbuki Kur’an’ın şifa ve rahmet kaynağı olan eğitimine göre Allah nimetler verdiğinde insanın sözü ve eylemleriyle O’na şükretmesi, sıkıntı ve belâya uğradığında da sabredip kurtuluş için Cenâb-ı Hakk’a dua ve niyazda bulunarak yardımını istemesi gerekir, kulluğun gereği budur. Bu tutum, yalnız dinî bakımdan değil, psikolojik ve moral bakımından da önemlidir, insan fitratının bir ihtiyacıdır.

84. “Mizaç ve karakter” diye çevirdiğimiz *şâkile* kelimesi “tabiat, âdet, din, ahlâk, niyet, seciye” gibi mânalara gelir (Elmalılı, V, 3197). Buna göre âyet önemli bir psikolojik gerçeğe işaret etmektedir. Zira insan davranışlarının temeli, onun ruhsal yapısındaki psikolojik eğilimlerdir. Bu eğilimlerin oluşmasında insanın yaratılıştan sahip olduğu karakter yapısının yanında geniş anlamıyla eğitim öğretimin de tesiri vardır. Dinî inanç ve telakkilerle ahlâkî erdemler yahut erdemsizlikler de psikolojik eğilimlerin oluşması ve gelişmesinde iyi veya kötü yönde tesir eder. Bu durumda doğru yol, Allah’ın hükümleri çerçevesinde doğru bir eğitimden geçmiş; ruhi ve ahlâkî melekeleri, duygu ve düşünceleri, inanç, irade ve ahlâkı Allah’ın rızâsına uygun bir çizgide oluşmuş insanların tuttuğu yoldur. Sonuçta kullarının durumunu, yani –özellikle ebedî kurtuluş bakımından– kimin iyi yolda, kimin kötü yolda olduğunu en iyi Allah bilir. Onun için insanın temel kaygısı Allah’ın rızâsına uygun yaşamak, O’nun doğru diye tanımladığı yoldan gitmek olmalıdır.

85. Sözlükte *ruh* “can, nefes, güç” gibi anlamlara gelir. Terim olarak çoğunlukla “bedenin zıddı olan, yani insanın mânevî cevherini ve özünü oluşturan, onu insan yapan ve diğer bütün varlıklardan ayrı olmasını sağlayan soyut varlık” olarak anlaşılmıştır. Özellikle ilk dönemlerin kelâm âlimleri arasında ruhu “latif bir cisim” şeklinde tanımlayanlar da olmuştur. Kelimenin Kur’an’da başlıca üç anlamda kullanıldığı söylenebilir: 1. Cebrâil anlamında (Bakara 2/87; Meryem 19/17; Şuarâ 26/193; Meâric

70/4; Kadr 97/4); 2. Vahiy anlamında (Nahl 16/2; Mü'min 40/15; Şûrâ 42/52); 3. Canlılarda hayat kaynağı olan güç, özellikle insanın mânevî cevheri ve özü anlamında (İsrâ 17/85; Enbiyâ 21/91; Tahrîm 66/12). Âyetteki ruh kelimesini "Cebrâil, bu ismi taşıyan özel bir melek, Îsâ, vahiy, Kur'an, yaratılış" gibi değişik şekillerde yorumlayanlar olmuşsa da müfessirlerin büyük çoğunluğu buradaki ruhu, "insanı canlı varlık yapan, bedeni yöneten mânevî cevher" olarak açıklamışlardır. Şevkânî, ruhun insanı insan yapan asıl ve öz varlık olduğunu; bir şeyin aslını ve özünü bilmek onun hallerini, niteliklerini bilmekten daha önemli olduğu için, soru sahiplerinin insan hakkında bilgi almak istemeleri sebebiyle sorularını ruh konusunda sorduklarını belirtir. Daha çok felsefe, kelâm ve ahlâk kitaplarında bu anlamdaki ruh için nefis kelimesi de kullanılmıştır. Bütün müslümanlar bu anlamda bir ruhun varlığına inanmakla birlikte İslâm bilgin ve düşünürleri ruhun mahiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürmüşler; bazı kelâm âlimleri ruhu hava gibi "latif bir cisim" kabul ederken başta filozoflar olmak üzere büyük çoğunluk, ruhun maddeden ve maddî niteliklerden bağımsız gerçek bir varlık olduğunu; her insanın, kendine özgü ferdiyeti olan bir ruhu bulunduğunu ve bireysel sorumluluğunun böyle bir bağımsız ruha sahip bulunmasının sonucu olduğunu belirtmişlerdir (ayrıca bk. Nisâ 4/1, 171).

İslâm düşünce tarihinde ruhun gerçek bir varlık olduğunu kanıtlamak üzere çeşitli deliller ileri sürülmüş olup başlıcaları şunlardır:

1. İnsanın bedeni değişmekte, gelişmekte, başkalaşmaktadır; halbuki onun kişiliği daima aynı kalmaktadır. Bu değişmeyen kişilik ruhun varlığının dışa yansımadır.

2. Herkes, insanın ahlâkî, hukukî yönden sorumluluğunu kabul eder. Eğer ruh olmasaydı sorumluluktan söz etmek anlamsız olurdu. Nitekim ruh taşımayan nesneler için böyle bir şey söz konusu edilmez. Şu halde bizim ahlâkî ve hukukî kişiliğimizi oluşturan varlığımız bize ait ruhumuzdur.

3. İnsandaki bilinç, irade, seçme özgürlüğü gibi yetenek ve kapasitelerin bedene ait özellikler olmadığı açıktır. Bu yeteneklere sahip olan ve bunlarla bedeni hareket ettiren, durduran vb. işlevleri gerçekleştiren güç ruhtur.

4. İnsanın sırf maddî ve bedensel varlığı açısından bakıldığında kendisinden çok daha güçlü olan varlıklardan daha üstün olmasını sağlayan da akıl, zihin, muhâkeme, irade, seçme ve karar verme özgürlüğü gibi ruha ait yeteneklerdir.

5. Ölüm olayının gerçekleşmesinden önce ortada gerçek bir insan varken ölümle birlikte artık cesedin insan olarak varlığının son bulunduğunu herkes kabul eder; bunun da sebebi ruhun bedeni terketmiş olmasıdır.

Bu tesbitlere rağmen ruhun varlığını bilimsel ölçülerle kanıtlamak ve mahiyetini tam olarak kavramak bugüne kadar mümkün olmamıştır. Nitekim âyette de ruh konusunda insanlara pek az bilgi verildiği belirtilmiştir. İnsana pek az bilgi verildiği ifadesini genel anlamda yorumlayarak, “Bütün insanlara her konuda az bir bilgi verildi” şeklinde açıklayanlar da vardır (bk. Taberî, XV, 157; Kurtubî, X, 331). Çünkü Allah’ın sınırsız ilmi dikkate alındığında insanın bilgisi daima az ve sınırlıdır.

86 – 89

وَلَمَّا نَسْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ
عِلْمًا ۖ وَكَيْلًا ﴿٨٦﴾ إِلَّا رَحْمَةً مِن رَّبِّكَ إِن فَضَّلَهُ كَانَ
عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴿٨٧﴾ قُلْ لِمَ أَجْتَمَعْتُ لِلنَّاسِ وَالْجِنِّ عَلَىٰ أَن يَأْتُوا
بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ
ظَهِيرًا ﴿٨٨﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ مِن كُلِّ
مَثَلٍ فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا كُفُورًا ﴿٨٩﴾

Meâli

86. Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırı-
rız; bundan sonra da sen bize karşı hiçbir koruyucu bulamazsın.

87. Rabbinden bir rahmet gelmiş o başka. Onun sana ihsanı çok bü-
yük olmuştur. **88.** De ki: “Yemin ederim, bu Kur’an’ın bir benzerini
ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa
dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.” **89.** Muhakkak ki biz bu
Kur’an’da insanlara (gerçekleri anlatmak için) her türlü misali denedik.
Yine de insanların çoğu inkârcılıkta direndikçe direndiler.

Tefsiri

86-87. “... sen bize karşı hiçbir koruyucu bulamazsın” şeklinde çevirdi-
ğimiz 86. âyetin ilgili ifadesi, “... onu sana geri verebilecek bir destekçi,
yardımcı bulamazsın” şeklinde de açıklanmıştır (İbn Âşûr, XV, 201).

Bütün bilgilerin kaynağı ilâhîdir, her şeyi veren Allah’tır. Peygamber’e
vahiy bilgisini veren de O’dur. Dilerse gönderdiği vahyi Peygamber’e ve
sonra gelen nesillere unutturmamak suretiyle onların bu bilgiden mahrum
kalmalarını sağlamaya muktedir. Nitekim Kur’an’dan önceki kut-
sal kitapların büyük bir kısmı tamamen, bazısı da kısmen unutulmuş
ve insanlar eliyle değiştirilmiştir. Öyle bir durum karşısında insanların
dayanıp güvenecekleri, yardım alacakları, ellerindekini kaybetmelerini
önleyecek veya yerine yenisini verecek başka bir güç de yoktur. Allah,
Hz. Muhammed’e gönderdiği vahyi unutturmaya da nazarî olarak kadir
olmakla birlikte –87. âyetten anlaşıldığına göre– rahmeti uyarınca bunu
fiilen gerçekleştirmez. Kuşkusuz insanların vahyi unutmaları, başka
yollara sapmaları mümkündür; fakat bu, onların kendi istek ve tercih-
lerinin sonucu olup sorumluluğu da onlara aittir. 87. âyette Allah’ın Hz.
Peygamber’e geniş lutfunun neticesi olarak İslâm vahyinin değişme ve
bozulmaya uğramadan nesilden nesile aktarılacağı yönünde bir müjde de
vardır.

88-89. Kur’an-ı Kerîm’in Allah tarafından gönderilmediğini, Hz.
Muhammed’in sözü olduğunu iddia edenlere bir cevap olan bu âyet-
lerde, insanların görünmez varlıklardan da destek alarak Kur’an’ın bir
benzerini ortaya koymaya kalkışsalar da bunu başaramayacakları, çünkü

Kur'an'ın, gerek ifade güzelliği, gerekse içeriğinin zenginliği ve kusursuzluğu dolayısıyla Allah'tan başkasının ortaya koyması mümkün olmayacak derecede mükemmel ve ulaşılamaz bir kitap olduğu anlatılmaktadır (Kur'an'ın i'cazı konusunda bk. Bakara 2/23).

90 – 96

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِكَ حَتَّىٰ تُفْرِجَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا ۖ ﴿٩٠﴾ أَوْ تُكُونَ
لَكَ جَنَّةٌ مِّنْ نَّجِيلٍ وَعَنْبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا
﴿٩١﴾ أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِيَ
بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا ۖ ﴿٩٢﴾ أَوْ يَكُونُ لَكَ بَيْتٌ مِّنْ ذُرِّهِ
أَوْ تُرْفِقَ فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُّؤْمِنَ بِرُفْقِكَ حَتَّىٰ تُنْزِلَ عَلَيْنَا مَائِگًا
نَفْرُؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا ۖ ﴿٩٣﴾ وَمَا
مَنْعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبْعَثْ
اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا ۖ ﴿٩٤﴾ قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ
يُمْسُونَ مَطْعِنِينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا ۖ ﴿٩٥﴾
قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا
بَصِيرًا ۖ ﴿٩٦﴾

Meâli

90. Dediler ki: “Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. **91.** Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; öyle ki, içlerinden çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. **92.** Yahut – iddia ettiğin gibi– üzerimize gökten parçalar yağdırmalısın veya Allah’ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. **93.** Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmed-iğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız.” De ki: “Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer-peygamberim.” **94.** Kendilerine kurtuluş rehberi geldiğinde insanların inanmalarını, özellikle “Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?” demeleri engellemiştir. **95.** De ki: “Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik.” **96.** Yine de ki: “Benimle sizin aranızda gerçek şahit olarak Allah kâfidir. O, kullarını çok iyi bilip görmektedir.”

Tefsiri

90-93. Tefsirlerde 90. âyetin iniş sebebiyle ilgili olarak İbn İshak’tan nakledilen bir rivayete göre (meselâ bk. Taberî, XV, 164-166; Kurtubî, X, 334-336) Utbe ve Şeybe kardeşler, Ebû Süfyân, Nadr b. Hâris, Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef, Velîd b. Mugîre gibi Kureyş’in ileri gelen müş-rikleri, Kur’an’ın mûcizevî üstünlüğünü kabul etmedikleri gibi onun benzerini ortaya koymaktan da âciz kalınca bir heyet halinde Kâbe’nin yanında toplanıp kendisiyle görüşmek üzere Hz. Peygamber’i ora-ya davet etmişlerdi. Hz. Peygamber, samimi bir görüşme yapacaklarını umarak yanlarına geldiğinde ona özetle şunları söylediler: Sen şimdi-ye kadar Araplar’dan hiç kimsenin yapmadığı kadar halkımız arasında bir ihtilâf ortaya çıkardın; atalarımızı yerdin, ilâhlarımıza hakaret ettin, akıllılarımızı ahmak yerine koydun, toplumumuzu böldün, bize olma-dık kötülükler yaptın. Eğer bunları mal için yapıyorsan aramızda sana mal toplayalım ve seni en zenginimiz yapalım, şan ve şeref kazanmak için yapıyorsan seni başımıza lider yapalım, eğer ruhsal bir rahatsızlık sebebiyle bunu yapıyorsan bir tabip bulup iyileşmen için malımızı mül-

kümüzü harcayalım veya seni mâzur sayalım (çünkü onu cin çarptığını düşünenler de vardı).

Hız. Peygamber, bu söylediklerinin hiçbirinin doğru olmadığını, aksine Allah'ın kendisini gerçek bir elçi olarak gönderdiğini, kendisine bir kitap indirdiğini, uyarıcılık görevini yerine getirmesini emrettiğini; bu sebeple onlara Allah'ın mesajlarını tebliğ ettiğini ve uyarıda bulunduğunu ifade ederek eğer kendisini dinleyip uyarısını kabul ederlerse bundan dünya ve âhiret hayatları bakımından kârlı çıkacaklarını, ama reddederlerse artık kendisi için sabredip Allah'ın hükmünü beklemekten başka bir çare kalmayacağını ifade etti. Bunun üzerine söz konusu heyet, alaycı bir üslûpla –etraftaki dağları kaldırarak verimli topraklarını genişletmesi, söylediklerini doğrulaması için atalarından bir zatı diriltmesi gibi daha başka talepler yanında– konumuz olan âyetlerde belirtilen saçma isteklerini sıraladılar. Resûlullah ise, kendisinin bunları gerçekleştirmek gibi bir görevinin olmadığını belirterek yukarıda anlatılan açıklamalarını tekrar hatırlattı ve nihayet umduğunu bulamamanın verdiği üzüntü içinde onlardan ayrıldı (*Sîretü İbn İshâk*, s. 187-188).

94-96. “Kurtuluş rehberi” diye çevirdiğimiz *hüdâ*dan maksat vahiy bilgisidir (Taberî, XV, 166; Zemahşerî, II, 375). Bu âyetlerden anlaşıldığına göre putperestlerin Hız. Peygamber'e inanmamalarının bir sebebi de, onun melek benzeri bir varlık değil kendileri gibi bir insan olmasıydı. Halbuki onlar, peygamberlerin insan üstü olması gerektiğini düşünüyorlar; Allah'ın, peygamberleri insanların kendi varlık türlerinden göndermesindeki hikmeti anlayamıyorlardı. Eğer yeryüzünde melekler yaşasaydı iletişim kurabilmeleri için Allah onlara elçi olarak melek gönderirdi. Ama Allah insanlara peygamber olarak melek gönderseydi onu göremezler, kendi dilleriyle iletişim kuramazlar, sonuçta risâletin hedefi gerçekleşmezdi.

96. âyet, davet ve tebliğin bütün açıklığına, ikna ediciliğine rağmen müşriklerin red ve inkârda inat etmeleri, küstahça tavırlarını sürdürmeleri karşısında Peygamber'e güven telkin ederken inkârcılara da bu anlamsız tavırlarının Allah tarafından bilindiği hatırlatılarak bir defa daha uyarıda bulunmaktadır.

97 - 100

وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمَ وَلِيَاءً
 مِنْ دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عَلَى وُجُوهِهِمْ عُمِمًا
 وَبُكْمًا وَصُمًّا مَا أُولَئِكَ جَهَنَّمُ كُلًّا خِتًا زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا
 ٩٧ ذَٰلِكَ جَزَاءُهمُ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا
 إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَافًا ۖ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ٩٨
 أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَى
 أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَهُمْ أَجْلًا لَارِيبَ فِيهِ فَأَبَى الظَّالِمُونَ
 إِلَّا كُفُورًا ٩٩ قُلْ لَوِ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا
 لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ نُقُورًا ١٠٠

Meâli

97. Allah kime hidayet verirse doğru yolu bulan işte odur; kimi de hidayetten uzaklaştırırsa artık böylelerine Allah'tan başka arka çıkacak kimseler bulamazsın. Kıyamet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız. Onların varıp kalacağı yer cehennemdir; onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz. **98.** Cezaları işte budur. Çünkü onlar âyetlerimizi inkâr etmişler ve demişlerdi ki: "Bizler, bir kemik yığını ve un ufak olmuşken yepyeni bir hilkatle dirilecek miymişiz?" **99.** Düşünmediler

mi ki, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah, kendilerinin benzerlerini de yeniden yaratmaya kadirdir! Allah onlar için bir vade takdir etti, bunda kuşku yoktur. Ama zalimler inkârcılıktan başkasını kabullenmediler.

100. De ki: "Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısardınız. İnsan oğlunun eli pek sıkıdır!"

Tefsiri

97-98. Putperestlerin kendi bâtil inançlarında ısrar etmeleri, İslâm'a ve müslümanlara karşı düşmanca tutumlarını sürdürmeleri Hz. Peygamber'i derinden üzüyor; bu sebeple onların mutlaka müslüman olmalarını arzuluyor; onca delile ve gösterdiği gayrete rağmen bu hususta sonuç alamaması üzüntüsünü daha da arttırıyordu. Bu üzüntüsü dolayısıyla Hz. Peygamber'i teselli maksadı taşıyan 97. âyette risâletin mahiyeti üzerinde akıl ve insaf ölçülerinde düşünüp taşınacakları yerde, duygularına kapılıp inkârda inat edenlere Allah'ın hidayet nasip etmeyeceği, O'nun sapkınlıkla başbaşa bıraktıklarına, peygamber de dahil olmak üzere hiç kimsenin yardım edemeyeceği, kurtuluş sağlayamayacağı bildirilmektedir (İbn Âşûr, XV, 214-215). Ayrıca, Allah'ın âyetlerini ve öldükten sonra tekrar dirilmeyi alaycı bir tavırla inkâr eden dik başlı müşriklerin âhirette nasıl yüzüstü sürünerek, aşağılık bir görüntü içinde mahşer yerine getirilecekleri; dünyada iken İslâm ve müslümanlar karşısında her türlü haksız ve insafsız sözleri sarfetmelerinin, yaymalarının, bu uğurda faaliyet göstermelerinin bir cezası olarak mahşerde kör, dilsiz ve sağır bırakılacakları, nihayet varıp kalacakları yerin cehennem olduğu ve orada hiç azalmayan bir azapla cezalandırılacakları ifade edilmektedir.

99. Müşriklerin, bir önceki âyette geçen, öldükten sonra yeniden dirilmeyi inkâr mahiyetindeki sorularına cevap verilmektedir. Onlar, Allah'ın insanları yeniden diriltmesini imkânsız görmekle çelişkiye düşmüş oluyorlardı; çünkü kendilerine sorulduğunda gökleri ve yeri Allah'ın yarattığını söylüyorlardı (bk. Ankebût 29/61-63).

"...Kendilerinin benzerlerini de yeniden yaratmaya kadirdir" ifadesi, tercih edilen yoruma göre "ikinci defa yaratmaya, (âhiret hayatı için) yeniden diriltmeye kadirdir" anlamına gelmektedir (Râzî, XXI, 62).

100. Tefsirlerde rahmet kelimesi “mal mülk” olarak açıklanmıştır. Bu sebeple kelimeyi “rahmet hazineleri” diye çevirmeyi uygun bulduk. 90-93. âyetlerde müşriklerin ileri gelenleri alaylı bir tavırla, Hz. Peygamber’e inanmaları için kendilerine menfaat sağlayacak bazı mücizeler gerçekleştirmesini istemişler; bu tutumlarıyla da din konusunu bir menfaat meselesi olarak algıladıklarını ortaya koymuşlardı. Bu tavırları aynı zamanda onların şuur altını yansıtıyor, yani maddî hırsla dolu olduklarını ortaya koyuyordu. Zaten yoksullar karşısındaki duyarsız tutumlarıyla bu bencilliklerini fiilen de sergiliyorlardı. Âyetin son cümlesi bu egoizmin, iman ve ahlâk terbiyesinden yoksun kalmış her insanda köklü bir ruh hali, bir karakter olduğuna işaret etmektedir.

101 - 104

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَنَسَىٰ بَنِي إِسْرَٰئِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ
فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَىٰ مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾ قَالَ لَقَدْ
عَلِمْتُ مَا أَنْزَلَ هَٰؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ بِصَٰرِرٌ وَوَائِي
لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴿١٠٢﴾ فَأَرَادَ أَنْ يَنْفِرَ هُمْ مِنَ الْأَرْضِ
فَاغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَّعَهُ جَمِيعًا ﴿١٠٣﴾ وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِ لِبَنِي إِسْرَٰئِيلَ
أَسْكُنُوا الْأَرْضَ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ﴿١٠٤﴾

Meâli

101. Andolsun biz Mûsâ'ya açık seçik dokuz âyet verdik. Haydi İsrâiloğulları'na sor; Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona, “Ey Mûsâ, demişti, senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!” **102.** Mûsâ şöy-

le dedi: “Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin rabbi indirdi. Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitmiş!” **103.** Derken Firavun onların ülkedeki varlığına son vermek istedi. Bu yüzden biz onu ve yanındakileri, hepsini denizde boğduk. **104.** Arkasından da İsrâiloğulları’na, “O topraklarda oturun! Âhîret vakti gelince hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz!” dedik.

Tefsiri

101. Müfessirler, buradaki “dokuz âyet”in Hz. Mûsâ’nın elinde gerçekleştirilen dokuz mucize veya Tevrat’ın dokuz âyeti yani dokuz buyruğu, hükmü anlamına gelebileceğini belirtmişlerdir. Birinci yoruma göre dokuz mucize şunlardır: Yılana dönüşen âsa, ışık saçan el, çekirge, ekin böceği, kurbağa, kan, taştan su fışkırması, denizin yarılması ve Tur’un İsrâiloğulları’nı korkutması mucizeleridir (bu mucizeler için bk. A’râf 7/108, 133; Tâhâ 20/17-23). İkinci yorum şöyle bir rivayete dayanmaktadır: İki yahudi Hz. Peygamber’e gelerek buradaki “dokuz âyet”le ne kastedildiğini sormuşlar, o da bunların şu dokuz dinî ve ahlâkî buyruktan ibaret olduğunu belirtmiştir: Allah’a ortak koşmayın, haksız yere adam öldürmeyin, zina etmeyin, faiz yemeyin, sihir yapmayın, suçsuz insanı öldürmesi için zalim yöneticiye teslim etmeyin, savurganlık yapmayın, namuslu kadınlara iftira atmayın, savaştan kaçmayın (bk. Taberî, XV, 172; Zemahşerî, II, 377; İbn Atıyye, III, 488). Muhammed Hamîdullah bu dokuz âyetin, Tevrat’taki “on emir”den, cumartesi yasağı dışındaki hükümler olduğunu belirtir (*Le Saint Coran*, s. 292; krş. a.e., s. 281).

Allah’ın bu dokuz mucize veya dokuz hüküm hakkında bildirdiğine Hz. Muhammed’in inanmaması söz konusu olamaz. Bu sebeple âyetteki “İsrâiloğulları’na sor” buyruğu, Hz. Peygamber’in şahsında, bu hususta tereddüdü olan diğer insanlara yöneliktir.

102. “Çok iyi biliyorsun ki ...” ifadesi, Firavun’un inkârının, gerçekten aklen ikna olmamasından kaynaklanan bir inkâr değil, inatçılığından gelen inkâr (küfr-i inâdî) olduğuna işaret etmektedir (İbn Atıyye, III, 489).

103. “Ülke”den maksat, İsrâiloğulları’nın Hz. Mûsâ ile birlikte Sînâ’ya geçmelerinden önce yüzyıllardır yaşadıkları Firavunlar ülkesi Mısır’dır. Âyetin, “varlığına son vermek” diye çevirdiğimiz kısmı tefsirlerde Firavun’un öldürme, sürgüne tâbi tutma gibi yollarla İsrâiloğulları’nın ülkesindeki varlığına son vermesi şeklinde açıklanmıştır. Âyette Allah’ın, Firavun ve etrafındaki adamları, askerleri suda boğarak bu planı tersine döndürdüğü belirtilmektedir.

104. “Topraklar”dan maksat Filistin ülkesidir. Âyetin sonunda âhiret hayatı ve sorumluluğu hatırlatılarak İsrâiloğulları’nın bundan sonraki görevlerini hakkıyla yerine getirmeleri uyarısında bulunulmakta; böylece onların Allah tarafından kayırılmış seçkin kavim oldukları ve özel muamele görecekleri yolundaki iddiaları reddedilmektedir.

105 - 111

وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا
 ﴿١٠٥﴾ وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ
 تَنْزِيلًا ﴿١٠٦﴾ قُلْ اٰمِنُوْا بِهٖ اَوَّلًا ثُمَّ مِّنْۢ بَعْدِ اِنَّ الَّذِيْنَ اٰوْتُوا الْعِلْمَ مِنْ
 قَبْلِهٖ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ يَخِرُّوْنَ لِلّٰذِقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾ وَيَقُوْلُوْنَ
 سُبْحٰنَ رَبِّنَا اِنْ كٰنَ وَعْدُ رَبِّنَا لِمَفْعُوْلًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّوْنَ لِلّٰذِقَانِ
 يَبْكُوْنَ وَيَزِيْدُهُمْ خُشُوْعًا ﴿١٠٩﴾ قُلْ اَدْعُوا اللّٰهَ اَوْ اَدْعُوا
 الرَّحْمٰنَ يٰۤاِمَّا نَدْعُوْا فَلَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى وَلَا تَجْهَرُوْا

بَصَلَانِكَ وَلَا نَخَافُ بِهَا وَأَبْنَعُ بَيْنَ ذَلِكَ سُبُلًا ﴿١٠٥﴾
 وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ
 فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا ﴿١٠٦﴾

Meâli

105. Biz Kur'an'ı sadece gerçeğin bilgisi olarak indirdik, o da yalnız gerçeği söyleyerek geldi; seni de ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. **106.** Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye okumaya elverişli bölümlere ayırdık, peyderpey indirdik. **107.** De ki: "Siz ona inanın veya inanmayın, şu bir gerçektir ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere (Hakk'ın kelâmı) okununca derhal yüz üstü secdeye kapanırlar. **108.** Ve "Rabbimizi tesbih ederiz, rabbimizin vaadi mutlaka yerine getirilir" derler. **109.** Ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar; Kur'an onların saygısını artırır. **110.** De ki: "İster Allah diyerek, ister rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü en güzel isimler O'na mahsustur." Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut. **111.** "Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, âcizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdederim" de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!

Tefsiri

105-106. Kur'an'ın "gerçeğin bilgisi" olmasından maksat, onun yalnızca gerçeği, doğruyu içermesi; Allah'ın varlığı, birliği, aşkın sıfatları, peygamberlik ve âhiret hayatı gibi temel dinî akîdeleri, bütün ilâhî dinlerde ortak olan evrensel hakikatleri bildirmesidir. Âyet aynı zamanda Kur'an'ın da hak olduğunu, yani hem Allah'ın kelâmı olduğunda kuşku bulunmadığını, hem de ebedî olarak kalacak olan değişmez hakikat olduğunu, gerçeğin ortaya konması dışında başka bir amaçla indirilmediğini dile getirmektedir (Râzî, XXI, 67-68). Taberî'ye göre Kur'an'ın hak

olarak indirilmesinden maksat, onun adalet ve insafı, güzel ahlâkı, iyi ve övgüye değer davranışları emretmesi; zulüm, haksızlık, kötü huy ve çirkin davranışları yasaklamasıdır (XV, 177).

Kur'an, Hz. Peygamber'e kırk yaşından itibaren yirmi üç seneye yakın bir sürede âyetler ve sûreler halinde kısım kısım indirilmiş; bu da Resûlullah'ın ilâhî tebliğleri insanlara zamana, zemine ihtiyaçlara ve şartlara göre yavaş yavaş, anlata anlata, hazmettirerek okuması, duyurması imkânını getirmiştir. Bu durum aynı zamanda müminlerin de ilâhî hükümleri merhale merhale, alışa alışa uygulamalarını sağlamıştır. Hatta içki yasağıyla ilgili âyetlerde olduğu gibi bazı âyetler, insanların doğal olarak birden terketmeleri mümkün olmayan kötü alışkanlıklarını, yanlış inanç ve telakkilerini zaman içinde terketmelerini kolaylaştıracak bir süreçte indirilmiştir.

107-109. Zemahşerî'ye göre 107. âyetin başında putperestlikte inat eden Araplar'a hitap edilmekte; onlara, Peygamber'in görevinin ilâhî kelâmı tebliğ etmekten ibaret olduğu, artık inanıp inanmamanın kendilerine bırakıldığı; iman ederlerse bundan kendilerinin yarar göreceği bildirilmektedir. "Bundan önce kendilerine ilim verilen kimseler"den maksat ise Kur'an'dan önceki kitaplar hakkında az-çok bilgisi olan, vahiy ve din konularında mâlûmat sahibi Araplar'dır (II, 378). Bunların, Ehl-i kitap'tan iken ihtidâ etmiş bazı müminler olduğu söylenmişse de (Kurtubî, X, 347) bu sûrenin indiği Mekke'de kayda değer bir Ehl-i kitap topluluğu bulunmadığına göre bu görüş isabetli görünmemektedir. Taberî ise bunların Kur'an inmeden önce karşılaşılan az sayıdaki Ehl-i kitap müminleri olduğu kanaatinde olup, onların Kur'an'ı duyduklarında onun Allah'tan geldiğini anlayarak saygıyla yere kapanmışlardır (XV, 180, 181). İslâmî kaynaklarda bu müminlere "Hanîfler" denmektedir.

110-111. Hemen her tefsirde geçen 110. âyetin iniş sebebiyle ilgili bir rivayete göre putperestlerden biri Hz. Peygamber'in "ey Allahım!, ey rahmân!" veya "yâ rahmân, yâ rahîm" şeklinde farklı isimlerle dua ettiğini duyunca, "Muhammed iki tanrıya tapıyor" diyerek dedikodu yapmaya başlamışlar, bunun üzerine Allah'ın "güzel isimler"inden hangisiyle olsa dua edilebileceği bildirilmiştir (Taberî, XV, 182-183; Kurtubî, X, 349).

Ancak İslâm'dan önce Araplar, putlara tapmakla birlikte bir yüce yaratıcının varlığına da inanır, O'nu hem Allah hem de rahmân isimleriyle anarlardı. Bu sebeple Resûlullah'a karşı mücadeleyi dava edinenler, böyle bir dedikodunun toplum nezdinde etkisinin olmayacağını bilirlerdi. Muhtemelen müslümanların eskiden kullandıkları rahmân gibi ilâhî isimleri bundan sonra da kullanıp kullanamayacakları hususunda tereddüt göstermeleri üzerine bu açıklama yapılmıştır (esmâ-i hüsnâ hakkında bk. A'râf 7/180).

"Namaz niyaz" deyimiyle çevirdiğimiz *salât* kelimesinin burada hangi anlamda kullanıldığı hakkında farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre burada kelime "namaz" anlamında kullanılmıştır. Bir rivayete göre Hz. Peygamber Mekke'de ashabıyla namaz kılarken âyetleri yüksek sesle okur, onun okuyuşunu duyan müşrikler Kur'an'a hakaret ederlerdi. Bunun üzerine sesini kismasını, fakat yanında bulunanların duyamayacağı kadar da gizli okumamasını buyuran bu âyet inmiştir. Hz. Âişe ve Ebû Hüreyre'ye isnad edilen diğer bir rivayete göre *salât* kelimesi burada "dua" anlamındadır. "Sesini fazla yükseltme!" derken öğle ve ikindi namazlarının, "sesini fazla da kısma" derken diğer namazların kastedildiği görüşü de vardır (bu ve benzeri yorumlarla konu hakkında geniş bilgi için bk. Râzî, XXI, 70-71). Taberî, bu görüşlere dair rivayetleri geniş olarak aktardıktan sonra âyete şu mânâyı vermektedir: "Ey Muhammed! Namazında Kur'an okurken, dua ederken, rabbinden dilekte bulunurken, O'nu zikrederken sesini yükseltme ki müşrikler sesini duyup da seni üzmesinler..." (XV, 188). Önceki âyetlerde hem Kur'an okumaktan hem de duadan söz edildiği, ayrıca 111. âyette de bir dua örneği yer aldığı dikkate alındığında *salât* kelimesinin dua ve kıraat anlamlarını birlikte içerdiği de düşünülebilir.

Son âyetin metnindeki *veled* kelimesi sözlükte "erkek evlât" anlamına gelmekle birlikte, âyette hristiyanların Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak telakki eden inançları; kezâ putperest Araplar'ın, erkek çocuklarını kendilerine, kız çocuklarını Allah'a nisbet etmeleri, melekleri Allah'ın kızları saymaları şeklindeki bâtil inanç ve telakkilerine (bk. Nahl 16/57) işaret edilmiş olmalıdır. Bunu göz önüne alarak meâlde bu kelimeye "çocuk" anlamı vermeyi uygun bulduk. Âyette ayrıca Allah'ın hüküm ve hâkimiyetinde ortağı bulunmadığı, O'nun için âcizlikten, dolayısıyla kendisine

yardım edecek bir destekçiye asla ihtiyacı olmadığı hatırlatılarak, müslümanların dilek ve ihtiyaçlarını yalnız O'na arz etmeleri, hayatlarını buna göre düzenlemeleri, bu inancın verdiği onurla gayretlerini üretken kılmaları gerektiğine işaret edilmektedir. Tekbir buyruğu da müslümanların Allah'ı bu inançla yüceltmeleri anlamına gelmekte; böylece sûre, İslâm'ın ulûhiyyet ve tevhid inancının âdeta özeti olan veciz bir dua örneğiyle son bulmaktadır.

18 (69)

Kehf Sûresi

Mekke, 110

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada on sekizinci, iniş sırasına göre altmış dokuzuncu sûredir. Gâşiye sûresinden sonra, Nahl sûresinden önce Mekke’de inmiştir. Ancak 28. âyeti ile 83 ve 101. âyetlerinin Medine’de indiği rivayeti de vardır.

Nüzûl sebebi olarak tefsir ve siyer kaynaklarında şöyle bir olay anlatılmaktadır: Müslümanların sayısının çoğalması üzerine müşrikler, Resûlullah’ın peygamber olup olmadığını araştırmak için Nadr b. Hâris ile Utbe b. Muayt’ı Medine’deki yahudi âlimlerine gönderip kendilerine şu tâlimatı vermişlerdi: “Muhammed’in durumunu onlara sorun, vasıflarını ve söylediklerini anlatın; onlar kitap ehlidir, peygamberler hakkında bizim bilmediklerimizi bilirler.” Bu iki adam, Medine’ye giderek meseleyi yahudi âlimlerine anlattılar. Onlar da, “Muhammed’e, geçmiş zamanlarda mağaraya sığınmış gençleri; dünyanın doğusunu ve batısını dolaşmış olan adamı; rûhun ne olduğunu sorun; eğer bunları size bildirirse o bir peygamberdir, ona uyun; aksi takdirde bir falcıdır, ona istediğinizi yapabilirsiniz” dediler.

Nadr ile arkadaşı Mekke’ye dönüp bunları Hz. Peygamber’e sordular. O da “Sorularınıza yarın cevap veririm” dedi. Fakat “inşallah” demesi gerekirken bunu ihmal ettiği için o günden itibaren on beş gün vahiy gelmedi. Bunun üzerine Mekke halkı, “Muhammed bize, ‘Sorularınıza yarın cevap veririm’ diye söz vermişti. Ancak aradan on beş gün geçtiği halde hâlâ sorularımıza cevap vermedi” diyerek dedikoduya başladılar. Hz. Peygamber’e vahyin gecikmesi sırasında iyice bunaldığı bir sırada Cebrâil yukarıdaki soruların cevabını içeren Kehf sûresi ile İsrâ sûresinin 85. âyetini getirdi (İbn Âşûr, XV, 242-244).

Tefsir ve siyer kaynaklarından bu rivayeti nakleden İbn Âşûr, Ashâb-ı Kehf hakkında Hz. Peygamber'e soru sormaya Kureyşliler'i teşvik edenlerin, ticaret maksadıyla Mekke'ye gelen bazı hıristiyanlar veya Kureyş'in Suriye ticaret yolu üzerinde bulunan kiliselerdeki hıristiyan din adamları olabileceğini söylemektedir (XV, 259-260).

Elmalılı Muhammed Hamdi de yukarıdaki rivayeti geniş şekliyle naklettikten sonra, hadis tekniği açısından bu rivayetin zayıf olduğunu, buna dayanılarak sûrenin tefsir edilmesinin doğru olmayacağını ifade etmektedir. Elmalılı'ya göre sûrenin baş tarafındaki âyetler gösteriyor ki esas iniş sebebi, "Allah çocuk edindi" denilmiş olmasıdır. Sûre, bunun ilmî dayanağı bulunmayan büyük bir yalan olduğunu açıklamak, bu sözü söyleyenleri uyarmak ve onları tevhide davet etmek için indirilmiş, Zülkarneyn ile ilgili sorunun cevabı da bunun tamamlayıcısı olmuştur (V, 3220).

Adı

Sûre adını, 9-26. âyetlerde kıssası anlatılan ve "mağara dostları" demek olan Ashâb-ı Kehf'ten almıştır.

Konusu

Yüce Allah'a hamd ile başlayan Kehf sûresinin başlangıcında Allah'ın kutsiyeti ve kemal sıfatlarıyla Kur'an'ın üstünlüğü, müminlere verilecek mükâfatın müjdesi ve Allah'a çocuk yakıştıranların uyarılması konuları yer alır; kâfirlerin inatçı tutumları karşısında üzülen Hz. Peygamber'in durumuna da işaret edilir (1-8). Bundan sonraki âyetlerin büyük bir kısmının konularını şu üç ibretli kıssa oluşturur: 1. Ashâb-ı Kehf kıssası (9-26). Bu kıssada inançları uğruna canlarını ortaya koyarak yurtlarından çıkıp dağdaki bir mağaraya sığınan gençlerin durumu anlatılır. 2. Hz. Mûsâ ile Hızır'ın kıssası (60-82). Bu kıssada Hızır ile Hz. Mûsâ arasında geçen olağan üstü olaylar ve bunlarla ilgili açıklamalar yer alır. 3. Zülkarneyn kıssası (83-98). Bu kıssada takvâ ve adalet sahibi bir hükümdar olan Zülkarneyn'in batıya ve doğuya yaptığı seferlerle Ye'cûc ve

Me'cûc'ün yeryüzüne yayılmasını önlemek için yaptığı set anlatılmaktadır. Sürede ahlâk eğitime yönelik temsili anlatımlar da yer almaktadır.

Fazileti

Kehf sûresinin fazileti hakkında birçok hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Berâ b. Âzib'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir adam Kehf sûresini okuyordu, yanında da iki uzun iple bağlı bir at vardı. Derken bir bulut adamın üzerine doğru inmeye başladı. Bulut yaklaştıkça yaklaşıyordu. At bundan dolayı ürktü ve huysuzlandı. Sabaha çıkınca o zat Hz. Peygamber'e gelerek olayı anlattı. Resûlullah, "O, sekînettir (huzur verendir), Kur'an okunduğu için inmiştir" buyurdular (Buhârî, "Fezâil", 11; Müslim, "Müsâfirîn", 240; sekînet hakkında bilgi için bk. Bakara 2/248).

Diğer hadislerde de Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Kim, Kehf sûresinin başından on âyet ezberlerse deccâlden korunmuş olur" (Müslim, "Müsâfirîn", 257); "Kim, Kehf sûresinin son on âyetini okursa deccâlin fitnesinden korunur" (Müsned, VI, 446); "Kim, Kehf sûresini indirildiği gibi okursa sûre, kıyamet gününde onun için bir nûr olur (Beyhakî, Sünen, III, 249).

1 - 8

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ۝
قِيمًا لِنُذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِمَّنْ دُونِهِ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ
يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ۝ مَا كَثُرَ فِيهِ أَبَدًا ۝

وَيُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ﴿٤﴾ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ
وَلَا لِآبَائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنَّ يَقُولُونَ
إِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾ فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسًا عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ
لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ آسَفًا ﴿٦﴾ إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى
الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوهُمْ هِيَ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾ وَإِنَّا
لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُثًا ﴿٨﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1-4.** Hamd Allah'a mahsus-tur. (O Allah ki, insanları) kendi tarafından gelecek çetin bir azap ile uyarmak, iyi iş ve davranışlarda bulunan müminlerin, içinde ebedî kalacakları güzel bir mükâfata (cennete) erişeceklerini müjdelemek, "Allah evlât edindi" diyenleri de ikaz etmek için kuluna sağlam ve doğru kitabı indirmiş, onda hiçbir bozukluğa yer vermemiştir. **5.** Bu inanç hakkında ne onların ne de atalarının bir bilgisi var. Ağızlarından çıkan bu söz ne kadar çirkin! Yalandan başka bir şey söylemiyorlar. **6.** Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzümlere neredeyse kendini helâk edeceksin! **7.** Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık. **8.** Ve biz oradaki her şeyi mutlaka kupkuru bir toprak yapacağız.

Tefsiri

1-3. Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber'e indirilen Kur'an, nimetlerin en büyüğü olduğu için övgü ve saygıya başkasının değil, Kur'an'ı gönderen Allah Teâlâ'nın lâîk olduğu bildirilmiştir. Buradaki "kul"dan maksat Hz.

Muhammed, “kitap”tan maksat da Kur’an-ı Kerîm’dir. İnsanları zulmetten nura, dalâletten hidayete kavuşturan, iman ve İslâm’ı öğreten, dünya ve âhirette mutlu bir hayat sürdürbilmeleri için onlara Allah’ın emir ve yasaklarını, dinin hükümlerini, sevap ve cezayı bildiren; eğrisi büğrüsü, yanlışı ve çelişkisi bulunmayan dosdoğru bir kitabın indirilmesi, genelde bütün insanlık, özelde Hz. Muhammed için en büyük nimettir. Böyle bir nimete kavuşmak, o nimeti verene hamd ve şükretmeyi gerektirir. Yüce Allah, bu âyette Hz. Muhammed’in şahsında, lutfettiği bu nimete karşılık yalnız kendisine hamdedilmesi gerektiğini bildirmektedir.

4-5. Allah’a çocuk yakıştıranların iddiaları büyük bir iftira olduğu için, ikinci âyette genel bir uyarıda bulunulmasına rağmen, Allah onları burada özel olarak zikrederek uyarıyı tekrarlamıştır. Bazı müşrik Araplar meleklerin Allah’ın kızları olduğunu, bazı yahudiler Üzeyir’in (bilgi için bk. Tevbe 9/30), hıristiyanların çok büyük bir kısmı da Îsâ Mesih’in Allah’ın oğlu olduğunu iddia ediyorlardı. Bu anlayış özellikle hıristiyanlar tarafından dinlerinin esası sayılmaktadır. Halbuki bunlar, gerçek dışı ve cehalet ürünü iddialar olup ne kendilerinin ne de taklit ettikleri atalarının bu konuda bilgi ve delilleri vardı.

6-8. Yüce Allah, müşriklerin Kur’an’a inanmamaları halinde helâk olacakları korkusuyla üzülen Hz. Peygamber’i teselli etmekte ve bu kadar üzülmesine gerek olmadığını bildirmektedir. Çünkü Peygamber’in görevi onları zorla imana getirmek değil, Kur’an’ı tebliğ edip doğru yolu göstermektir (Nahl 16/82).

Allah Teâlâ, kimlerin daha iyi davranışlarda bulunacağını denemek için bunca güzel nimetleri; malı, mülkü, evlât ve serveti, dünyanın bir süsü olarak yaratıp çekici kılmıştır. Bunun yanında insanları da irade sahibi, iyi ve kötüyü birbirinden ayırt edip ve yaptıklarından sorumlu olacak özellikte yaratmıştır. Böyle olmasaydı denemenin bir anlamı kalmazdı. Fakat Allah bu nimetlerin geçici olduğunu, yeryüzündeki güzellikleri bir gün çerçöp haline getirip yok edeceğini, dünyayı insansız, hayvansız, ağaçsız, bitkisiz ve kupkuru bir çöl haline getireceğini bildirmekte ve dünya nimetlerine bağlanmanın doğru olmadığına dikkat çekerek insanları uyarmaktadır.

Dünyada sürekli olan hiçbir şey yoktur; kıyamet gününde dünya da değişecektir; kalıcı olan yalnız Allah'tır. Bir âyette şöyle buyurulmuştur: "Bir gün gelecek, yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır" (İbrâhim 14/48; ayrıca bk. Rahmân 55/26-27).

9 - 12

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا
عَجَبًا ۚ إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ
رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ۝ فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي
الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ۝ ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَى
لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا ۝

Meâli

9. Yoksa sen, bizim âyetlerimizden olan Ashâb-ı Kehf ve Rakîm'i mi şaşırtıcı buldun? **10.** O gençler mağaraya sığınmışlar ve "Rabbimiz! Bize katından rahmet gönder ve bize bu durumumuzdan bir çıkış yolu göster." demişlerdi. **11.** Bunun üzerine biz de onları o mağarada yıllarca derin bir uykuya daldırdık. **12.** Sonra da iki gruptan hangisinin, kaldıkları müddeti daha iyi hesap edip değerlendireceğini ortaya koyalım diye onları uyandırdık.

Tefsiri

9-10. Yüce Allah, kıyametin kopacağını ve âhirette ölümlerin diriltileceğini insanların daha kolay kavrayabilmeleri için 9-26. âyetlerde ibret verici bir olaya, “Ashâb-ı Kehf” kıssasına yer vermektedir.

Kehf “dağda bulunan büyük ve geniş mağara”; *Ashâb-ı Kehf* ise, “mağara arkadaşları” demek olup bir mağarada yıllarca uyutulduktan sonra tekrar uyandırıldıkları haber verilen kişiler” hakkında kullanılmıştır. *Rakîm* in ne olduğu hakkında kaynaklarda farklı görüşler yer almaktadır: Sözlükte rakîm “yazılı belge, kitâbe” anlamına geldiği için, “Ashâb-ı Kehf” in adlarının veya maceralarının yazılıp mağaranın kapısına yerleştirilmiş bulunan bir kitâbe, taş veya madenî levhadır” diyenler olduğu gibi, Ashâb-ı Kehf’ in içinde bulunduğu vadinin veya dağın ya da memleketlerinin, hatta köpeklerinin adı olduğunu ileri sürenler de vardır (krş. Taberî, XV, 197-199; A. J. Wensinck, “Ashâbü’l-Kehf”, *İA*, IV, 372; Ömer Faruk Harman, “Ashâb-ı Kehf”, *İFAVAns.*, I, 167).

Bazı hadis kaynaklarında Ashâb-ı Rakîm’in, Ashâb-ı Kehf’in dışında üç kişilik bir topluluk olup yağmurlu bir günde bir mağaraya sığınan, bir kayanın yuvarlanıp mağaranın ağzını kapatması üzerine yaptıkları iyilikleri anarak Allah’a yakaran ve duaları kabul edilerek mağaradan kurtulan kişiler olduğu da nakledilmektedir (Buhârî, “Enbiyâ”, 52; *Müsned*, IV, 274). Ancak bu sûredeki anlatım ve olaylar dizisi böyle bir yoruma uygun düşmüyor, söz konusu hadis bir başka olayla ilgili olmalıdır.

Ashâb-ı Kehf’in, Hz. Îsâ’nın dinine mensup gençler olduğuna dair çeşitli rivayetler bulunmakla birlikte (Taberî, XV, 200) Kur’an-ı Kerîm, bu konuda açıklama yapmamış, ancak ibret alınması için bazı yönleriyle tasvir etmiştir. Olay kısaca şöyledir: Putperest bir kavmin içinde Allah’ın varlığına ve birliğine inanan birkaç genç, bu inançlarını dile getirip putperestliğe karşı çıkmış, onların zulüm ve baskılarından korunmak için bir mağaraya sığınmışlar; yanlarındaki köpekleriyle birlikte mağarada derin bir uykuya dalan bu gençler muhtemelen 309 yıl sonra uyanmışlardır. Burada bir gün veya daha kısa bir süre uyuduklarını sanan gençler, içlerinden birini yiyecek almak üzere şehre gönderdiklerinde, onların durumunu öğrenen insanlar Allah’ın vadinin hak olduğuna ve kıyametin mutlaka geleceğine inanmışlardır. Kıssanın ana hatları bu olup ileride âyetlerin tefsirinde daha geniş olarak tekrar ele alınacaktır.

Kur'an-ı Kerîm olayın nerede ve ne zaman meydana geldiğine dair bilgi vermediği gibi, bu gençlerin sayıları hakkındaki iddiaları da, "karanlığa taş atma" yani bir bilgiye dayanmadan gelişigüzel yapılan bir tahmin olarak nitelemekte ve bunu ancak Allah'ın bilebileceğini haber vermektedir (bk. âyet 22).

Ölümden sonra dirilişin bir misali olmak üzere uzun süre uyuyup da yeniden uyanma hadisesi İslâm'ın dışındaki diğer bazı dinlerde de mevcuttur. Hint kutsal kitaplarında bir tek kişinin uzun süre uykuda kalması olayına rastlandığı gibi, yahudilerin kutsal kitabı olan Talmud'da da bir şahsın yetmiş yıl, bir başkasının altmış yıl uyuduktan sonra tekrar uyanıkları anlatılmaktadır. Aynı hadise Hristiyanlık'ta "Efes'in yedi uyurları" adıyla anılmaktadır (Ömer Faruk Harman, "Ashâb-ı Kehf", *İFAV Ans.*, I, 167).

Medine'deki yahudi âlimlerinden Ashâb-ı Kehf hakkında bilgi alan Mekkeliler, olayı hayret verici buldular ve Hz. Peygamber'i imtihan etmek için olay hakkında ona sorular sordular. Kıssa bu sorulara cevap olarak nâzil oldu. Allah tarafından Hz. Peygamber'e yöneltilen 9. âyetteki soruya bakıldığında onun da olayı şaşırtıcı bulduğu anlaşılmaktadır. Ancak onun bu durumu olayın niteliğinden yani ilginç oluşundan kaynaklanıyordu.

11. "Onları ... derin bir uykuya daldırdık" diye çevirdiğimiz cümlemin lafzî tercümesi "kulaklarını kapattık" şeklindedir. Bu durum, uyuyan gençlerin anılan süre içinde uyanmamaları için işitme duyularının da çalışmaz hale getirildiğini ifade eder.

12. Yüce Allah'ın görmesinden veya bilmesinden maksat, insanların anlamaları ve bilmeleri için olayı ortaya koymasıdır. Yoksa Allah bütün zamanlarda kâinatta olmuş ve olacak şeyleri ezeli ilmiyle bilir. Nitekim "bilinsin diye" anlamına gelen "li yu'leme" kıraati bu mânâyı destekler. Bu kıraate göre mâna şöyledir: "Sonra da kaldıkları süreyi iki gruptan hangisinin daha iyi hesap edeceği bilinsin diye onları uyandırdık."

Bu iki grubun kimler olduğu hakkında farklı görüşler vardır: **a)** Bunlar, Ashâb-ı Kehf'in kavminden müminlerle kâfirlerdir. **b)** Ashâb-ı Kehf ile hasımlarıdır. **c)** Ashâb-ı Kehf'in kendileridir. Zira bunlar uyandıklarında uykuda kaldıkları süre hakkında ihtilâf etmişler, bir kısmı bir gün veya daha az bir zaman kaldıklarını söylerken, bir kısmı da "Kaldığınız müd-

deti rabbiniz daha iyi bilir” demişti. “Böylece biz, onları uyandırdık da birbirlerine sormaya başladılar” meâlindeki 19. âyet de buna işaret eder.

Önceki âyetlerde özet olarak anlatılmış olan “Ashâb-ı Kehf” konusu, aşağıdaki âyetlerde daha ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

13 – 18

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَا هُمُ هُدًى
 ۱۳ وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَوَاتِ
 وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُو مِنْ دُونِهِ لَهَا لَقَدْ قُلْنَا إِذَا شَطَطًا ۱۴ هَؤُلَاءِ
 قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْ لَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ
 بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ۱۵ وَإِذْ أَعْرَضْنَا عَنْهُمْ
 وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأَوَّا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرُ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ
 وَيُخْرِجْكُمْ مِنْكُمْ مَرْفَعًا ۱۶ وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ
 عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرَّبُ مِنْهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ
 وَهُمْ فِي جُحُودٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لِيَهْدِيَ اللَّهُ فَهْوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ
 يُضِلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًا مُرِيدًا ۱۷ وَتَحْسَبُهُمْ قَاظِمًا
 وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقْبِلُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ ۱۸ وَكَلْبُهُمْ

بَاسِطِ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِاطَطَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَمِنْهُمْ
فَرَارًا وَمَلَّيْتَمِنْهُمْ رُعْبًا

Meâli

13. Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar rablerine inanmış gençlerdi; biz de onların doğru yolu bulmalarına katkıda bulunduk. **14.** (Haksızların karşısında) ayağa kalkıp şöyle derken onların yüreklerini güçlendirdik: “Bizim rabbimiz, göklerin ve yerin rabbidir; O’ndan başkasına asla tanrı deyip yakarmayız. Yoksa kesinlikle yanlış bir şey dillendirmiş oluruz. **15.** Şu bizim kavmimiz Allah’tan başka tanrılar edindiler. Onların tanrı olduğuna dair açık bir delil getirirler ya! Allah hakkında yalan uydurandan daha zalim kim olabilir! **16.** Mademki siz onlardan ve Allah’ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığının ki, rabbiniz size rahmetini yaysın; işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın.” **17.** (Mağaraya sığındılar. Orada baksan) güneşin, doğduğu zaman mağaralarının sağına vurduğunu; batarken de onlara dokunmadan sol taraftan geçip gittiğini görürsün. Onlar ise mağaranın ortasındalar. İşte bu, Allah’ın âyetlerindendir. Allah kime hidayet ederse işte o doğruyu bulmuştur; kimi de hidayetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir yakın dost bulamazsın. **18.** Onlar uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı. Eğer onları görseydin dönüp kaçırdın ve gördüklerin yüzünden içini korku kaplardı.

Tefsiri

13-16. Din ve vicdan hürriyeti bulunmayan bir toplumda yaşayan bu gençler, putperest kavimlerine karşı çıkıp göklerin ve yerin rabbinden başkasına ibadet etmeyeceklerini açıkladılar. Ancak gelişmeler karşı-

sında kavimleri arasında Allah’a olan imanlarını serbestçe ifade etme ve inançlarının gereğini yerine getirme imkânı bulamayacaklarını, hatta onların arasında hayat hakkına dahi sahip olamayacaklarını anlayınca, köpeklerini de yanlarına alarak mağaraya sığındılar. Baskı ve zulümden kaçan gençler, Allah’ın yardımını ve bir kurtuluş yolu göstereceğini ümit ederek, “Rabbimiz! Bize rahmet et ve bize bir çıkış yolu hazırla!” diye dua ettiler. Allah onların dualarını kabul etti ve kendilerini orada uzun müddet derin bir uykuya daldırdı.

17. Âyetlerin tasvirinden anlaşıldığına göre mağaranın ağzı kuzey ile kuzeybatı arasında bir noktaya bakmaktadır. Zira sabah güneşi sağ taraftan doğmakta ve batıncaya kadar güneş ışınları mağaranın içine düşmemektedir. Ancak akşam güneşi, çok kısa bir süre mağaranın kapısından içeri vurmakta, fakat onlar mağaranın ortasında oldukları için bundan etkilenmemektedirler.

18. Yerleşim alanlarından uzak bir yerde karanlık bir mağarada birkaç genç insan derin bir uykuya dalmışlar, fakat uyanık gibi görünmektedirler. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta ve sanki onları korumaktadır. Belki de köpeği, kendilerini vahşi hayvanlara karşı koruması için yanlarına almışlardı. Saç ve sakallarının uzaması gibi bazı fiziksel değişiklikler, dışarıdan bakanları korkutacak bir manzara oluşturmuş, uzun uykuları müddetince bedenlerinin zarar görmemesi için Allah tarafından sağa sola döndürülmüşlerdir.

19 – 22

وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ

بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ
 أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ
 وَلَا يُشْعِرَنَّكُمْ أَحَدًا ۝ ١٩ ۝ إِنَّهُمْ نِظَاهُ وَاعْلَيْكُمْ يَرْجُوكُمْ
 أَوْ يُعِيدُكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذَا أَبَدًا ۝ ٢٠ ۝ وَكَذَلِكَ أَعْنَيْنَا
 عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا
 إِذِ يَتَنَادَوْنَ بَيْنَهُمْ أَمْهُمْ فَقَالُوا آتِنَا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًا رَبُّهُمْ
 أَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَى أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا ۝ ٢١ ۝
 سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ كُذِّبُوا وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ
 كُذِّبُوا وَجَمَاعٌ بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كُذِّبُوا
 قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا
 مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا ۝ ٢٢ ۝

Meâli

19. Böylece biz, onları uyandırdık da birbirlerine sormaya başladılar; içlerinden biri, “Ne kadar kaldınız?” dedi. (Diğerleri) “Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık” dediler; ve eklediler “Kaldığınız müddeti rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz içinizden birini şu gümüş

paranızla şehre gönderin de baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin; ayrıca çok dikkatli davranşın da sakın varlığını kimseye sezdirmesin. **20.** Çünkü onlar eğer sizi ele geçirirlerse ya sizi taşılayarak öldürürler ya da kendi dinlerine döndürürler; işte o zaman ebediyen kurtuluşa eremezsiniz.” **21.** Böylece (kıssayı anlatarak insanları) onlardan haberdar ettik ki Allah’ın vaadinin hak olduğunu ve kıyametin şüphe götürmez olduğunu bilsinler. Bir zaman insanlar aralarında Ashâb-ı Kehf’in durumunu tartışıyorlardı. Dediler ki: “Üzerlerine bir bina yapın. Rableri onları daha iyi bilir.” Onların yöneticileri ise “Bizler, kesinlikle onların yanına bir mabed yapacağız” dediler. **22.** (Sonra gelenler) bilmedikleri konuda karanlığa taşatar gibi tahminler yürüterek, “Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir” diyecekler; “Beş kişidir, altıncıları köpekleridir” diyecekler. “Onlar yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir” diyecekler. De ki: “Onların sayısını rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!

Tefsiri

19-20. Yüce Allah’ın, mağaradaki gençleri hiçbir gıda almadıkları halde bedenlerinde herhangi bir bozulma olmadan uzun süre uyuttuktan sonra tekrar uyandırması, O’nun insanları öldükten sonra tekrar diriltebileceğine dair bir misal ve delildir. Uyandıktan sonra gençler uykuda geçirdikleri süre hakkında birbirleriyle tartışmışlar; geçen süreyi ve dünyada meydana gelen değişiklikleri bilmedikleri için inkârcıların kendileri hakkındaki tehditlerinin devam ettiğini sanmışlardı. Bu sebeple yiyecek almak üzere şehre gönderdikleri arkadaşlarını dikkatli olması hususunda uyarmışlardı. Ancak gencin asırlar öncesine ait kıyafeti, elindeki para ve konuşmasındaki farklılık onu ele verdi. Rivayetlerde anlatıldığına göre şehre gönderilen genç, elindeki parayı harcamak isteyince şehir halkı paranın üzerinde Kral Dakyanus’un (Decius) resmini görmüş ve adamın bir hazine bulduğunu sanarak kendisini devrin hükümdarına götürmüşlerdi. Ancak aradan uzun zaman geçmiş ve Hristiyanlık yayıl-

mıştı; mevcut hükümdar da tevhid inancına sahip bir hristiyandı. Genç adam başlarından geçeni krala anlattı; birlikte mağaraya gittiler ve gençin anlattıklarının doğru olduğunu gördüler (bk. Taberî, XV, 14,2-14,3).

21. Yeniden dirilmenin mümkün olduğunu ispatlayan bu olağan üstü gelişmelerin ardından yüce Allah, bu gençleri ya aynı zamanda vefat ettirdi veya her biri bir süre yaşadıktan sonra ecelleri geldikçe öldüler ve aynı mağaraya defnedildiler. İnsanlar mağarayı buldukları veya bu gençlerle ilgili hikâye dillerde dolaştığı için Ashâb-ı Kehf'in mağarada kaldıkları süreyi ve oradaki durumlarını aralarında tartışıyorlardı. Bazı kimseler, bu gençlerin naaşlarının mağarada oldukları gibi kalmaları ve ziyaretçiler tarafından rahatsız edilebilecek davranışlardan korunmaları için mağaranın üzerine bir bina yapılmasını teklif ettiler. Şehrin yöneticileri ise mağaranın üstüne bir mâbed yaptıracaklarını bildirdiler.

İyi kimselere saygı göstermek maksadıyla onların kabirleri üzerine mâbed yapmak örf haline gelmişti. Bu gelenek neticede insanları putpe-restliğe götürdüğü için Hz. Peygamber yasaklayıp bunu yapan yahudi ve hristiyanları da kınamıştır (Buhârî, "Salât", 48; Müslim, "Mesâcid", 19). Ayrıca şu uyarıda da bulunmuştur: "İyi biliniz ki sizden önceki ümmetler, peygamberlerinin ve iyi kimselerinin kabirlerini mescid edinmişlerdi. Sakın siz kabirleri mescid edinmeyiniz; size bunu yasaklıyorum!" (Müslim, "Mesâcid", 23).

22. Gerek Ehl-i kitap gerekse müslümanlar arasında onların sayıları ve kaldıkları süre hakkında farklı görüşler ileri sürüldü. Kur'an-ı Kerîm, bir hikmete binaen bunların nerede ve ne zaman yaşadıkları, sayıları, isimleri ve –tercih edilen görüşe göre– kaldıkları süre hakkında bilgi vermedi. Sadece böyle bir olayın cereyan ettiğini bildirdi ve bu gençlerin sığındıkları mağaranın konumu hakkında bazı açıklamalarda bulundu. Ayrıca bu gençlerin sayıları hakkında farklı şeyler söyleyenler olduğunu ifade etti. Ancak bu söylenenleri "recmen bi'l-gayb" (karanlığa taş atar gibi tahminlerde bulunmak) diye vasıflandırdı.

Bir görüşe göre "recmen bi'l-gayb" ifadesi ilk iki rakamla ilgilidir; "Onlar yedi kişidir; sekizincisi köpekleridir" diye ifade edilen üçün-

cü rakama gelince onunla ilgili olarak “Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır” buyurulmuştur. Bu ifade gençlerin sayısının yedi olduğuna, sekizincisinin de köpekleri olduğuna dair bir ipucu olarak değerlendirilmiştir. İbn Abbas, kendisinin bunu bilenlerden olduğunu ve bu gençlerin yedi kişi olduğunu söylemiştir (İbn Kesîr, V, 144). Bununla beraber “De ki: Onların sayılarını rabbim daha iyi bilir” cümlesi, bu tür konuları Allah’ın bilgisine havale etmenin ve vahyin bildirdiğinden fazla bir şey söylememenin daha uygun olduğunu, böyle konular hakkında ileri geri söz söylemenin bir fayda sağlamayacağını ifade etmektedir.

Hadis kaynaklarında zikredilmemiş olan bu kıssa, tarih ve tefsir kitaplarında geniş ve farklı rivayetler şeklinde nakledilmiştir. Ashâb-ı Kehf’in Hıristiyanlığa veya Yahudiliğe mensup olduklarına dair de Kur’an’da veya hadis kaynaklarında herhangi bir bilgi yoktur. Kıssanın nüzûl sebebi dikkate alındığında bunların Hz. Îsâ’dan önce yaşamış olmaları muhtemeldir. Çünkü bunlarla ilgili soruyu Hz. Peygamber’e sormalarını müşriklere tavsiye edenler yahudi âlimleriydi. Öte yandan “rakîm” kelimesinin etimolojisinden hareketle de bunların Hz. Îsâ’dan önce yaşadıkları kanaatine varanlar olmuştur (İsmet Ersöz, “Ashâb-ı Kehf”, *DİA*, III, 466).

Kıssanın nerede geçtiğine dair Kur’an’da herhangi bir işaret olmakla birlikte, dünyanın çeşitli yerlerinde meselâ İspanya, Cezair, Mısır, Ürdün, Suriye, Afganistan ve Türkistan’da Ashâb-ı Kehf’e ait olduğu iddia edilen mağaralar vardır. Anadolu’da da Tarsus, Efes ve Efsus (Afşin) olmak üzere üç yer gösterilmiştir. Genelde hıristiyan kaynakları olayın Efes’te cereyan ettiğini kaydederekler. Kur’an-ı Kerim ise hikâyenin mesajı bakımından pek önemi olmayan bu bilgilerden ziyade, olayın üzerinde düşünülüp ibret alınması gereken yönlerini ön plana çıkarmıştır. Bu da öldükten sonra dirilmenin mümkün olduğunu göstermek ve iman-küfür mücadelesinde Allah’a ve âhiret gününe inananların mutlaka zafere kavuşacaklarını vurgulamaktır (bk. İsmet Ersöz, “Ashâb-ı Kehf”, *DİA*, III, 465-467).

23 - 28

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ
 اللَّهُ ۚ وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَىٰ أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ
 هَٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾ وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ
 وَازْدَادُوا تِسْعًا ﴿٢٥﴾ قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا ۚ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ
 وَالْأَرْضِ أَبْصُرُهُمْ وَأَسْمَعُ ۚ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِي
 حُكْمِهِ أَحَدًا ﴿٢٦﴾ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ رُبَّكَ
 لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾ وَأَصْبِرْ نَفْسَكَ
 مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَقِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ
 وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ
 أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ ۖ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا ﴿٢٨﴾

Meâli

23-24. "Allah izin verirse" demeden hiçbir şey için "Şu işi yarın yapacağım" deme! Unuttuğun takdirde rabbini an ve "Umarım rabbim bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir" de. **25.** Onlar mağaralarında üç yüzyıl kaldılar, buna dokuz yıl da ilâve ettiler.

26. De ki: “Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gizli bilgisi O’na aittir. O öyle bir duyar, görür ki! Onların Allah’tan başka bir yöneticisi yoktur. O, kendi hükümrânlığına kimseyi ortak etmez. **27.** Rabbinin kitabından sana vahyedileni oku! Onun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur. Ondan başka bir sığınak da bulamazsın. **28.** Rızâsını dileyerek sabah akşam rablerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster. Dünya hayatının çekiciliğine meylederek gözlerini onlardan çevirme! Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme!

Tefsiri

23-24. Ashâb-ı Kehf kıssası Hz. Peygamber’e sorulduğunda “Allah izin verirse” demeden, “Yarın size cevap vereceğim” dedi. Bu sebeple bir süre vahiy kesildi. Bu bir uyardı. Nitekim on beş gün sonra vahiy geldiğinde yüce Allah Hz. Peygamber’i şöyle uyarıyordu: “Allah izin verirse demeden hiçbir şey için ‘Şu işi yarın yapacağım’ deme!” Hiç kimse yarın ne yapacağını bilemez (bk. Lokmân 31/34). Zira bir şeyin meydana gelmesi için sadece insanın iradesi yeterli değildir, Allah’ın da onun olmasını dilemesi gerekir. Bu irşad ve uyarılar sebebiyle gelecekte bir işi yapmaya niyet ederken işi Allah’ın iradesine bağlamak yani “Allah izin verirse” demek güzel görülmüştür. Türkçe’de yaygın olarak kullanılan ve âyet metnindeki lafza uygun bir dilek ifadesi olan “inşallah” deyiminin anlamı da budur (başka bazı âyetlerde de bu ifade aynı lafızla yer alır, meselâ bk. Kehf 18/69; Kasas 28/27; Sâffât 37/102).

25-26. Müfessirler bu âyetleri birbirinin tamamlayıcısı olarak ele almış ve bunların tefsiri hakkında iki farklı görüş belirtmişlerdir:

a) 25. âyet, daha önce Ashâb-ı Kehf’in sayıları hakkında farklı şeyler söyleyenlerin sözüdür. İnsanlar onların sayıları hakkında ihtilâf ettikleri gibi, kaldıkları süre hakkında da farklı rakamlar söylemişlerdir. Kimileri, “Onlar mağaralarında üç yüzyıl kalmışlardır” derken, bazıları da dokuz yıl daha ekleyerek “Üç yüz dokuz yıl kaldılar” demişlerdir. İbn Mes’ûd’un, âyetin başına “ve kalû” (ve dediler ki) cümlesini ilâve ederek okuması da bu görüşü destekler. Buna göre Allah, Ashâb-ı Kehf’in sayısını da mağâ-

rada kaldıkları süreyi de bildirmemiştir. Nitekim 26. âyette bu bilginin sadece Allah katında olduğu belirtilmiştir. Ashâb-ı Kehf'in kendileri de birbirlerine, "Rabbiniz kaldığınız müddeti daha iyi bilir" demişlerdi (âyet 19).

Bize göre, âyetlerin sıralanışı ve birbirini tamamlayan işaretleri bu yorumun isabetli olduğunu gösteriyor.

b) 25. âyet Allah'ın sözüdür. Bu takdirde Ashâb-ı Kehf mağarada üç yüz dokuz yıl kalmışlardır. Bir tefsire göre Ehl-i kitap da Ashâb-ı Kehf'in mağarada üç yüzyıl uyuduklarını söylemiştir. Buna göre âyetteki üç yüz-yıldan sonra "dokuz da ilâve ettiler" ifadesi, Araplar'ın kullandığı 309 sayısının ay yılına, Ehl-i kitabın söylediği 300 sayısının ise güneş yılına denk olduğuna işaret edebilir. Bu takdirde 26. âyet onların mağarada kaldıkları süreyi belirterek insanların bu konudaki ihtilâflarını ortadan kaldırmış ve Allah'ın konuyu herkesten daha iyi bildiğini vurgulamış olur. Zira göklerde ve yerde gizli olan şeyleri bilen Allah, onların mağarada ne kadar uyuduklarını da bilir. Onun görmesi de işitmesi de sonsuzdur. Göklerdekilerin de yerdekilerin de ondan başka sahibi yoktur. O hükümlerine hiç kimseyi ortak etmez.

27. Hz. Peygamber müşriklerin sorularına cevap verdikçe onlar yeni sorular sorup yeni isteklerde bulunuyorlardı. Nitekim Ashâb-ı Kehf ve Zülkarneyn hakkındaki sorularına cevap verilmişti. Bu defa da Hz. Peygamber'den, eğer çağrısını kabul etmelerini istiyorsa Kur'an'da, kendilerinin ve atalarının âdetlerini ve inançlarını destekler nitelikte bazı değişiklikler yapmasını istediler. Söz konusu âyet, onların bu tür isteklerini reddetmek üzere inmiş ve Resûl-i Ekrem'e, kendisine vahyedilene okuması ve ona uyması emredilmiştir. Böylece ona şu husus bildirilmiş oluyordu: Peygamber ancak kendisine vahyedilene okumak ve onunla amel etmekle mükelleftir. O, Allah'ın kelimelerini değiştirmeye yetkili değildir. Vahye uymaz ve onunla amel etmezse Allah'ın azabından kurtulup sığınacak bir yer bulamaz.

28. Kureyş'in ileri gelen ailelerine mensup müşrikler, Hz. Peygamber'in fakir müminlerle birlikte bulunmasından rahatsızlık duyduklarını, bu insanları yanından uzaklaştırması halinde kendisiyle görüşebilecek-

rini söylüyorlardı. Bu âyet, Hz. Peygamber’e hitap ederek aynı tutum ve zihniyeti benimseyen insanlara şöyle bir uyarıda bulunmuştur: Üstünlük ve şeref, dünya malında ve ziynetinde değil, gönül ziynetindedir, yani iman ve güzel ahlâktadır. Servet ve mevki sahipleri öne alınıp yoksullar arkaya itilemez. Servetleriyle kibirlenen zenginlerin hatırı için fakir müslümanlar ihmal edilemez. Sen ayırım gözetmeden Allah’ın âyetlerini herkese oku. İlâhî mesajdan kimin daha çok yararlanacağını sen bilemezsin, onu ancak Allah bilir. Öyle ise sakın o fakirleri yanından uzaklaştırma, bilâkis onlarla birlikte olmaya candan gayret göster!

Başka bir âyette de Hz. Peygamber şöyle uyarılmıştır: “Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na yalvaranları kovma! Onların hesaplardan sana sorumluluk yoktur; senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları kovup da zalimlerden olasın!” (En’âm 6/52).

29 – 31

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ
 إِنَّا عِنْدَنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا
 يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ
 مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾ إِنَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ
 أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا ﴿٣٠﴾ أُولَٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ
 تَحْتِهَا أَنْهَارٌ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ
 ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى

الْأَرَائِكُ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرُنْفَقًا

Meâli

29. Ve de ki: Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Biz, zalimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar buna, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir barınak! **30.** İman edip de iyi şeyler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zâyî etmeyiz. **31.** İşte onlara, içinden ırmaklar akan adn cennetleri vardır. Onlar orada ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler; altın bileziklerle bezenecekler; orada tahtların üzerine kurulacaklardır. Ne güzel bir karşılık, ne güzel bir konak!

Tefsiri

29. Burada da Resûlullah'ın onlara şu gerçekleri hatırlatması istenmektedir: Bu din, Allah katından gelmiş bir dindir. Bunun karşısında zengin-fakir, güzel-çirkin, ünlü-ünsüz, güçlü-güçsüz ayırımı yapmaksızın herkes eşittir. Kur'an, insanlar arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin herkese aynı şekilde ve eşit olarak hitap eder. Dileyen ona inanır, dileyen de inkâr eder. İnananın faydası, inanmayanın da zararı kendisine aittir. İnsanlara inanmaları için herhangi bir baskı yapılamayacağı gibi, putperest zenginlerin keyfi için Allah'a samimiyetle inanan fakirler de ihmal edilemezler ve Peygamber'in huzurundan uzaklaştırılamazlar.

Âyet, inkâr edenlerin uhrevî sorumluluğunu ayrıca vurgulamakla beraber, aynı zamanda din özgürlüğü konusunda önemli bir dayanak oluşturmakta, dünyada inananlar kadar inanmayanların da temel insan haklarına sahip olduğuna işaret etmektedir.

Allah insanı akıl ve irade gibi hakkı bâtıldan ayırma yetenekleriyle donatmıştır. İnsan bu yeteneklerini kullanarak gerçeğin ve iyinin arayışı içinde olmaz, aksine bâtılda ısrar ederse kalbi iyice kararır. Allah'ın onu zorla doğru yola sevketmesi mümkünse de bu durum O'nun vermiş olduğu yetki-sorumluluk, ceza-mükâfat düzeniyle uyumaz. Bu yüzden,

“Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin” buyurulmuştur (Allah’ın dilemesi hakkında bilgi için bk. En’âm 6/39, 107, 111).

30-31. Allah Teâlâ bir önceki âyette iman etmeyenlere verilecek ceza-yı belirttikten sonra 30. âyette de, “Biz, güzel iş yapanların ecirini asla zâyî etmeyiz” buyurarak kendisinin adaletine işaret etmekte, inanıp iyi işler yapanların emeklerinin boşa gitmeyeceğini, karşılıklarının eksiksiz olarak kendilerine verileceğini ifade buyurmaktadır. 31. âyette ise iman edip iyi işler yapanlara verilecek karşılığın neler olduğu bildirilmektedir. Âhiret hayatı ve burada müminlere verilecek nimetler öz ve yapı itibarıyla dünyada bilinen nesnelerden farklı olduğu için insanlar tarafından bilinmemektedir. Burada ve benzeri diğer âyetlerdeki tasvirler ise (meselâ bk. Hac 22/23; İnsân 76/21) müminler için ebedî hayatın konforu, canlılığı ve rahatlığının temsili birer anlatımıdır (bu konuda geniş bilgi için bk. Bakara 2/25).

32 - 44

وَأَضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَّجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ
 مِنْ أَعْنَابٍ وَخَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾ كِلْتَا
 الْجَنَّتَيْنِ تَأْتِيَانِ أَكْثَمًا وَلَمْ تَحْطُمِ مِنْهُ شَيْئًا وَفَجَّرْنَا خِلَافَهُمَا
 نَهْرًا ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ
 مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾ وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ
 قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا ﴿٣٥﴾ وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً

وَلَمَّا رُدُّوا إِلَىٰ رَبِّهِ لَاجِدَ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا ﴿٣٢﴾ قَالَ لَهُ
صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ
ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّيَكَ رَجُلًا ﴿٣٣﴾ لَكِنَّكَ هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي
أَحَدًا ﴿٣٤﴾ وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتُ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ
إِلَّا بِاللَّهِ أَنْ نَرْزُقَآ أَقْلَمَ مِنْكَ مَا لَا وَكَلًا ﴿٣٥﴾ فَعَسَىٰ رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِي
خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا
زَلَقًا ﴿٣٦﴾ أَوْ يُصْبِحَ مَاؤها غُورًا فَلَنْ يَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا ﴿٣٧﴾
وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأُصْبِحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَىٰ مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ
عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ
فِتْنَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مُنْصَرًّا ﴿٣٩﴾ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ
لِلَّهِ الْحَقُّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٠﴾

Meâli

32. Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat: Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekin bitirmiştik. **33.** Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı. İki bağın arasından bir de ırmak akıtmıştık. **34.** Böylece adamın bol ürünü oluyordu. Bu yüzden arkadaşıyla konu-

şurken ona şöyle dedi: “Ben, servetçe senden daha zenginim; insan sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm.” **35.** Böyle bir böbürlenme içinde kendine kötülük ederek bağına girdi ve şöyle dedi: “Bunun hiçbir zaman yok olacağını sanmam. **36.** Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Şayet rabbimin huzuruna götürülürsem, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum.” **37.** Kendisiyle konuşmakta olan arkadaşı ona hitaben, “Sen, dedi, seni topraktan, sonra nuffeden (sperm) yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah’ı inkâr mı etmekte? **38.** Halbuki O Allah benim rabbimdir ve ben rabbime hiçbir şeyi ortak koşmam. **39-40.** Keşke bağına girdiğinde, ‘Mâşallah! Güç yalnız Allah’ındır’ deseydin! Eğer malca ve evlâtça beni kendinden güçsüz görüyorsan, ben de rabbimin, senin bağından daha iyisini bana vereceğini umuyorum. Ve Allah senin bağına gökten âfetler gönderir de bağ boş ve kaygan bir zemin haline gelebilir. **41.** Yahut bağının suyu dibe çekilir de bir daha onu aramaya bile gücün yetmez.” **42.** Çok geçmeden adamın ürünleri (felâketlerle) kuşatıldı. Sahibi, çardakları yere çökmüş haldeki bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü çırpınmaya başladı. “Ah, diyordu, keşke ben rabbime hiçbir şeyi ortak koşmamış olsaydım!” **43.** Ona Allah’tan başka yardım edecek yandaşları da yoktu; kendisi de (bu felâkete) engel olamadı. **44.** İşte burada yardım ve dostluk, Hak olan Allah’a mahsustur. Mükâfatı en iyi olan O, en güzel âkıbeti veren yine O’dur.

Tefsiri

32-44. Yüce Allah önceki âyetlerde inanmayanların cehennemdeki durumlarıyla inananların cennetteki durumlarını anlattıktan sonra, burada da bu iki grubun hallerine uygun olarak biri imanın, diğeri küfrün temsilcisi durumundaki iki adamın inanç ve davranış özelliklerini örnek vermiştir. Âyetlerden anlaşıldığına göre küfrün temsilcisi olan şahıs büyük bir servete sahiptir; imanın temsilcisi ise fakir ve zayıftır. Servet sahibi olan şahıs Allah’a iman edip verdiği nimete şükredeceği yerde, servetini fakir arkadaşına karşı böbürlenme ve nankörlük vesilesi yapmıştır. Malının yok olmayacağına ve kıyametin kopmayacağına inan-

maktadır; kopsa bile âhirette Allah katında dünyadakinden daha iyi bir durumda olacağını iddia etmektedir.

Âhirete inanan arkadaşı ise iman ve sâlih amel konusunda ona öğüt vermiş, kendisini topraktan yaratıp çeşitli safhalardan geçirdikten sonra mükemmel bir insan haline getiren Allah'a ortak koşarak nankörlük etmesinin uygun olmadığını, âhireti inkâr etmenin bir bakıma Allah'ı inkâr etmek olduğunu bildirmiştir. Zenginlik de yoksulluk da birer imtihan aracıdır. Bu âyetlerde imtihanı kazanan ile kaybeden iki örnek canlı bir üslup içinde, karşılaştırma yöntemiyle verilmektedir.

Bu iki kişinin kimlikleri konusunda tefsirlerde farklı görüşler vardır: **a)** Bunlar Mekke'de Mahzûm kabilesinden iki kardeştir. Biri kâfir olan Esved b. Abdü'l-Eşed, diğeri ise müslüman olan kardeşi Ebû Seleme'dir. Bahçeler ise muhtemelen Tâif'te bulunmaktadır. **b)** Bunlar İsrâiloğulları'ndan iki kardeştir. Babalarından kalan mirası bölüştüklerinde, mümin olan malını hayır yolunda harcamış, diğeri ise örnekte anlatılan bağları satın almıştır. Sonuç ise anlatıldığı gibi hüsrandır (İbn Âşûr, XV, 316). **c)** Bu olay inananla inanmayan insanın iç dünyalarını anlatan bir temsildir. Burada inanmanın insan ruhuna verdiği güven ve huzur ile inançsızlığın sebep olduğu güvensizlik ve huzursuzluk anlatılarak Mekkeli zengin müşriklerle yoksul müslümanların ruh halleri tasvir edilmiştir. Yoksul insanlarla beraber oturmaya tenezzül etmeyen zenginlerin tutumlarını kınayan ve Hz. Peygamber'e onların sözlerine uymamasını emreden âyetlerden sonra bu misalin getirilmesi, müşriklerin sonunun o bahçe sahibi zenginin sonuna benzeyeceğine işaret etmektedir.

45 - 49

وَأَضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا الْحَيَوةَ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنْ السَّمَاءِ
فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ
وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْنِدًا ﴿٤٥﴾ الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ

الْحَيَوةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ
 ثَوَابًا وَخَيْرًا مَلًّا ﴿٤٦﴾ وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً
 وَحَشَرْنَا هُمْ فَلَمِ نَفُودْ مِنْهُمْ حَدًّا ﴿٤٧﴾ وَعَرِضُوا عَلَى رَبِّكَ
 صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ
 نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ
 مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ
 لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصِيهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا
 حَاضِرًا وَلَا يَظُنُّ رَبُّكَ حَدًّا ﴿٤٩﴾

Meâli

45. Onlara dünya hayatının örneğini de ver: O gökten indirdiğimiz bir su gibidir; yerdeki (onu emen) bitkiyle karışmış, sonra (zamanı gelince) bitki rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allah, her şeyi yapabilecek güçtedir. **46.** Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır. **47.** (Düşün) o günü ki dağları yürütürüz, yeryüzünü dümdüz görürsün. Onları da (dirilttik-lerimizi) hiçbirini geride bırakmaksızın mahşerde toplamış olacağız. **48.** Artık hepsi sıra sıra rabbinin huzuruna çıkarılmışlardır. (Onlara): "Andolsun ki sizi ilk defasında yarattığımız gibi (tek başınıza) bize geldiniz. Oysa size asla bir buluşma zamanı tayin etmediğimizi sanmıştınız." **49.** Artık kitap ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı

olanlardan korkuya kapılmış olarak, “Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!” dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye zulmetmez.

Tefsiri

45-46. Mekke’li bazı zenginler, mallarının ve oğullarının çokluğu sebebiyle şımarıdıkları için tevhid dinine girmeye tenezzül etmiyor (Kalem 68/14-15), hayatın sadece dünyadan ibaret olduğunu iddia ediyorlardı (bk. Câsiye 45/24). Yüce Allah, onların şımarmasına sebep olan dünya hayatının durumunu; insanın içini açan bitki örtüsüne hayat vermekte olan suya benzetiyor; ama bir süre sonra su çekiliyor, bitkiler kuruyor ve toza toprağa karışıyor.

Bu ibretli benzetmeye göre, insanları aldatan dünya hayatı fânidir, mal ve çocuklar da bu dünyanın süsüdür; kısa bir süre sonra fâni olan gidecek, sâlih amel kalacaktır.

“İyi davranışlar” diye çevirdiğimiz ve kalıcı olduğu açıklanan *sâlihât* hem inanmayı hem de İslâm’ın yapılmasını emrettiği ve hoş karşıladığı, ahlâkî değerlere uygun işleri ve güzel davranışları ifade etmektedir. Allah’ı zikretmek, namaz, oruç, hac, zekât ve benzeri bütün ibadetler; cihad etmek, iyiliğe yöneltmek, kötülükten sakındırmak, ana babaya, akrabaya ve komşulara iyi davranmak, adalet, ihsan vb. Kur’an’ın öngördüğü bütün iyi işler dünyada insanlara fayda verecek ve âhirette de kurtuluşa vesile olacak sâlih amellerdir. İnsana yakışan, dünya hayatında yapacağı iyi işlerle ebedî saadetini kazanmaktır. Bununla beraber İslâm, helâl mal kazanmayı ve dünya nimetlerinden istifade etmeyi de yasaklamamıştır: “De ki: Allah’ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır; kıyamet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır” (A’râf 7/32). Ancak İslâm bu nimetlerin fakirlere karşı kibir ve gurur vesilesi edilmesini, maddî ve psikolojik baskı aracı yapılmasını hoş görmez.

47-48. Dağların yürütülmesinden maksat, kıyamet gününde şiddetli bir deprem ve infilâkin meydana getirilmesi, dağların atılmış yün gibi

savrulması olabilir. Kur'an'ın değişik yerlerdeki anlatımına göre o gün yer kütlesi sarsılacak ve dağlar darmadağın edilecek (Hâkka 69/14), savrulan kum yığınları haline gelecek (Müzemmil 73/14), atılmış renkli yün gibi olacak (Kâria 101/5), toz duman haline gelecek (Vâkıa 56/5-6), bulutlar gibi hareket edecek, nihayet bir serap olacaktır (Nebe' 78/20). Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Sana dağları soruyorlar. De ki: Rabbim onları un ufak edip savuracak; yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün" (Tâhâ 20/105-107). Bu konuda Elmalılı Muhammed Hamdi şöyle der: "Dağların atılmış renkli yünler gibi olmaları hali, bizim idrakimize göre bütün yer küresinin volkan gibi infilâk edip patlaması halini düşündüğü gibi, son zaman savaşlarının o hali almaya doğru giden yakıcı manzaralarını da göz önüne getirmektedir" (IX, 6029). Allah dağları yerinden giderir, yok eder, her taraf dümdüz ve çıplak hale gelir. Böylece yeryüzünde ne bir bitki ne bir ağaç ne bir canlı ne de bir bina kalır.

Bundan sonra Allah Teâlâ, bütün insanları huzurunda saf halinde toplayacak ve inkârcılara şöyle hitap edecek: "Siz ilk yarattığımız gibi bize geldiniz!" Yani siz öldükten sonra dirilmeyi inkâr ediyordunuz, işte gördünüz. Sizi hiç yokken nasıl yarattıysak öldükten sonra da öylece dirilttik. Şimdi huzurumuza aynen yarattığımız zamanki gibi çıplak, malsız, mülksüz, çocuksuz ve yardımcısız olarak geldiniz. Nitekim başka bazı âyetlerde şöyle buyurulmuştur: "Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız" (En'âm 6/94). "Onun sözünü ettiği şeyler sonunda bize kalacak, kendisi de tek başına bize gelecek" (Meryem 19/80). Hz. Peygamber de kıyamet gününde Allah'ın insanları, ilk yaratıldıkları doğal halleri ve görüşleriyle, yanlarında dünyalık hiçbir şeyleri olmaksızın toplayacağını haber vermiştir (*Müsned*, III, 495).

49. Bu ve benzeri âyetler (meselâ bk. Câsiye 45/29; İnfitâr 82/10-12) insanoglunun dünyada başı boş bırakılmadığını, yapmış olduğu iyi veya kötü, büyük veya küçük her türlü amelin, mahiyetini bilmediğimiz bir şekilde yazılıp korunduğunu ifade etmektedir. İnkârcıların hesaba katmadıkları âhiret gününde herkesin amel defteri önüne konacak ve dünyada yapmış

olduğu büyük-küçük ne ameli varsa orada zaptedilmiş olduğunu görecektir. Dünyada günaha batmış olanlar o gün yapmış oldukları kötülüklerin sayılıp dökülmesinden dehşete kapılacaklar, Allah'ın vereceği cezadan ve insanlar karşısında rezil olmaktan korkacaklardır.

50 - 53

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ
مِنَ الْإِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي
وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بُئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾ مَا أَشْهَدُكُمْ خَلْقَ
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ وَمَا كُنْتُمْ مُتَخَذِينَ
عُصَدًا ﴿٥١﴾ وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ
فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُم مَوْبِقًا ﴿٥٢﴾ وَرَا الْجُرْمُونَ النَّارَ
فَقَضَوْا أُنْهَاهُمْ مَوَاقِعُهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾

Meâli

50. Hani biz meleklere, "Âdem'e secde edin" demiştik; İblîs'ten başka hepsi secde ettiler. O, cinlerdendi; rabbinin emrinden dışarı çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onu izleyenleri mi dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler için bu ne fena bir bedeldir!

51. Ben onlara ne göklerin ve yerin yaratılışını ne de bizzat kendilerinin yaratılışını gösterdim. Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinecek

değilim. **52.** Unutma ki bir gün Allah, “Benim ortaklarım olduğunu ileri sürdüğünüz şeyleri çağırın!” buyuracak. Onları çağıracaklar fakat kendilerine cevap veremeyecekler; çünkü biz aralarına aşılamaz bir uçurum koyduk. **53.** Suçlular ateşi görür görmez, kendilerinin orayı boylayacaklarını iyice anlayacaklar; fakat ondan kurtuluş yolu bulamayacaklar.

Tefsiri

50. Âdem ile İblîs kıssası daha önce birkaç defa geçmiş ve oralarda İblîs’in Âdem’e secde etmemesinin sebebi açıklanmıştı (bk. Bakara 2/34; A’râf 7/11; Hicr 15/30-31). Burada, Allah’ın ve peygamberin yolunu bırakıp da hem Allah’ın hem de insanların düşmanı olan İblîs’in ve soyunun yolundan giden sapkın insanları uyarmak için konuya tekrar kısaca değinilmiştir.

İblîs’in cinlerden mi meleklerden mi olduğu konusunda farklı görüşler olmakla birlikte (Râzî, XXI, 136), bu ve benzeri âyetler onun meleklerden olmadığını açık bir şekilde ifade eder. Mecaz anlamıyla “izleyenler” diye çevirdiğimiz *zürriyyet* kelimesinin sözlük anlamı, “ondan türeyenler, onun nesli” demektir. Buna göre cinler melek olamaz; çünkü *melekler* nurânî varlıklar olup onların erkeklik ve dişilikleri yoktur. Onlar evlenmezler, dolayısıyla çocuk sahibi olmazlar. Melekler, yaratılışları itibarıyla itaatkâr varlıklar olup Allah’a asla isyan etmezler, kendilerine emredilenleri yerine getirirler (bk. Nahl 16/50; Tahrîm 66/6). Halbuki İblîs çeşitli âyetlerde ifade edildiği üzere Allah’a isyan etmiştir. Çünkü o cinlerdendir, cinler ise itaat veya isyan etme özgürlüğüne sahip varlıklardır.

Başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: “O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklerle soracak: ‘Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?’ Melekler şöyle cevap verecekler: ‘Hâşâ, sen yüceler yücesisin! Bizim velimiz onlar değil sensin.’ Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı” (Sebe’ 34/40-41).

Kur’an-ı Kerîm’de İblîs’in de (A’râf 7/12) cinlerin de (Rahmân 55/15) ateşten yaratılmış oldukları bildirilmiştir. Bu âyetler cinlerle meleklerin ayrı ayrı varlıklar olduğunu gösterir.

Cinler de melekler gibi gayri maddî oldukları için, bu anlamda meleklerin cinlerden sayılabileceğini, dolayısıyla cinlerden olan İblîs’in aynı

zamanda meleklerden olmasına bir engel bulunmadığını savunanlar olmuşsa da gerek yukarıdaki deliller, gerekse Hz. Peygamber’den rivayet edilen hadîs-i şerif, meleklerle cinlerin farklı varlıklar olduğunu ifade etmektedir. Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Melekler nurdan yaratıldı. Cinler ise öz ateşten yaratıldı. Âdem de (Kur’an’da) size anlatılan şeyden (toprak) yaratıldı” (Müslim, “Zühd”, 60; melekler hakkında bilgi için bk. Bakara 2/30; cinler hakkında bilgi için bk. Cin 72/1).

51. “Ben onlara ne göklerin ... ne de kendilerinin yaratılışını gösterdim” cümlesindeki zamirlerden kimin kastedildiğine göre âyete iki türlü mâna verilmektedir: **a)** Zamirler, İblîs’i ve neslini ifade ettiği takdirde meâlde verilen mâna çıkar. Buna göre âyette göklerin, yerin ve insanların yaratılışında –hazır bulundurulmadıkları için– hiçbir katkıları olmayan, hatta kendileri dahi sonradan yaratılmış bulunan, dolayısıyla ilâh olmaları imkânsız olan şeytanların ibadet ve itaate lâayık olmadıkları bildirilmekte ve Allah’ın, insanları yanlış yola saptıranları kendisine yardımcı edinmeyeceği vurgulanmaktadır. **b)** Zamirler, İblîs’i ve neslini dost edinen insanları ifade ettiği takdirde mâna şöyle olur: Ben onlara (müşrikler) ne göklerin ne yerin ne de bizzat kendilerinin yaratılışını gösterdim. Ben yoldan çıkarıcıları yardımcı edinecek değilim. Onlar, bana ortak koştukları şeylerin, kâinatı yaratırken bana yardım ettiklerini görmediler. O halde onların benim ortaklarım olduğunu nasıl iddia ediyorlar?

52-53. Yüce Allah kıyamet gününde hesaba çekmek üzere bütün mahlûkatı huzurunda topladığı zaman, dünyada kendisine ortak koşmuş olanlara şöyle seslenecek: Haydi, benim ortaklarım olduğunu ileri sürdüğünüz şeyleri çağırın da size yardım etsinler! Bunun üzerine müşrikler tanrılarını çağıracaklar. Fakat o sözde tanrılar cevap veremeyecek. Zira Allah Teâlâ müşriklerle tanrı edindikleri şeyler arasına tabii bir engel koymuştur. Onların hilkat ve tabiatları tapınmaya lâayık ve yardım etmeye müsait değildir. Bu husus orada açıkça ortaya çıkacak, artık tapanlarla tapılanlar birbirlerini göremeyeceklerdir. Bâtıl tanrıların dünyada faydaları olmadığı gibi âhirette de faydaları olmayacağı ortaya çıkacaktır. İşte o zaman

suçlular cehennemi görecekler, oraya gireceklerini ve oradan çıkmak için bir kurtuluş yolu bulamayacaklarını anlayacaklardır.

54 - 59

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَٰذَا الْفُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ
 أَكْثَرَ شَيْئًا جَدَلًا ﴿٥٤﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمْ
 الْهُدَىٰ وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةٌ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ
 الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ
 وَمُنذِرِينَ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ
 الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنذِرُوا هُزُوًا ﴿٥٦﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ
 ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ إِنَّا
 جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ كِنَةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ
 وَازْتَكَدُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا ﴿٥٧﴾ وَرَبُّكَ الْغَفُورُ
 ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤْخَذُ هُمْ بِمَا كَسَبُوا الْفَجْلَ لَكُمُ الْعَذَابُ بَلْ لَهُمْ
 مَوْعِدٌ لَّنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا ﴿٥٨﴾ وَنَلَاكُمُ الْقُرَىٰ أَهْلُكُمْ لَمَّا
 ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا ﴿٥٩﴾

Meâli

54. Hakikaten biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü misali vermişizdir. Fakat insan tartışmaya çok düşkün olan bir varlıktır. **55.** Kendilerine hidayet geldiğinde insanları iman etmekten ve rablerinden mağfiret talep etmekten alıkoyan şey sadece, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesi, yahut âhiret azabının göz göre göre kendilerine gelmesini beklemeleridir. **56.** Biz resulleri, sadece müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kâfir olanlar ise, bâtıla dayanarak hakkı ortadan kaldırmak için mücadele verirler. Onlar, âyetlerimi ve kendilerine yapılan uyarıları alaya almışlardır. **57.** Kendisine rabbinin âyetleri hatırlatılıp da ona sırt çevirenden ve kendi elleriyle yaptığını unuttandan daha zalim kim vardır? Biz onların kalplerine, bu uyarıyı algılamalarına engel olan bir örtü koyduk, kulaklarına da sağırlık verdik. Sen onları hidayete çağırırsan da artık ebediyen hidayete eremeyecekler. **58.** Senin rabbin hep bağışlayıcıdır ve merhamet sahibidir; şayet yaptıkları yüzünden onları (hemen) cezalandıracak olsaydı, onlara azabı çarçabuk verirdi. Fakat kendilerine tanınmış belli bir süre vardır ki, artık bundan öte kaçıp kurtulacakları bir sığınak bulamayacaklardır. **59.** İşte o beldeler (ahalisi) zulmettikleri zaman onları helâk ettik; onları helâk etmek için de belli bir zaman tayin etmiştik.

Tefsiri

54-56. Bu misallerin verilmesindeki gaye insanların öğüt ve ibret alarak gerçeğe inanmalarını sağlamaktır. Allah Teâlâ, insanlar ibret alsınlar diye Kur'an'da çokça misal vermiştir. Sivri sinekten, akıllara durgunluk veren uçsuz bucaksız göklerin yaratılışından, dünya hayatının fâniliğinden ve kâinattaki iyi ve kötü şeylerden örnekler vermiştir ki insanlar düşünüp gerçeği anlasın ve kabul etsinler. Fakat insanlardan bir kısmının inat ve inkârları, bencillik ve çıkar hesapları onları, hak dine ve peygambere karşı kör bir mücadeleye itmiş, hak ve hidayet karşısında inat ve ısrarla direnerek inkârlarını sürdürmüşlerdir. Akıl ve nakil delillerinden yararlanırken iman etmek ve Allah'tan bağışlanmayı dile-

mek yerine öncekilerin başlarına gelen felâketlerin kendi başlarına da gelmesini beklemiş veya kendilerine vaad edilen azabı açık seçik görmek istemişlerdir. Nitekim bir âyette şöyle dedikleri bildirilmektedir: “Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikatse gökten üze-rimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!” (Enfâl 8/32).

Bununla beraber Allah Teâlâ peygamberleri, insanları helâk etmek için değil onlara müjde vermek ve isyan edenleri uyarmak için göndermiştir. Fakat inanmayanlar hakkı mağlûp etmek için mücadele etmektedirler. Onlar, hak ve hakikatin ortaya çıkması için değil, bilâkis Allah’ın âyetleri ve bu âyetlerde bildirilen azap ile alay etmek için mücadele ederler. Böyle peşin hükümlü ve sabit fikirli kimselere ne kadar misal getirilirse getirilsin fayda vermez. Bunlar azabı apaçık görmedikçe iman etmezler. Ancak azabı gördükten sonra da inanmaları kendilerine bir fayda sağlamaz.

57. Şüphesiz ki Allah’ın âyetleri kendisine hatırlatıldığı halde kibirlenip onlara sırt çeviren ve yapmış olduğu kötülükleri unutup hatırlamazlıktan gelen kimse, kendisine en büyük zulmü yapmıştır. Çünkü onun bu davranışı, ebedî hayatının azap içinde geçmesine sebep olmaktadır. Yüce Allah böyle peşin fikirli, inatçı kimselerin inkârları yüzünden kalplerini mühürler, kulaklarını da kapatır (bk. Nisâ 4/155). Dolayısıyla bunlar hakkı işitmez ve anlamazlar. Peygamberin veya diğer davetçilerin daveti bunlara fayda vermez ve ebediyen doğru yolu bulamazlar.

58-59. Yüce Allah’ın mağfireti geniş, merhameti büyüktür. Bu sebeple kullarının kusur ve isyanlarına rağmen onları hemen cezalandırmaz, bilâkis uslanmaları için onlara mühlet verir. Allah’ın âdeti böyledir. Zalimlere mühlet verir, fakat verilen süre içinde tövbe edip hakka dönmelerse, artık dünya ve / veya âhirette cezalarını verir. Nitekim daha önce kendilerine zulmetmiş olan Âd, Semûd, Lût ve benzeri kavimlere de belli bir süre mühlet vermiş, fakat verilen süre içinde hakka dönmedikleri için onları helâk etmiştir.

60 - 82

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا
 ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ
 فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ إِنِّي جَدَاءٌ إِنَّا لَفِي شَكٍّ
 لِّمَنِ الْمُسَفَرِينَ هَذَا نَصَبٌ ﴿٦٢﴾ قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ
 فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَن أَذْكُرَهُ
 وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾ قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغُ فَارْتَدَّ عَلَى
 آثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً
 مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾ قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ
 أَتَّبِعُكَ عَلَى أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ
 مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ
 سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ
 فَإِنِ اتَّبَعْنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا
 ﴿٧٠﴾ فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا قَالَ أَخَرَقْنَاهَا

لِنُفِرَ قَاهُمْ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا ﴿٧١﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ
تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي
مِنْ أَمْرِي غُصْرًا ﴿٧٣﴾ فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا لَفَيَا غُلَامًا فَتَنَّهُ قَالَهُ
أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا ﴿٧٤﴾
قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَّكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾
قَالَ إِن سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ
لَدُنِّي عُذْرًا ﴿٧٦﴾ فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا إِنْيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطَعَمَا
أَهْلَهَا فَابْتُؤَا أَنْ يُضَيَّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدَانِ أَنْ يُنْقَضَ
فَاقَامَهُ قَالُوا لَوْ شِئْنَا لَخَذْنَا عَلَيْهِ أَجْرًا ﴿٧٧﴾ قَالَ هَذَا
فِرَاقُ بَنِي وَبَيْنُكَ سَائِبُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا
﴿٧٨﴾ أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ
أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾
وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِنَا أَنْ يَرَاهُمَا

طُغْيَانًا وَكُفْرًا ﴿٦٠﴾ فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً
وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٦١﴾ وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي
الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزُ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ
رَبُّكَ أَنْ يُبْلِغَا أَشُدَّهُمَا وَيُخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ
وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ نَأْوِيهِ لِمَنْ تَشَاءُ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٦٢﴾

Meâli

60. Bir vakit Mûsâ genç adamına, “Ta iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar yahut (bu yolda) senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim” demişti. **61.** Her ikisi, iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını (yoklamayı) unuttular. Balık denizde yolunu tutup gitmişti. **62.** Oradan uzaklaştıklarında Mûsâ genç adama, “Yiyeceğimizi getir. Gerçekten yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük” dedi. **63.** Genç, “Gördün mü, dedi, o kayanın yanında konakladığımız zaman balığı unuttum! Onu sana söylemeyi bana unutturan, şeytandan başkası değildir.” Balık, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti. **64.** Mûsâ, “İşte aradığımız bu idi” dedi. Hemen izleri üzerine geri döndüler. **65.** Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik. **66.** Mûsâ ona, “Senin öğrendiğin doğruya ulaştırın bilgiden bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı?” dedi. **67-68.** O kul, “Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin, (iç yüzünü) kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredersin?” dedi. **69.** Mûsâ, “İnşallah sen beni sabreder bulacaksın. Senin sözünden dışarı çıkmam” dedi. **70.** O da, “Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sormalı” diye tembih etti. **71.** Bunun üzerine birlikte yürüdüler. Kıyıya ulaşp gemiye bindikleri zaman o kul gemiyi deldi. Mûsâ, “İçindekileri

boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen çok kötü bir iş yaptın!” dedi. **72.** Kul “Ben sana, sen benimle beraberliğe sabredemezsin, demedim mi?” dedi. **73.** Mûsâ, “Unuttuğum şeyden dolayı beni paylama ve işimi çıkmaza sokma” dedi. **74.** Yine yola koyuldular. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında o kul hemen onu öldürdü. Mûsâ dedi ki: “Masum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha! Gerçekten sen fena bir şey yaptın!” **75.** O kul “Sana, benimle beraber olmaya sabredemezsin dememiş miydim? dedi. **76.** Mûsâ, “Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam artık bana arkadaşlık etme! Bu takdirde hakikaten benden yana mazeretin sonuna ulaşmış olursun” dedi. **77.** Yine yürüdüler. Nihayet bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındı. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar, o hemen onu doğrulttu. Mûsâ “Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın” dedi. **78.** O cevap verdi: “İşte bu, beraberliğimizin sona ermesidir. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim” dedi. **79.** “Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu deleerek kusurlu hale getirmek istedim. (Çünkü) onların gideceği yerde her (sağlam) gemiyi gaspetmekte olan bir kral vardı. **80.** Erkek çocuğa gelince, onun ana babası, mümin kimselerdi; çocuğun onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk. **81.** Böylece istedik ki, rableri onun yerine kendilerine ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin. **82.** Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir define vardı; babaları ise iyi bir adamdı. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve rabbinden bir rahmet olarak definelerini çıkarsınlar. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.”

Tefsiri

60-61. Farklı görüşler bulunmakla beraber müfessirlerin çoğuna göre, kıssada geçen Mûsâ’dan maksat, İsrâiloğulları’na peygamber olarak gönderilmiş ve kendisine Tevrat verilmiş olan Hz. Mûsâ’dır (bilgi için bk. Bakara 2/51 vd.). Delikanlının da Hz. Yûsuf’un torunlarından Yûşâ b. Nûn olup Hz. Mûsâ’nın kız kardeşinin oğlu olduğu rivayet edilir. Uzun

süre Hz. Mûsâ'nın hizmetinde bulunmuş, ondan ilim almış ve onun vefatından sonra yine bir peygamber olarak İsrâiloğulları'nın yönetimini üslenmiştir. Bazı kaynaklarda yüz on (veya yüz yirmi) sene yaşadığı ve Hz. Mûsâ'dan sonra yirmi yedi (veya yirmi dokuz) sene İsrâiloğulları'nı yönettiği belirtilmektedir (İbn Âşûr, XIII, 360; Ahmet Suphi Fuat, "Yûşa", İA, XIII, 443).

Kıssada geçen ve Hz. Mûsâ'ya ledünnî ilim (gayb ilmi) hakkında bilgi veren üçüncü şahsın kimliğine dair Kur'an'da bilgi verilmemiş olup, sadece 65. âyette "kullarımızdan biri" şeklinde geçmektedir. Ancak müfessirlerin çoğunluğu bu şahsın Hızır aleyhisselâm olduğu görüşündedir (bk. Râzî, XXI, 149; Şevkânî, III, 336). Hızır'ın ledünnî ilme sahip olduğu şüphesiz olmakla birlikte, peygamber olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Bu kıssadaki olayları, Hz. Mûsâ'nın Hızır'a tâbi olmasını, ondan ilim almasını ve kıssada geçen bazı âyetleri, özellikle 82. âyetteki, "Ben bunu kendiliğimden yapmadım" ifadesini nazarı itibara alarak Hızır'ın peygamber olduğunu iddia eden âlimler çoğunluktadır. Diğerleri ise onun peygamber değil velî olduğunu kabul ederler (Râzî, XXI, 148).

Hızır aleyhisselâmın âb-ı hayat içtiği için kıyamete kadar yaşayacağını söyleyenlere karşı müfessirlerin çoğunluğu, "Senden önce de hiçbir beşere ebedilik vermedik" (Enbiyâ 21/34) meâlindeki âyete ve diğer aklî ve naklî delillere dayanarak onun öldüğünü söylemişlerdir (Elmalılı, V, 3260). Hızır'ın maddî âlemde değil misal âleminde bulunduğunu söyleyenler de vardır (bk. Tehânevî, I, 415).

Resûlullah'ın olayla ilgili tamamlayıcı bilgiler verdiği bir açıklamada bildirdiğine göre, bir gün Hz. Mûsâ İsrâiloğulları'na hitap ederken kendisine, "İnsanların en bilgini kimdir?" diye sorulur, o da "Allah bilir" demesi gerekirken "benim" diye cevap verir. Bunun üzerine yüce Allah ona, "İki denizin birleştiği yerde bir kulum var. O senden daha bilgindir" diye vahyeder. Hz. Mûsâ, "Rabbim, onu nasıl bulabilirim?" deyince de Allah, "Bir balık al, sepete koy; balığı nerede yitirirsen işte kulum oradadır" diye cevap verir.

Mûsâ aleyhisselâm, emredileni yapıp yardımcısı Yûşâ b. Nûn ile birlikte yola koyulurlar. İki denizin birleştiği yerdeki bir kayanın yanına

geldiklerinde başlarını koyup uyurlar. Balık sepetten atlayıp denizde yüzmeye başlar. Uyandıktan sonra Yûşâ balığın kaybolduğunu farkeder, fakat Mûsâ'ya haber vermeyi unuttur. O gün ve bütün gece giderler. Sabah olunca Mûsâ yardımcısına, "Yiyeceğimizi getir. Gerçekten yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük" der. Yûşâ bir gün önce kayanın dibinde uyuyup uyandıklarında balığın kaybolduğunu farkettiğini, ancak durumu Mûsâ'ya haber vermeyi unuttuğunu söyler. Mûsâ, "İşte bizim aradığımız yer orasıydı" der ve hemen geri dönerler, uyudukları yere gelerek Hızır ile buluşup tanışırlar. Hz. Mûsâ Hızır'a ondan ilim öğrenmek için geldiğini söyleyince, Hızır "Sen benimle beraberliğe sabredemezsin" der. Mûsâ da, "İnşallah, beni sabreder bulacaksın. Senin emrine de karşı gelmem" diye cevap verir. Hızır, "Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma!" diye uyarıda bulunur.

Derken bir gemi gelir, gemiye biner binmez Hızır geminin tahtalarından birini söküp çıkartır. Mûsâ ona kötü bir iş yaptığını söyler. Hızır, "Sana, benimle beraberliğe sabredemezsin demedim mi?" der. Mûsâ verdiği sözü unuttuğunu söyleyerek özür diler. Sahile çıktıklarında Hızır, sahilde oyun oynayan çocuklardan birini öldürür. Mûsâ ona, mâsum bir cana kıymanın kötü bir davranış olduğunu hatırlatır. Hızır, "Sana benimle beraberliğe sabredemezsin demedim mi?" der. Mûsâ, "Bundan sonra sana bir şey sorarsam bir daha benimle arkadaşlık etme" diye cevap verir ve artık mazeret gösteremeyeceğini söyler. Nihayet bir köye gelirler ve köy halkından yiyecek isterler. Fakat köy halkı onları misafir etmez. Köyde yıkılmak üzere olan bir duvar görürler. Hızır duvarı düzeltir. Mûsâ, "Onlar bizi misafir etmediler ... dileseydin, bu yaptığına karşılık onlardan bir ücret alırdın" der. Hızır, Hz. Mûsâ'nın son müdahalesinin artık ayrılma sebebi olduğunu, yolculukları esnasında yaptıklarının sebeplerini anlatacağını bildirir. Bunlar 79-82. âyetlerde bildirilen sebeplerdir. Resûlullah buyurmuştur ki: "Allah, Mûsâ'ya rahmet eylesin. Ne olurdu sabretseydi de Allah onların haberlerini bize daha çok anlatsaydı (geniş bilgi için bk. Buhârî, "Tefsîr", 18/2; Müslim, "Fezâil", 170-172).

Bu olayın nerede ve ne zaman meydana geldiğine dair gerek Kur'an'da gerekse hadiste açıklayıcı bilgi olmadığı gibi, âyette sözü edilen iki denizin de hangileri olduğuna dair bir açıklık yoktur. Bunların Akdeniz'le

Kızıldeniz veya Hazar denizi ile Karadeniz olduğu, yahut Nil nehrinin Sudan'daki iki kolu olan Beyaz Nil ile Mavi Nil olabileceği yahut Ürdün nehri ile Kızıldeniz veya daha başka denizler olabileceği ifade edilmiştir.

Bir başka yoruma göre "iki deniz" burada mecazi mânada kullanılmıştır. Bunlardan biri Hz. Mûsâ diğeri de Hızır'dır. Çünkü Mûsâ zâhir ilminin, Hızır da bâtın ilminin denizidir. İbn Abbas'tan böyle bir rivayet nakledilmekle birlikte müfessirler bu rivayetin sahih olmadığını kanaatindedirler.

Mevdûdî olayı farklı bir açıdan değerlendirmektedir. Ona göre olayın ayrıntıları göz önünde bulundurulacak olursa iki şey ortaya çıkmaktadır: 1. Bu olaylar Mûsâ aleyhisselâmın peygamberliğinin ilk yıllarında gösterilmiş olmalıdır; çünkü bu tür şeyler, peygamberlerin ilk döneminde eğitim ve öğretim için gereklidir. 2. Bu kıssa, Mekkeli müminleri rahatlatmak için anlatıldığına göre, İslâm'ın ilk dönemlerinde Mekkeli müşriklerin müminlere yaptığı işkencelerin bir benzeri ile İsrâiloğulları'nın da Hz. Mûsâ'nın peygamberliğinin ilk döneminde karşılaştığı sonucuna varılabilir. Bu iki noktaya dayanılarak bu olayın Firavun'un İsrâiloğulları'na uyguladığı işkencenin en şiddetli olduğu ve bu dönemde Hz. Mûsâ'nın Sudan'a yaptığı yolculuk esnasında gerçekleştiği söylenebilir. Bu takdirde iki denizin birleştiği yer de Mavi Nil ile Beyaz Nil'in birleştiği bugünkü Hartum şehri olur (III, 166).

Tarihî ve coğrafi bilgiler ışığında "mecma'u'l-bahreyn"den maksadın Süveyş körfezi ile Akabe körfezinin birleştiği yer olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Hz. Mûsâ'nın Hızır'ı araması olayı onun İsrâiloğulları'nı Mısır'dan çıkarıp Sina dağına götürmesi ve burada vahiy almasından sonra vuku bulmuştur. Sina dağına ve Sina çölüne en yakın iki deniz ise Süveyş ve Akabe körfezleridir. Bunun dışındaki görüşler çok uzak ihtimallerdir (Celal Kırca, "Mecma'u'l-bahreyn", *DLA*, XXVIII, 256).

Kıssa, Hz. Mûsâ ile ilgili olmasına rağmen Tevrat'ta yer almamıştır; bununla birlikte İsrâiloğulları arasında biliniyor olması gerekir. Nitekim yahudi efsanesinde bunun benzeri olan İlyâs ile Yeşua ben Levi kıssası vardır ki muhtemelen Kur'an'da anlatılan bu kıssanın bozulmuş şeklidir.

Bazı müsteşrikler, Kur'an'da anlatılan bu kıssanın Gılgamış destanından, İskender hikâyesinden ve yahudi efsanesinden veya Grek mitolojisindeki Glaukos (İlyada) hikâyesinden kaynaklanmış olduğunu ileri sürmüşlerdir (bk. A. J. Wensinck, "Hızır", *İA*, V, 458). Ancak bu efsa-

nelerdeki şahsiyet, Kur'an'daki Hızır'dan ziyade halk inançlarındaki Hızır'a benzemektedir. Ayrıca bu hikâyelerdeki aksine, gerek Kur'an'da gerekse sahih hadislerde Hızır'ın ölümsüzlüğe mazhar olduğuna dair en küçük bir işaret yoktur (geniş bilgi için bk. İlyas Çelebi-Süleyman Uludağ, "Hızır", *DİA*, XVII, 406-411).

63-64. Müfessirler genellikle bu kayanın deniz kenarında bulunan herhangi bir kaya olduğunu ifade etmiş olmakla birlikte, Elmalılı kaya ile deniz arasında geniş bir mesafenin varlığına işaret eden 71. âyeti dikkate alarak bunun Kudüs'te belirli bir kaya olduğu kanaatine varmıştır (V, 3259). Ancak âyette balığın süzülüp denize girdiği açıkça ifade edildiğine göre kayanın deniz kenarında bir yerde olması gerekir.

65. "Ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik" meâlindeki cümle, Hızır'a öğretilmiş olan ilmin özel bir ilim olduğunu ifade eder. Tefsirciler, kıssadaki âyetlerden hareketle bunun "gayb ve sır ilmi" olduğunu söylemişlerdir. Allah Teâlâ tarafından olağan üstü yollarla öğretildiği için İslâmî literatürde bu ilme söz konusu âyetin lafzından hareketle *ledünnî ilim* denilmiştir. Bu mânada peygamberlere vahyedilen ilimlerin tamamı ledünnî ilim olmakla birlikte, âyetteki anlatım tarzı ve hadislerdeki açıklamalar, Hızır'a öğretilmiş olan ilmin peygamberlere verilenden farklı ve bu mânada özel bir ilim olduğunu gösterir. Nitekim yukarıda özet olarak zikredilen hadiste Hızır aleyhisselâm, "Ey Mûsâ! Ben Allah'ın ilminden bir ilme sahibim ki sen onu bilmezsin; onu bana Allah öğretti" diyerek buna işaret etmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 18/2; Müslim, "Fezâil", 170-172).

Tefsircilere göre Hz. Mûsâ'nın ilminden maksat, onun hükümleri bilmesi ve zâhir ile fetva vermede yetkin olmasıdır. Hızır'ın ilmi ise eşyanın bâtını (iç yüzü) bilmektir, dolayısıyla buna, "bâtın ilmi" veya "hakikat ilmi" de denmiştir. Elmalılı şöyle der: "... Ledünnî ilim, fikrî gayretle elde edilmeyip Allah tarafından, sırf Allah vergisi olan kutsî bir kuvvenin tecellisidir. Eserden müessire, vicdandan vücuda doğru giden bir ilim değil, müessirden esere, vücuttan vicdana gelen vasıtasız bir ilimdir. Nefsin gerçeğe ulaşması değil gerçeğin nefiste meydana çıkmasıdır. Doğrudan doğruya bir keşiftir" (V, 3262).

79-80. Kıssada geçen “suçsuz bir insanın öldürülmesi”ni hiçbir ilâhî din onaylamaz. Halbuki âyetlerden anlaşıldığına göre Hızır bunları kendiliğinden değil ilâhî emir gereği olarak yapmıştır. Bu takdirde peygamberlere gönderilen ilâhî emirlerle Hızır’a verilen ilâhî emirler arasında bir çelişki görülüyor mu? Bu durumda Hz. Mûsâ Hızır’ın açıklamasıyla nasıl ikna olmuştur? Bazı müfessirler bu emirlerin, bir şahsın zengin, diğerinin fakir ve birinin hasta, diğerinin sağlıklı olmasını takdir edip bu sonucu yaratan Allah’ın emirleriyle aynı gruptan olduğunu kabul etmişlerdir. Bu takdirde Hızır’ın Allah’ın emirlerini uygulayan bir melek olduğu veya insanlar için belirlenen sınırlarla bağımlı olmayan başka bir varlık olduğu sonucuna varmışlardır (Mevdûdî, 171 vd.). Bir diğer yoruma göre de bu soruya iki türlü cevap verilebilir: **1.** Hz. Mûsâ’nın yoruma itiraz etmemesinden anlaşıldığına göre, onun mâsum zannettiği kimse çocuk değil, işlediği suçlardan dolayı öldürülmesi gereken ergin bir gençtir. **2.** Hızır aleyhisselâm bunu kendiliğinden değil Allah’ın emriyle yaptığını söylemiştir; Mûsâ’nın itiraz etmemesinin sebebi de budur. Çünkü bu sözüyle Hızır, istisnâî hallerde özel bir şeriatla gönderilmiş bir peygamber olduğunu anlatmak istemiştir. Bundan dolayı o çocuğu öldürmesi olayı genel kurala aykırı olmakla beraber, Hızır için özel bir vahye dayanmaktadır. Hz. Mûsâ’yı Hızır aleyhisselâmdan ayıran en önemli nokta da budur (Şevkânî, III, 342; Elmalılı, V, 3272).

Bizim bu son yoruma katılmamız mümkün değildir; çünkü Allah’ın sünnet, âdet, ahlâk ve evrensel şeriatına ters düşmektedir. Bu olayın mâkul yorumu şöyle olabilir: **a)** İdamı gerektiren suçlar işlemiş ve bu yüzden öldürülmüştür. **b)** Eceli gelmiş, Hızır Allah’ın iradesi ile ölüm meleğinin rolünü üstlenmiştir. Sonuçta gencin ölmesi, ana ve babasını onun kötülüklerinden kurtarmıştır. Ledünnî ilmin İslâm’daki yeri ve değerini özetlemek gerekirse: Allah’tan gelen, vasıtasız elde edilen bilgiler İslâmî epistemolojide vahiy ve ilham olmak üzere ikiye ayrılır. Bunların ikisi de Allah katından (ledün) gelir, vahiy objektif ve genel, ilham sübjektif ve özeldir. Allah peygamberlerine gerekli gördüğünde sır ve gayba ait bilgi de verir, ama ilhama mazhar olan velîlerine vahyetmez. Bu sebeple ilham alanı, vahiy alandan üstün görmek isabetli olmaz. Temsilî olması da mümkün bulunan bu kıssadan anlaşılacağı gibi ilham

belli konulara ait ve özel bilgi olup meşruiyeti, geçerliliği, doğruluğu vahiy yoluyla alınan bilgilere uygun olmasına bağlıdır.

83 - 101

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْقُرَيْنِ قُلْ سَأُنْوَاعِيكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا
 ﴿٨٣﴾ إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَاتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبِيلًا ﴿٨٤﴾ فَاتَّبَعَ
 سَبِيلًا ﴿٨٥﴾ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ
 حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَاذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّمَا أَنْتَ مُعَذِّبٌ
 وَإِنَّمَا أَنْتَ تُخَذِّفُ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾ قَالَ إِنَّمَا مِنْ ظَلَمٍ فَسَوْفَ نَعَذِّبُهُ ثُمَّ
 يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨٧﴾ وَإِنَّمَا مِنْ أَمْرٍ وَعَمَلٍ
 صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءٌ الْحُسْنَىٰ وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرٍ آسِرًا ﴿٨٨﴾
 ثُمَّ اتَّبَعَ سَبِيلًا ﴿٨٩﴾ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ
 عَلَىٰ قَوْمٍ لَمْ يَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا ﴿٩٠﴾ كَذَلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا
 بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾ ثُمَّ اتَّبَعَ سَبِيلًا ﴿٩٢﴾ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَيْنِ
 وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾
 قَالُوا يَاذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّا يَا جُوجَ وَمَا جُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ

فَهَلْ نَجْعَلُكَ خَرَجًا عَلَيَّ أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾
 قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ
 وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾ أَوُنِي زُبْرًا حديدٌ حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ
 الصَّدَفَيْنِ قَالَ نَفْحُوا حَتَّى إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ أَتُونَ فِيهِ أُفْرُغَ عَلَيْهِ
 قُطْرًا ﴿٩٦﴾ فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا
 ﴿٩٧﴾ قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ
 وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا ﴿٩٨﴾ وَتَرَكَاهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ
 فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَعَلْنَاهُمْ جَمْعًا ﴿٩٩﴾ وَعَرَضْنَا
 جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا ﴿١٠٠﴾ الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ
 فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا ﴿١٠١﴾

Meâli

83. Sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: "Size onunla ilgili bir parça okuyacağım." **84.** Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir yol öğrettik. **85.** O da bir yol tutup gitti. **86.** Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar buldu. Orada bir kavme rastladı. Bunun üzerine biz, "Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin" dedik. **87.** O, şöyle dedi:

“Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, rabbine gönderilecek; Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak. **88.** İman edip iyi şeyler yapan kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır. Ve ona işimizden kolay olanını buyuracağız.” **89.** Sonra yine bir yol tutup gitti. **90.** Nihayet güneşin doğduğu yere ulaştınca, onu öyle bir kavim üzerine doğar buldu ki, onlar için güneşe karşı bir örtü yapmamıştık. **91.** İşte böyle oldu! Biz onunla ilgili her şeyi ayrıntısıyla biliyorduk. **92.** Sonra yine bir yol tuttu. **93.** Nihayet iki dağ arasına ulaştığında bunların ötesinde nerede ise hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu. **94.** Dediler ki: “Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye’cûc ve Me’cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir bedel ödesek kabul eder misin?” **95.** Zülkarneyn şöyle cevap verdi: “Rabbimin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret sizinkinden üstündür. Siz bana kuvvetinizle destek olun da, sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel yapayım. **96.** Bana, demir kütleleri getirin.” Nihayet (vadiyi demirle doldurup) dağın iki yanı arasını aynı seviyeye getirince “Ateşi körükleyin!” dedi. Artık onu kor haline getirdiği vakit, “Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim” dedi. **97.** Artık onu ne aşabildiler ne de delebildiler. **98.** Zülkarneyn, “Bu, rabbimden bir rahmettir. Fakat rabbimin vaadi gelince O, bunu yerle bir eder. Rabbimin vaadi haklıdır” dedi. **99.** O gün biz onları, birbirine çarparak çalkalanır bir halde bırakmışızdır; sûra da üfürülmüş, böylece onları bütünüyle bir araya getirmişizdir. **100-101.** Ve (dünyada iken) gözleri beni hatırlatacak delillere kapalı bulunan, vahye kulak vermeye de tahammül edemez olan kâfirleri o gün cehennemle yüz yüze getirmişizdir.

Tefsiri

83. Sürenin başında da anlatıldığı üzere, yahudilerin teklifiyle Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber’i imtihan etmek için ona üç konuda soru sormuşlardı. Bunlardan biri yeryüzünün hem doğusuna hem de batısına sefer yapmış olan şahıs hakkında idi. Sürenin bu kısmı, o soruya cevap olarak nâzil olmuştur.

Zülkarneyn'in peygamber olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır: **a)** Bazı tefsirciler onunla ilgili âyetleri, özellikle "Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin" meâlindeki 86. âyeti dikkate alarak onun peygamber olduğunu söylemişlerdir (bk. Râzî, XXI, 165; Elmalılı, V, 3284). **b)** Bazı müfessirler ise bu âyetlerin, Zülkarneyn'in bir peygamber veya Allah'tan ilham alan bir kimse olduğu anlamına gelmediğini ifade etmişlerdir (Mevdûdî, III, 177). Bununla birlikte onun ilim ve hikmet sahibi, mümin ve sâlih bir hükümdar olduğu konusunda hemen hemen ittifak vardır. Hz. İbrâhim'in irşadı ile müslüman olduğu, onunla birlikte Kâbe'yi tavaf ettiği ve onun duası bereketiyle hârikulâde başarılar kazandığı da söylenmiştir (İbn Kesîr, V, 185). Hz. Ali, onun peygamber veya hükümdar olmadığını, sadece sâlih bir kul olduğunu, Allah'ı sevdiğini, Allah'ın da onu sevdiğini, Allah için nasihat ettiğini, Allah'ın da onun bu hayırlı çalışmalarını kabul ettiğini ifade etmiştir (Şevkânî, III, 345-346).

Zülkarneyn'in kim olduğu hakkında farklı görüşler vardır. Meselâ onun, Aristo'nun öğrencisi Makedonya kralı İskender, Himyerli Ebû Karîb Şemmâr, Merzübân b. Merdübâ el-Yûnânî, Hermes, Zîyezen el-Himyerî, Yemen krallarından Sa'b b. Râyiş olduğu söylenmiş ve daha başka isimler zikredilmiş, hatta bir melek olduğu dahi ileri sürülmüştür.

Zülkarneyn'in Makedonya kralı İskender olduğu iddiası isabetli görülmemektedir. Zira milâttan üç yüz küsur sene öncesi gibi yakın bir tarihte yaşamış ve dünya tarihinin seyrini değiştirmiş olan bir liderin hayatının önemli olaylarının meçhul kalması ve yaptığı çok güçlü bir seddin neredede bulunduğu ve buna sebep olan Ye'cûc ve Me'cûc'ün hangi kavimden olduğunun bilinmemesi zayıf bir ihtimaldir. Onun Hz. İbrâhim zamanında yaşadığı yolundaki rivayet de bu tesbiti desteklemektedir. Ayrıca Makedonyalı İskender'in mümin değil, bâtıl inançlara sahip bir kimse ve puta tapan bir milletin hükümdarı olduğu bilinmektedir. Halbuki ilgili âyetlerden anlaşıldığına göre Zülkarneyn mümin ve sâlih bir kuldur. Kısacası Zülkarneyn'in özellikleri Büyük İskender'e uymamaktadır. Kur'an'da söz konusu edilen Zülkarneyn'in gerek özellikleri gerekse fethettiği ülkeler dikkate alınarak onun m.ö. 2200'lü yıllarda hüküm süren Akad kralı Naram-Sin olmasının güçlü bir ihtimal olduğu belir-

tilmektedir (Zülkarneyn hakkında daha fazla bilgi için bk. Elmalılı, V, 3275-3279; Ahmed Suphi Furat, "Zül-Karneyn", *İA*, XIII, 650-652; Ömer Faruk Harman, "Zülkarneyn", *İFAV Ans.*, IV, 598; Ateş, 319-326. Kur'an-ı Kerim'de Zülkarneyn etrafında anlatılan olayları temsilî kabul edip buna göre yapılan bir tevil için bk. 99. âyetin tefsiri).

86. "Kara bir balçık" diye tercüme ettiğimiz *aynın hamietin* tamlaması farklı iki okunuşa göre "siyah balçıklı göze, sıcak göze" anlamlarına gelir. Her iki kıraat da güneşin batışı esnasında okyanusta ve başka bazı denizlerde meydana gelen manzarayı tasvir eder. Buralarda, güneşin battığı noktada ya siyah balçıklı bir göze veya buharlaşmakta olan bir sıcak su gözesi görünümü meydana gelmektedir. Bu iki mânâyı birleştirerek, "güneşi siyah balçıklı bir sıcak su gözesine batıyor gibi gördü" şeklinde bir mâna vermek de mümkündür.

Yüce Allah, Zülkarneyn'i yeryüzünde güç, kuvvet, ilim, irfan ve her türlü maddî ve mânevî imkâna sahip bir lider kıldı. Bu imkânlar sayesinde dilediğini elde edebiliyor ve dilediğini yapılabiliyordu. O bu imkânları Allah yolunda kullanmak üzere cihad ve fütuhata çıktı. Tefsirlerde nakledildiğine göre Zülkarneyn, batıda Atlas Okyanusu'na veya Karadeniz'e kadar gitti. Orada güneşin deniz ufkunda batışını seyretti. Güneş, sislerle kaplı deniz ufkunda, sanki balçıklı bir su gözesine veya sıcak su gözesine gömülür gibi batıyordu. Kur'an burada coğrafî ve kozmografik bilgi vermemiş, bakanın ufukta gördüğünü tasvir etmiştir.

Tefsircilerin kanaatine göre Zülkarneyn'in sahilde karşılaştığı kavim inkârcı bir topluluk idi. O yüzden Allah Teâlâ onu, bu kavmi cezalandırmak veya eğitmek ve böylece iyilikle yola getirmek arasında serbest bıraktı.

89-90. Zülkarneyn batıda işlerini bitirdikten sonra doğunun yolunu tuttu. Neticede, muhtemelen Afrika'nın veya Asya'nın doğu kıyılarına, Hint Okyanusu'na, yahut Hazar denizine ulaştı. Âyetlerin akışından anlaşıldığına göre burada medenî hayat gelişmemişti. Zülkarneyn'in karşılaştığı insanlar, medeniyetten uzak olduklarından, güneşin sıcaklığına ve yağmura karşı korunmak için ne elbise dikip giymesini biliyorlardı ne de barına-

bilecekleri evleri vardı, topraklarında güneşe karşı koruyabilecek bitki örtüsü de bulunmuyordu.

92-93. Zülkarneyn üçüncü defa ordusunu hazırlayıp seferlerine devam etti. Bu seferin hangi istikamete yapıldığı Kur'an'da açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte, tefsirciler bunun kuzeye yapıldığı kanaatindedirler. Kâmil Miras da Zülkarneyn'in bu üçüncü seferinin güneyden kuzeye doğru gerçekleştiğini savunur ve bunun Kur'an'ın nazmından anlaşıldığını ifade eder (*Tecrîd-i Sarîh Tercümesi*, IX, 100). Bir görüşe göre Zülkarneyn'in vardığı iki dağ arasından maksat Hazar denizinden Karadeniz'e doğru uzanan dağ sıraları arasında bulunan Demirkapı mıntıkasıdır. Bu dağların ötesinde Ye'cûc ve Me'cûc bulunmaktadır (Mevdûdî, III, 179). Diğer bir görüşe göre bu iki dağ doğuda, Türk yurdunun sona erdiği bölgede bulunmaktadır; meşhur Türk müfessirleri Zemahşerî ile Ebüssuûd bu kanaattedirler. Elmalılı da, "Bu görüş Çin Seddi'ne bir işarettir" diyerek konuya biraz daha açıklık getirmek istemiştir (V, 3285). Ancak tarihçilerin verdiği bilgiye göre Çin Seddi'ni Zülkarneyn değil Çinliler yaptırmışlardır. Zülkarneyn'in ulaştığı bu iki dağ eğer doğuda ise bunların Tanrı dağları ile Altaylar, seddin de bu iki dağ arasında, Çin Seddi'nden çok daha önce yapılmış fakat zamanla yıkılmış bir set olması gerekir.

93. âyette "Nerede ise hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu" diye tercüme ettiğimiz cümle farklı okunuşa göre, "Nerede ise hiçbir sözü anlatamayan bir kavim buldu" anlamı da verilebilir. Yani Zülkarneyn'in karşılaştığı kavim, kendi dillerinden başka dil bilmedikleri için Zülkarneyn'in sözlerini anlamıyorlardı veya kendi düşüncelerini ona anlatamıyorlardı. Ama kendisine her türlü imkân lutfedilmiş olan Zülkarneyn, onlarla anlaşma yolunu buldu ve onların teklif ve yardımlarıyla Ye'cûc ve Me'cûc'e karşı büyük bir set yaptı. Kur'an bu seddin nerede ve ne zaman yapıldığı konusunda herhangi bir açıklama yapmamıştır. Ancak genellikle tefsirlerde Zülkarneyn'in karşılaştığı, söz anlamayan veya anlatamayan kavmin Türkler olduğuna işaret edilmiştir (Zemahşerî, II, 498; Râzî, XXI, 169; İbn Kesîr, V, 191; Elmalılı, V, 3287). Bu durumda olay Orta Asya veya Kafkaslar'da meydana gelmiş olmalıdır.

94-97. Kur'an-ı Kerîm, *Ye'cûc ve Me'cûc*'ün kimler olduğu, nerede ve ne zaman yaşadıkları hakkında bilgi vermemiştir. Ancak tarihçiler bunların Hz. Nûh'un oğlu Yâfes'in soyundan gelmiş iki kabile olduğunu söylemişlerdir. Bununla birlikte "Yeryüzünde fesat çıkarıyorlar" meâlindeki cümle, bunların birçok kabileden meydana gelmiş kalabalık bir kitle olduklarına delâlet eder. Nitekim yirmiden fazla kabileden meydana geldiklerine dair rivayetler de vardır (Elmalılı, V, 3288). Bir kısım âlimler, ayette geçen "Ye'cûc ve Me'cûc-ü kendi dönemlerinde savaşçı ve tamamen yıkıcı topluluklarla izah etmişler ise de bu görüşler indî değerlendirmelerdir (Bu konuda geniş bilgi için bk. Ateş, V, 330).

Ye'cûc ve Me'cûc hakkında Hz. Peygamber'den birçok hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah buyurmuştur ki, "Ye'cûc ve Me'cûc her gün seddi delmeye çalışırlar. Tam delip de güneş ışınlarını görecekleri sırada başlarında bulunan kişi, 'Haydi gidin yarın delersiniz' der. Fakat ertesi gün döndüklerinde seddin eskisinden daha sağlam hale gelmiş olduğunu görürler. Nihayet müddetleri dolup da Allah onları insanların üzerine salmayı dilediği zaman başlarında bulunan adam, 'Haydi gidin inşaallah yarın delersiniz' der. 'İnşallah' dediği için döndüklerinde seddi, bir önceki gün bıraktıkları biçimde bulurlar. Seddi delerler ve insanların karşısına çıkarlar; suları içerek kuruturlar, insanlar onlardan kaçıp kalelerine sığınır. Bunun üzerine onlar oklarını göğe atarlar. Attıkları oklar kana bulanmış olarak yere düşer. Daha sonra onlar, 'Yerde olanları ezdik, gökte olanları yendik' derler. Fakat Allah onların kafalarının içine bir kurt musallat eder, kurt onları öldürür." Resûlullah devamla şöyle buyurmuştur: "Allah'a yemin ederim ki yeryüzündeki hayvanlar, onların etlerini yiyip kanlarını içerek semizleşir, şişmanlarlar" (*Müşned*, II, 510; İbn Mâce, "Fiten", 4079-4081; Tirmizî, "Tefsîr", 19).

İbn Kesîr'e göre bu hadis Hz. Peygamber'e isnat edilemez. Zira söz konusu rivayette Ye'cûc ve Me'cûc'ün seddi delmeyi başardıkları belirtilmemektedir. Oysa âyetin zâhirine bakıldığında onların, çok sağlam olan bu seddi aşmaları veya delmeleri mümkün görülmemektedir. İbn Kesîr'in kanaatine göre muhtemelen Ebû Hüreyre bu rivayeti, (yahudi iken müslüman olan) Kâ'bû'l-Ahbâr'dan nakletmiş; sonraki bazı râviler de bu sözü

yanlışlıkla Hz. Peygamber'e isnat etmişlerdir. Çünkü (İsrâiliyât türü rivayetleriyle meşhur olan) Kâ'b, Ebû Hüreyre ile sık sık birlikte oluyor ve ona rivayette bulunuyordu (V, 194; Ye'cüc ve Me'cüc hakkında bilgi için bk. İlyas Çelebi, 101-132).

98-99. Bu iki âyette anlatılan "seddin bozulması, Ye'cüc ve Me'cüc'ün kalabalığı ve sûrun üflenmesi üzerine toplanmaları" iki şekilde yorumlanmıştır: **1.** Kıyamet yaklaşınca (kıyamet alâmeti olarak) seddin açılması (Enbiyâ 21/96), Ye'cüc Me'cüc'ün yayılması, sonra birinci sûr ile kıyametin başlaması, haşir ve hesap. **2.** Birinci sûrda bütün dağlar gibi o seddin bulunduğu yerin de büyük değişime uğraması, ikinci surda diğerleri gibi Ye'cüc Me'cüc'ün de diriltilerek, birbirine girmiş büyük kalabalıklar halinde haşredilme ve hesaba çekilmeleri. Ye'cüc Me'cüc hakkında başka rivayetler de vardır. Ancak bilginin gerçeklik değeri konusundaki İslâmî kurallara göre bunlara dayanarak kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir.

Yukarıda özetlenen yorumlara ilaveten 83-99. âyetlerde anlatılan kısada geçen bazı isim ve kavramlarla ilgili şöyle bir te'vil de yapılmıştır: Zülkarneyn Hz. Muhammed'i, Zülkarneyn'in set yaparak aralarını kapattığı iki dağ Mekke ile Medine'yi, set de Mekke'nin fethi ile sağlanmış olan İslâm birliğini, Ye'cüc ve Me'cüc ise inkârcıları temsil etmektedir. Bu inkârcılar kıyamete kadar İslâm birliğini bozamayacaklar; kıyamet (şaşmaz sözün gerçekleşmesi) yaklaştığında ise inkârcılar dalgalar halinde birbirlerine karışacaklardır (bk. Orhan Kuntman, s. 295-302, 328).

100-101. Dünya ölçüleriyle mahiyeti kavranamayacak bir şey olan sûr, Allah'ın resulü tarafından boynuza benzetilmiştir. Sûra üflemekle görevli melek İsrâfil'dir. İki defa üfleyecek, birinci üfleyişte kâinattaki canlılar yok olacak, ikincisinde de bütün canlılar tekrar dirilecekler (bilgi için bk. En'âm, 6/73) inkârları sebebiyle kalpleri kararmış olduğu için dünyada Allah'ın varlığını ve kudretini gösteren deliller karşısında gözlerini ve kulaklarını kapayıp onları görmezden ve işitmezlikten gelenler âhirette cehennemle yüz yüze getirileceklerdir.

أَحْسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا
 أَعْتَدْنَا لَهُمْ جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾ قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ
 بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ﴿١٠٣﴾ الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ
 الدُّنْيَا وَهُمْ يُحْسِبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿١٠٤﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ
 كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَاءِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ
 فَلَا تُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَزَنًا ﴿١٠٥﴾ ذَلِكَ جَزَاءُ وَهُمْ جَهَنَّمُ
 بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُوعًا ﴿١٠٦﴾ إِنَّا الَّذِينَ آمَنُوا
 وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾
 خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا ﴿١٠٨﴾ قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا
 لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ نَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا
 بِمِثْلِهِ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾ قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا
 إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ
 عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا ﴿١١٠﴾

Meâli

102. O inkârcılar, beni bırakıp kullarımı yardımcı edineceklerini mi sandılar? Biz cehennemi inkârcılar için bir konak olarak hazırladık!

103. De ki: “Size, iş ve davranışları bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? **104.** Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatındaki çabaları boşa giden kimselerdir.” **105.** İşte onlar, rablerinin âyetlerini ve O’na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa gitmiş olanlardır; bu sebeple biz kıyamet gününde onların (dünyadaki) amellerine değer vermeyiz. **106.** İnkâr etmeleri, âyetleri mi ve resullerimi alaya almaları sebebiyle onların cezası cehennemdir. **107.** İman edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için de konak olarak firdevs cennetleri vardır. **108.** Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler. **109.** De ki: “Rabbimin sözleri için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi rabbimin sözleri bitmeden önce mutlaka deniz tükenirdi.” **110.** De ki: “Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim rabbine kavuşmayı bekliyorsa iyi iş yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.”

Tefsiri

102. Bu son bölümünde yer alan âyetler, sûrenin sonucu olup başlangıçta işaret edilen, sûre içinde de kıssalar ve darbimesellerle desteklenen ana fikri tekrar vurgulamaktadır. Sûrenin girişinde (1-8. âyetler) Allah Teâlâ’nın kutsiyeti ve kemal sıfatları ile Kur’an’ın üstünlüğü, müminlere verilecek mükâfatın müjdesi ve Allah’a çocuk yakıştıran O’na ortak koşanların uyarılması konuları yer almıştı. İnkârcıların inatçı tutumları karşısında üzülen Hz. Peygamber’in durumuna da işaret edilmiş, dünya nimetlerinin imtihan için verildiği, bu nimetlerin bir gün yok olacağı bildirilmiş ve inkârcılar âhirete inanmaya davet edilmişlerdi. Burada da başlangıca bir atıf mahiyetinde ana tema tekrar ele alınmış, Arap edebiyatında konunun sonunu baş tarafıyla irtibatlandırma mânasına gelen ve “reddü’l-acez” denilen sanata güzel bir örnek verilmiştir.

Âyette, Allah’ı bırakıp da Hz. İsmâ’ya, meleklerle, şeytanlara ve benzeri varlıklara tapanlar kınanmaktadır. Şüphesiz ki Allah’tan başka hiçbir

varlık ilâh olmaya lâayık değildir. İlâh diye taptıkları varlıklar onlara fayda sağlayamayacakları gibi onları koruyamaz da.

Bu âyetin baş tarafını, farklı bir okuyuşa göre “Beni bırakıp kullarımı koruyucu edinmeleri onlara fayda verecek mi?” şeklinde de çevirmek mümkündür.

103-106. İnsanlar, davranışlarında daima bir amaç gözetip ona göre çaba harcarlar. Meselâ kişinin hedefi Allah’ın rızâsını ve âhireti kazanmak ise bu hedefe ulaşmak için çaba gösterir ve ona göre çalışır. Eğer kişi yüce değerlerle ilgilenmeyip sadece dünyevî menfaat elde etmek istiyorsa gayretini de o yönde sarfeder.

Allah’a ortak koşanlar tanrılarının kendilerini Allah’a yaklaştıracığını ve Allah katında küfür sayılan bu davranışlarının Allah’a itaat olduğunu sanmaktadırlar. Oysa Allah kendisine ortak koşanların amellerinin hiçbir değeri olmadığını bildirmiştir. Bu sebeple dünyada yapıp ettikleri boşa gitmiştir; âhirette Allah tarafından hiçbir değer verilmeyecektir. Hz. Peygamber’in hadisinde de bu hususa işaret edilmiştir: “Kıyamet gününde şişman ve iri cüsseli nice adamlar gelir ki Allah katında sivri sineğin kanadı kadar ağırlığı yoktur. (İsterseniz) ‘Biz kıyamet gününde onların amellerine değer vermeyeceğiz’ âyetini okuyunuz” (Buhârî, “Tefsîr”, 18/6). Bunlar âyetlerde belirtilen kötülükleri yaptıkları için cezaları cehennem olacaktır.

107-108. İnanmayanlara verilecek cezaya karşılık inanıp iyi davrananlar, firdevs cennetlerine yerleştirilecek, orada ebedî kalacaklardır. Çünkü bunlar Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya gayret etmişler, amellerini O’nun emirleri doğrultusunda ve rızâsına uygun biçimde gerçekleştirmişlerdir.

“Bahçelerin en iyisi, ortası, en güzel yeri, üzüm bağı, ağaçları sık ve çeşitli olan veya etrafı çevrili olan bahçe” anlamına gelen *firdevs* ile ilgili olarak Resûlullah bir hadisinde şöyle buyurur: “Cennette yüz derece vardır. Her derece arası, gökle yer arası kadar geniştir. Allah onları kendi uğrunda cihad edenler için hazırlamıştır. Allah’tan istediğiniz zaman ondan firdevsi isteyiniz. O, cennetin ortası ve en yüksek yeridir. Cennetin

nehirleri oradan fışkırır. Üstünde de yüce rahmânın arşı vardır (Beyhakî, IX, 159).

109. Allah'ın sözlerinden maksat O'nun ilim ve hikmetidir. Yüce Allah'ın ilim ve hikmeti sonsuz ve sınırsızdır; denizler ise büyüklüğüne rağmen sonlu ve sınırlıdır. Şu halde Allah'ın ilmini ve hikmetini yazmak için denizlerin tamamı mürekkep olarak kullanılsa, bir o kadar da ilâve edilse yine de Allah'ın ilmini yazmaya yeterli olmaz. Lokman sûresinin 27. âyetindeki ifade de böyledir.

110. Şüphesiz ki Hz. Muhammed bir insandır. Allah'ın bütün ilmini kuşatması mümkün değildir. O, sadece kendisine vahyedilenleri bilir. Bu sûredeki kıssalar ona vahyedilen ilimlerdenidir. Ona vahyedilenlerden biri de bütün insanların tanrısının bir tek tanrı olduğu gerçeğidir. O halde kim rabbine kavuşmayı umuyorsa güzel işler yapsın ve O'na kullukta başkalarını ortak koşmasın!

İslâm'a göre en büyük günah Allah'a ortak koşmaktır, yani Allah ile birlikte başka varlıkların da tanrı olduklarını kabullenmek ve onlara kulluk etmektir. Kur'an ıstılahında buna *şirk* denilmiştir ki Allah bunu kesinlikle affetmeyeceğini bildirmiştir (bk. en-Nisâ, 4/116). Şirkin açığı olduğu gibi gizlisi de vardır. Allah'tan başkasına tapmak, ondan yardım dilemek, tanrı imiş gibi itaat etmek, korumasına sığınmak ve benzeri davranışlar açık, gösteriş için Allah'a ibadet etmek de gizli *şirk* sayılmıştır. Nitekim hadislerde bundan küçük *şirk* diye de bahsedilmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Sizin hakkınızda en çok korktuğum şey küçük *şirk*tir." Aşap "Ey Allah'ın resulü! Küçük *şirk* nedir?" diye sormuşlar. Resûlullah, "gösteriş" diye cevap vermiş ve buyurmuştur ki, "Kıyamet gününde Allah Teâlâ insanlara amellerinin karşılığını vereceği zaman, riyakârlara şöyle diyecek: 'Dünyada kendilerine gösteriş yaptığınız kimselere gidin, bakın bakalım onların katında herhangi bir mükâfat bulabilecek misiniz?'" (*Müsned*, V, 428).